

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

NEVZAT KÖSOĞLU'NUN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ
ANLAYIŞI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Okan ANCAK

Haziran-2015

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

NEVZAT KÖSOĞLU'NUN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ
ANLAYIŞI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Okan ANCAK

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Hamza ATEŞ

Haziran-2015

ONAY

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrencisi olan Okan Ancak'ın hazırladığı ve jüri önünde savunduğu “Nevzat Kösoğlu'nun Türk Milliyetçiliği Anlayışı” başlıklı tez başarılı kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Hamza ATEŞ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Doç. Dr. İdris DEMİR
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İdil Tunçer KILAVUZ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 23 Haziran 2015

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Alıntılanan başkalarına ait tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini kaynak göstererek atıfta bulunduğum gibi, yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Okan ANCAK

ÖNSÖZ

Bana kendisiyle çalışma olanağını sağlayan, lisansüstü eğitimimin tüm aşamalarında ve tez çalışmam boyunca bilgi birikimini, desteğini ve hoşgörüsünü benden esirgemeyen, kültür ve milliyetçilik konularında nasıl çalışmam gerektiği konusunda bana yol gösteren tez danışmanım, değerli hocam, sayın Prof. Dr. Hamza ATEŞ'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yüksek lisans eğitimim süresince bilgisini, fikirlerini ve desteğini benden esirgemeyen, sayın hocam Doç. Dr. İlyas SÖĞÜTLÜ'ye teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ONAY	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ÖZET	xiii
ABSTRACT.....	xv
GİRİŞ	1
1. MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK KAVRAMLARININ TEORİK ARKA PLANI..	7
1.1. Millet ve Milliyetçilik Kavramları	7
1.2. Milliyetçilik Kuramları	16
2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU	21
2.1. Osmanlı Millet Sistemi	21
2.2. Balkanlarda ve Gayrimüslimlerde Milliyetçilik.....	23
2.3. Gayrimüslimlerin Milliyetçiliğine Karşı Osmanlıcılık Politikası	29
2.4. II. Abdülhamit ve İslamcılık Politikası	32
2.5. Türk Milliyetçiliği'nin Doğuşu ve Gelişimi	35
3. NEVZAT KÖSOĞLU'NUN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ ANLAYIŞI.....	41
3.1. Nevzat Kösoğlu'nun Hayatı ve Eserleri.....	41
3.2. Millet Anlayışı ve Türklük.....	42
3.3. Kültür ve Medeniyet Anlayışı	52
3.4. Aydın Üzerine Görüşleri (Aydın-Halk Karşılığı)	60
3.5. Batıcılık ve Modernleşme Anlayışı.....	70
4. NEVZAT KÖSOĞLU VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ DÜŞÜNÜRLERİ	79
4.1. Nevzat Kösoğlu-Ziya Gökalp	79
4.1.1. Gökalp'in hayatı ve eserleri.....	79

4.1.2. Kösoğlu-Gökalp (Karşılaştırma)	80
Tablo 4.1. Nevzat Kösoğlu.....	81
Tablo 4.2. Ziya Gökalp.....	82
4.2. Nevzat Kösoğlu-İsmail Gaspıralı	86
4.2.1. Gaspıralı'nın hayatı ve eserleri	86
4.2.2. Kösoğlu-Gaspıralı (Karşılaştırma).....	87
Tablo 4.3. Nevzat Kösoğlu.....	87
Tablo 4.4. İsmail Gaspıralı	88
4.3. Nevzat Kösoğlu-Yusuf Akçura	90
4.3.1. Akçura'nın hayatı ve eserleri.....	90
4.3.2. Kösoğlu-Akçura (Karşılaştırma)	91
Tablo 4.5. Nevzat Kösoğlu.....	91
Tablo 4.6. Yusuf Akçura	92
4.4. Nevzat Kösoğlu-Hüseyin Nihal Atsız	94
4.4.1. Atsız'ın hayatı ve eserleri	94
4.4.2. Kösoğlu-Atsız (Karşılaştırma).....	96
Tablo 4.7. Nevzat Kösoğlu.....	96
Tablo 4.8. H.Nihal Atsız	97
4.5. Nevzat Kösoğlu-Mümtaz Turhan.....	99
4.5.1. Turhan'ın hayatı ve eserleri	99
4.5.2. Kösoğlu-Turhan (Karşılaştırma).....	101
Tablo 4.9. Nevzat Kösoğlu.....	101
Tablo 4.10. Mümtaz Turhan.....	102
4.6. Nevzat Kösoğlu-Alparslan Türkeş	104
4.6.1. Türkeş'in hayatı ve eserleri	104
4.6.2. Kösoğlu-Türkeş (Karşılaştırma)	105
Tablo 4.11. Nevzat Kösoğlu.....	105
Tablo 4.12. Alparslan Türkeş	106
4.7. Nevzat Kösoğlu-Seyit Ahmet Arvasi	107
4.7.1. Arvasi'nin Hayatı ve Eserleri	107
4.7.2. Kösoğlu-Arvasi (Karşılaştırma).....	109
Tablo 4.13. Nevzat Kösoğlu.....	109

Tablo 4.14. Seyit Ahmet Arvasi.....	110
SONUÇ.....	113
KAYNAKÇA.....	121
ÖZGEÇMİŞ.....	127

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 4.1. Nevzat Kösoğlu	81
Tablo 4.2. Ziya Gökarp.....	82
Tablo 4.3. Nevzat Kösoğlu	87
Tablo 4.4. İsmail Gaspiralı	88
Tablo 4.5. Nevzat Kösoğlu	91
Tablo 4.6. Yusuf Akçura	92
Tablo 4.7. Nevzat Kösoğlu	96
Tablo 4.8. H. Nihal Atsız.....	97
Tablo 4.9. Nevzat Kösoğlu	101
Tablo 4.10. Mümtaz Turhan	102
Tablo 4.11. Nevzat Kösoğlu	105
Tablo 4.12. Alparslan Türkes	106
Tablo 4.13. Nevzat Kösoğlu	109
Tablo 4.14. Seyit Ahmet Arvasi	110

ÖZET

Bu tezin amacı Türk milliyetçiliği ideolojisinin ve ülkemizde Türk-İslam anlayışı çerçevesinde şekillenen milliyetçi düşünce geleneğinin son dönemdeki önemli temsilcilerinden biri olan, yapmış olduğu kültür çözümlenmeleri ile Türk modernleşmesi ve batılılaşma süreci üzerine son derecede açıklayıcı tespitlerde bulunan Nevzat Kösoğlu'nun Türk milliyetçiliği anlayışının incelenmesi; düşünürün milli kültür, milli kimlik, medeniyet, çağdaşlaşma ve aydın sorunu üzerine görüşlerinin ve anılan konulardaki genel yaklaşım tarzının bütünsel bir bakış açısı ile ortaya konulmasıdır.

Bu tez çalışmasında kullanılan yöntem literatür taramasına dayalı tarama/değerlendirme yöntemidir. İlk olarak millet, milliyetçilik kavramları ve Osmanlı modernleşme süreci ile ilgili kitaplar, makaleler, tezler ve diğer eserler incelenmiş; tez konusu ile ilgili olacak şekilde bir anlam bütünlüğü gözetilerek bu kaynaklardan yararlanılmaya çalışılmıştır. Tezin özünü oluşturan, çeşitli başlıklar altında Nevzat Kösoğlu'nun milliyetçilik anlayışının incelendiği bölümün hazırlanmasında ise başta yazarın kendi kitapları olmak üzere, eserlerinde atıfta bulunduğu düşünürlerin kitaplarından ve Kösoğlu hakkında yazılmış olan eserlerden yararlanılmıştır.

Kösoğlu'nun milliyetçilik olgusunu sosyolojik bağlamda bir kültür meselesi olarak kabul etmiş olduğu ve Ziya Gökalp tarafından kavramsallaştırılan kültür milliyetçiliği anlayışının önemli temsilcilerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Milliyetçilik kuramları açısından ise Kösoğlu'nun milliyetçilik anlayışının milletleri ortaya çıkaran tarihsel sürekliliklere ve milletlerin tarihsel yönüne vurgu yapan, Anthony D.Smith'in benimsemiş olduğu etno-sembolcü yaklaşım ile örtüştüğü anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Millet, milliyetçilik, kültür, aydın, Türkcülük.

ABSTRACT

The aim of this thesis is to examine the nationalism conception of Nevzat Kosoglu who is recently one of the most important representatives of the tradition of nationalist ideas and Turkish nationalist ideology embodied in the framework of Turkish-Islamic perspective in our country and who makes widely accurate observations on Turkish modernization and westernization process via his cultural analysis, to present the views of the philosopher, in a holistic perspective, about the issues of national culture, national identity, civilization, modernization and intellectuals and the overall approach on these topics related.

The method used in this study is the screening/evaluation method based on the literature screening. Firstly the nation and nationalism concepts and the books, articles and the theses related to Ottoman modernization process have been examined and it has been tried to take advantage of these sources considering the content integrity to be related to the thesis topic. It has been tried to make use of the books, principally his own, of the thinkers that the author refers in his works and of the works written about Kosoglu in the preparation of the section in which the concept of nationalism of Nevzat Kosoglu has been examined under various titles.

It is understood that Kosoglu sees the nationalism concept as a cultural issue in the sociological context and that he is one of the most important representatives of the cultural nationalism concept conceptualized by Ziya Gokalp. In terms of nationalism theories, it is clearly seen that nationalism concept of Kosoglu corresponds to ethno-symbolic approach adopted by Anthony D.Smith, which is emphasizing on the historical continuity revealing the nations and on the historical aspects of the nations.

Keywords: Nation, nationalism, culture, intellectual, Turkism.

GİRİŞ

Milliyetçilik modern dönem siyasal ve toplumsal gelişmeleri üzerinde etkileri olan en önemli sosyal olgulardan biridir. Bir ideoloji ve siyasal bir hareket olarak milliyetçilik olgusunun Amerikan ve Fransız Devrimleri üzerinde de önemli etkilerinin olduğu bilinmektedir. Modern anlamda milliyetçilik 18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da ortaya çıkmıştır ve Fransız İhtilali modern anlamda bir millet kavramının ve milliyetçiliğin ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Milliyetçilik geniş yığınlar halinde bulunan insan topluluklarının ortak bir politik form çerçevesinde birleştirilmesi süreci olarak merkezileşmiş bir iktidar yapılanmasını gerektirmektedir. Bu politik yapılanmanın ilk izlerinin Fransız İhtilali’nden önceki monarklar döneminde ortaya çıktığı bilinmektedir. Fransız İhtilali ile birlikte feodal dönemde bir ölçüde var olan merkezileşme eğilimi, yeni bir ivme kazanarak devam etmiştir. Dolayısıyla modern anlamda milliyetçilik düşüncesinin ilk olarak Fransız Devrimi’nde somutlaştığı ve Fransız İhtilali ile yeni bir dinamizm kazanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte milliyetçiliği bütünüyle Fransız İhtilali ile özdeşleştirmek doğru bir yaklaşım tarzı olarak kabul edilemez. Fransız İhtilali’nden önce milliyetçiliğin birtakım emarelerinin görüldüğü bilinmektedir. Bu yönüyle geniş kapsamlı sonuçları ve ideolojik yansımaları ile Fransız İhtilali, milliyetçiliğin doğuşuna ve gelişimine etki eden en önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilmelidir. Sonuç olarak Fransız İhtilali ile birlikte milliyetçilik, giderek güçlenen ve bütün insanlığı etkisi altına alan bir olgu haline gelmiştir.

Milliyetçi düşünceler ve milliyetçi siyasal hareketler yüzyıllar boyunca insanları büyük ölçüde etkisi altına almış ve ulus-devletlerin oluşumunda başat faktör olarak rol oynamıştır. Milliyetçilik ilk olarak 18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa coğrafyasında siyasal, toplumsal, psikolojik ve ekonomik birtakım koşulların etkisiyle gelişen ve bu koşullar göz önünde bulundurularak ele alınması gereken bir olgu olarak birbirinden farklı toplumsal, çevresel ve ekonomik koşulların etkisi ile

farklı ülkelerde farklı şekil ve içeriklerde ortaya çıkmıştır. Fransa, ABD, İngiltere gibi ülkelerde yurttaşlık bağı ve vatanseverlik vurgusu şeklinde ortaya çıkan ve gelişimini bu yönde sürdüren milliyetçi düşünceler, İtalya ve Almanya gibi ülkelerde kan bağı, etnik bağlar gibi unsurların ön planda olduğu bir içeriğe sahip olarak gelişim göstermiştir. Dolayısıyla milliyetçiliğin Almanya ve İtalya gibi ülkelerde yurttaşlık birlikteliği anlayışı temelinde gelişmediği anlaşılmaktadır.

Milliyetçilik konusu 19. yüzyılın ortalarına kadar herhangi bir tarihsel araştırmaya konu olmamıştır. Benzer şekilde milliyetçiliğin, sosyal bilimlerin farklı disiplinleri açısından inceleme konusu olarak ele alınması ancak yirminci yüzyılın başlarında söz konusu olabilmıştır. Bununla birlikte milliyetçilik olgusu üzerine yapılan araştırmalar 1. Dünya Savaşı'nın ardından artış göstermeye başlamıştır.

1960'lı yıllardan itibaren sömürgecilik karşıtı bir görünüm kazanan ve aynı zamanda etnik unsurların ağır bastığı milliyetçilik/milliyetçilikler, birçok bilimsel disiplin açısından incelenen konular arasındaki yerini almıştır. Milliyetçilik olgusunun ulus, ulus-devlet, etnik kimlik ve etnik topluluk kavramlarını içermesi ve doğası gereği pek çok konu ile ilgisinin söz konusu olması bu alanda yapılan araştırmaların kapsamını genişletmektedir. Dolayısıyla ırk-ırkçılık, faşizm, emperyalizm, etnik çatışmalar, uluslararası hukuk, azınlıklar ve göç gibi pek çok konu ile iç içe geçmiş olması nedeniyle, milliyetçilik konusunun farklı bilimsel disiplinler açısından analiz edilmesi gerekmektedir.

Milliyetçilik ile ilgili araştırmaların ve incelemelerin 19. yüzyılın ortalarından itibaren artması ile birlikte Siyaset Bilimi yazınında milliyetçiliğin ne zaman ve ne şekilde doğmuş olduğuna ilişkin verilen cevaplar çerçevesinde şekillenen çeşitli milliyetçilik kuramları geliştirilmiştir. Milliyetçilik literatüründe bu kuramlar temel varsayımları itibarıyla ilkçi (primordialist) yaklaşım, modernist yaklaşım ve etno-sembolcü yaklaşım olarak birbirlerinden ayrılmaktadır.

İlkçilik (primordialism), millet ve milliyetçilik kavramlarının ne zaman ortaya çıktığını açıklamak için kullanılan en eski yaklaşımdır. İlkçi yaklaşımda etnik kimlik ve etnik unsurlar, tarihsel gelişmelerden ve toplumsal koşullardan bağımsız olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşımda etnik kimliğin bireylerin siyasal yönelimleri üzerinde belirleyici olduğu anlayışı geçerlidir.

Dolayısıyla etnik bağlar insanların tarihsel süreç içerisinde farklı topluluklar şeklinde birbirlerinden ayrılmalarına neden olmuştur. Bu yönüyle milletlerin ve milliyetçiliğin ne zaman doğduğu sorusuna modern çağlara atıfta bulunarak yanıt vermek mümkün değildir. Etnik unsurlar tarihsellikleri ve doğal nitelikleri itibarıyla modern dönem öncesinde de insan toplulukları üzerinde etkili olmuştur. Dolayısıyla ilkçi yaklaşımda millet ve milliyetçilik kavramları evrensel birer olgu olarak kabul edilmektedir. İlkçi yaklaşımda dil, din, kan bağı olarak belirtilen unsurların nesilden nesile değişmeyeceği ve ulus bütünlüğünün ancak bu unsurlar temelinde sağlanabileceği kabul edilmektedir. Bu bağlamda dil, din, ırk gibi bağların verili ve nesnel unsurlar olarak ulus oluşumunda en temel unsurlar arasında yer aldığı varsayılmaktadır. İlkçi yaklaşımda milletlerin doğal birer olgu olarak kendilerine özgü bir karaktere ve dolayısıyla kendilerine özgü tarihsel bir yazgıya sahip oldukları vurgulanmaktadır.

Modernist yaklaşım açısından geçerli olan ise milletlerin ve milliyetçiliğin modern döneme özgü koşulların etkisiyle ortaya çıkmış olduğu varsayımdır. Bu yaklaşımda millet kavramının, inşa edilmiş veya icat edilmiş olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla modern dönem öncesinde milliyetçiliğin varlığından söz etmek mümkün değildir. Modern dönem siyasal ve toplumsal gelişmeleri milliyetçiliği, milliyetçilik de milletleri doğurmuştur. Modernist yaklaşımı benimseyen düşünürler arasında milletlerin ne zaman doğduğu sorusuna modern dönem siyasal ve toplumsal gelişmeleri dikkate alınmaksızın yanıt verilemeyeceği düşüncesi hakimdir.

Milliyetçilik kuramlarından bir diğeri olan etno-sembolcü yaklaşımda ise modernist yaklaşımın milletlerin yoktan var edildiği yönündeki varsayımı kabul görmemektedir. Etno-sembolcü düşünürler milletlerin ve milli kimliklerin ortaya çıkışında modern dönem öncesindeki tarihsel süreçlerde var olan ortak semboller, mitler ve topluluk değerlerinin etkisine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla milletler modern dönem öncesinde geçerli olan özellikleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Bu anlamda etno-sembolcü yaklaşımda milletlerin etnik ve tarihsel geçmişlerine vurgu yapılmaktadır. Etno-sembolcü yaklaşım bağlamında vurgulanan şudur: İdeolojik ve politik yönleri ile milliyetçilik büyük ölçüde modern bir olgudur. Bununla birlikte millet oluşumunda modern dönem öncesine dayanan

etnik bağların ve sürekliliklerin etkilerini dikkate almak gerekmektedir. Bu yönüyle etno-sembolcü yaklaşımda ilkçi yaklaşım reddedilirken modernist yaklaşımın varsayımları yetersiz bulunmaktadır. Sonuç olarak etno-sembolizm milliyetçilik olgusunun açıklanmasında etnik geçmişi ve kültürü temel alan bir yaklaşımdır.

Etno-sembolcü yaklaşım bağlamında bir ideoloji olarak Türk milliyetçiliğinin 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın ilk dönemlerinde ortaya çıkmış olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte Türk topluluklarının birlikteliği kendine has bir kültür ve bu kültür temelinde ortaya çıkan yakınlıklar yolu ile tarihin eski dönemlerine dayanmaktadır. Dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve gelişim seyri açısından Osmanlı dönemi siyasal, toplumsal ve kültürel gelişmeleri önem arz etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu Roma ve Bizans imparatorluklarında olduğu gibi çeşitli toplulukların bir arada yaşamasına imkan tanıyan kendine özgü bir millet sistemine dayanmaktadır. Bu niteliği ile Osmanlı Devleti, kadim imparatorluk geleneğinin son temsilcisidir. Osmanlı siyasal ve toplumsal düzeninde din, ana unsur olarak belirleyici olmuştur. Bununla birlikte İmparatorluk tebaası gayrimüslimlerin, kendi kültür ve inançları doğrultusunda yaşamlarını sürdürme konusunda belirli bir serbestliğe sahip oldukları bilinmektedir. Genel itibarıyla Islahat Fermanı ile gayrimüslimler Osmanlılık kimliği çerçevesinde siyasi ve idari birtakım haklar elde etmeye başlamışlardır.

Islahat Fermanı bu yönüyle Osmanlılık kimliğinin vatandaşlık temelinde kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Ancak gayrimüslimlerin ayrılıkçı taleplerine karşı uygulanan Osmanlıcılık ve İslamcılık politikaları ile ulaşılmak istenen toplumsal bütünlük sağlanamamıştır. Bu durum Türkçülük akımının siyasi bir hareket olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu yönüyle Türk milliyetçiliği, gayrimüslimlerin milliyetçi ayaklanmalarına ve ayrılık taleplerine karşı doğmuş olan tepkisel bir siyasal harekettir.

Bu tez çalışmasında literatür taramasına dayalı olarak tarama/değerlendirme yöntemi kullanılmaktadır. Tez konusu ve alt başlıkları ile ilgili kitap, makale ve diğer yayınlar titizlikle incelenmiş, bu kaynaklardan tez konusu ve tezin alt başlıkları açısından anlam bütünlüğü gözetilerek yararlanılmaya çalışılmıştır. Çalışmada

kullanılan ana kaynaklar Nevzat Kösoğlu'nun kendi eserleridir. Bununla birlikte düşünür ile ilgili olarak kaleme alınmış az sayıda eser de incelenmiş, ayrıca millet/milliyetçilik kavramlarını ve Türk milliyetçiliği ideolojisini konu edinmiş kaynaklardan yararlanılmıştır. Tez çalışmasında Nevzat Kösoğlu'nun Türk milliyetçiliği anlayışının ve bu anlayışın Türk milliyetçiliği ideolojisi içerisindeki konumunun ne olduğu, milliyetçilik kuramları açısından Kösoğlu'nun milliyetçilik anlayışının hangi yaklaşım ile örtüşen bir içeriğe sahip olduğu sorularına yanıt aranmaya çalışılmaktadır.

Bu tez Türk milliyetçiliği ideolojisinin son dönemdeki en önemli temsilcilerinden biri olan ve yapmış olduğu kültür çözümlenmeleri ile Türk modernleşmesi ve batılılaşma süreci üzerine kültür temelinde özgün tespitlerde bulunan Nevzat Kösoğlu'nun Türk milliyetçiliği anlayışının incelenmesini; düşünürün milli kültür, milli kimlik, medeniyet, çağdaşlaşma ve aydın sorunu üzerine görüşlerinin ve genel yaklaşım tarzının bütünsel bir bakış açısı ile değerlendirilmesini hedeflemektedir. Ayrıca tez, Nevzat Kösoğlu'nun milliyetçilik anlayışının incelendiği ilk tez çalışması olmasından dolayı ayrı bir önem kazanmaktadır.

Bu çerçevede tez içerisinde ilk olarak milliyetçiliğin ne anlama geldiği, farklı milliyetçilik kuramlarının içeriklerinin, varsayımlarının neler olduğu ele alınmaya çalışılmaktadır. Milliyetçilik üzerine eserler vermiş düşünürlerin millet ve milliyetçilik tanımları ve bu tanımlar çerçevesinde kullanmış oldukları kavramlar incelenerek milliyetçilik kavramının ne anlama geldiği sorusuna yanıt aranmaya çalışılmaktadır.

“Millet ve Milliyetçilik Kavramlarının Teorik Arka Planı” başlıklı birinci bölümde ilk olarak millet ve milliyetçilik kavramlarının çeşitli düşünürler tarafından kabul edilen tanımları çerçevesinde değerlendirmelerde bulunmaktadır. İkinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri ve Türk milliyetçiliğini doğuran koşullar ele alınmaktadır.

“Nevzat Kösoğlu'nun Türk milliyetçiliği anlayışı” başlıklı üçüncü bölümde ise Millet Anlayışı ve Türklük, Medeniyet ve Kültür Üzerine Görüşleri, Aydın Üzerine Görüşleri (Aydın-Halk Karşıtlığı), Batıcılık ve Modernleşme Üzerine

Görüşleri alt başlıkları çerçevesinde Kösoğlu'nun düşünceleri incelenmekte ve bu kapsamda değerlendirmelerde bulunmaktadır. “Nevzat Kösoğlu ve Türk Milliyetçiliği Düşünürleri” başlıklı dördüncü bölümde ise Kösoğlu'nun Türk milliyetçiliği anlayışı ve kültür üzerine görüşleri, Türk milliyetçiliğinin gelişimine önemli katkıları bulunan diğer düşünürlerin görüşleri ile karşılaştırılmaktadır. Bu noktada karşılaştırmaya dahil edilen düşünürlerin kültür, ırk, din, aydın sorunu, batılılaşma ve modernleşme konularındaki düşünce eğilimleri ve değerlendirmeleri dikkate alınmış, bu anlamda düşünsel ve kavramsal bir çeşitliliğe ulaşılmaya çalışılmıştır.

Kösoğlu'nun Türk milliyetçiliği anlayışı, milliyetçilik kuramları açısından etno-sembolcü yaklaşım ile uyumlu bir görünüm arz etmektedir. Bu bağlamda Kösoğlu Türk milliyetçiliğinin aynı kültür çevresinde yer alan Türk toplulukları arasında bir kültür ve duygu birliği olarak tarihin eski devirlerinden itibaren var olduğu düşüncesini benimsemektedir. Kösoğlu kültür temelinde bir millet tanımını benimsemektedir. Dolayısıyla Kösoğlu'nun millet tanımında kültür birliği en önemli unsur olarak dikkat çekmektedir. Bu yönüyle de Kösoğlu'nun, Türk milliyetçiliğinin en önemli kuramcılarında biri olarak kabul edilen Ziya Gökalp tarafından benimsenmiş olan ve kültür birliği olarak tanımlanan millet anlayışını kabul ettiği anlaşılmaktadır.

1. MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK KAVRAMLARININ TEORİK ARKA PLANI

1.1. Millet ve Milliyetçilik Kavramları

Milliyetçilik kavramı 20. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren akademik ve politik tartışmaların merkezinde yer almakta ve güncelliğini korumaktadır. Tarihin sonu tezine, Soğuk Savaş'ın sona ermesine ve yaşanan küreselleşme sürecine rağmen ulusal ve uluslararası düzeyde yaşanan gelişmeler halen milliyetçilik söylem ve politikaları ile iç içe geçmiş bir görünüm arz etmektedir. Dolayısıyla millet ve milliyetçilik kavramları günümüz dünyasını ve bu süreçte yaşanan çok yönlü değişimleri anlamada önemini korumaktadır. Bununla birlikte milliyetçiliğe olan akademik ilginin yakın zamanlara özgü olduğu söylenebilir. Edward H. Carr, Hans Kohn, Elie Kedourie ve Karl Deutsch gibi yazarlar 1950'li ve 1960'lı yıllarda; Ernest Gellner, Walker Connor, Tom Nairn and Anthony D. Smith gibi yazarlar ise 1970'li yıllarda milliyetçilik kavramını inceleyen eserler vermişlerdir. 1980'li yıllardan itibaren ise birçok yazar milliyetçilik konusunu incelemeye devam etmiştir. Bu eserlerde genel olarak millet kavramının anlamının ne olduğu, millet ve milliyetçilik kavramlarının ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte düşünürlerin bu sorulara verdikleri cevaplar, milliyetçilik olgusunun çok yönlü doğası gereği farklılık arz etmektedir (Ichijo ve Uzelac, 2005: 1).

Dolayısıyla millet ve milliyetçilik kavramlarının ortak bir tanımına ulaşmak mümkün değildir. Millet ve milliyetçilik kavramlarına biri objektif diğeri subjektif olmak üzere iki tür bakış açısı ile yaklaşılmaktadır. Objektif milliyetçilik tanımlamalarında millet, ırk, din, dil gibi kavramlar ile birlikte ele alınırken; subjektif tanımlarda milletin sahip olduğu kendine has özellikler dikkate alınmaktadır. Objektif anlayışta millet birtakım objektif bağlar ile birbirine bağlanmış insanlardan meydana gelen bir oluşumdur. Bu objektif bağlar maddi ve

somut olarak fark edilen ırksal, dilsel ve dinsel bağlar olarak sıralanabilir. Sübjektif millet anlayışında milleti oluşturan ortak hatıra, ortak geçmiş, ortak amaçlar, idealler ve ülkü birliği gibi unsurlar önem kazanmaktadır. Milleti oluşturan insanları birbirlerine bağlayan unsurlar ortak acılar, zaferler, başarılar, ortak mücadeleler ve ortak tehlikelere birlikte karşı koymak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Sübjektif millet tanımlarında esas olan, milletin somut ve aktif olarak birlikte yaşama arzusudur. Dolayısıyla sübjektif anlamda millet, kendilerini millet olarak gören ve aynı millete mensup hisseden insanlardan oluşan bir topluluk olarak tanımlanmaktadır. Tarih, biyoloji, antropoloji ve sosyoloji gibi bilim dalları insanoğlunun nerede ve ne zaman ortaya çıktığı sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır. Ancak yapılan araştırmalar, araştırmacıların tahminleri çerçevesinde şekillenmektedir. İnsan biyolojik yönü olan bir varlıktır. Biyolojik yönü olan ve aidiyet duygusuna sahip bir varlık olarak insan, tabii ihtiyaçları nedeniyle aile içerisinde yaşamını sürdürmektedir. Herder'e göre aidiyet duygusu insanın en temel duygularından biridir. İnsanlar biyolojik olarak yeme, içme, güvenlik gibi ihtiyaçlarının yanında bir gruba ait olma ihtiyacını da hissetmekte; aksi halde zayıflık, çaresizlik ve güçsüzlük hissine kapılmaktadırlar. Psikoloji biliminde aidiyet duygusu, yakınlık duymak şeklinde tanımlanmaktadır. Bu ise toplum içerisinde yaşamını sürdüren insanın kendi soyuna, kültürüne, atalarına yakınlık duyması şeklinde açığa çıkmaktadır. Aynı şekilde bir toplumu oluşturan kişilerdeki aidiyet duygusu vatan kavramını ortaya çıkarmıştır. Aynı topraklarda yaşayan insanların ortak hatıraları ve müşterek bir kaderi paylaşmaları neticesinde aralarındaki birliktelik bilinci güçlenmekte ve ortak destanlar, efsaneler ve halk söylenceleri kutsal bir vatan anlayışının doğmasına katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla aynı vatan üzerinde yaşayan insanlar milleti oluşturmaktadır (Niyazi, 2000: 13-16).

Günümüz dünyası ulus-devletlerden oluşmaktadır ve ulus-devletler coğrafi ve siyasi olarak milletler ekseninde birbirlerinden ayrılmaktadır. Ulus siyasi anlamda tek meşruiyet kaynağı olarak kabul edildiğinden dünya doğal olarak uluslara ayrılmıştır ve her insan veya her topluluk bir ulusa bağlıdır. Her ulus birtakım ortaklıklara dayalı olarak ortaya çıkan sembollerin ve değerler sisteminin hüküm sürdüğü geniş bir topluluktur; ulus devletler siyasi ve coğrafi olarak birbirlerinden ayrı olarak tanımlanmaktadır. Ulusal kültürler de böyle bir ortamda şekillenmektedir.

Dolayısıyla belirli bir millete mensup olan veya belirli bir ülkede yaşamlarını sürdüren insanlar için bireysel, toplumsal ve ulusal özelliklerin birlikteliğinin sağlanması kaçınılmaz bir zorunluluk olarak değerlendirilebilir. Kimlik ve kültür bireysel ve toplumsal olan arasındaki bağların şekillendiği, ortak değerler sisteminin tesis edildiği böyle bir durumda oluşmaktadır.

Millet/ulus kavramının ne anlama geldiği konusunda birçok tanım mevcuttur. Fransız tarihçi ve dilbilimci Ernest Renan'a göre ırk, din, dil, ortak amaçlar ve coğrafya gibi özellikler millet/ulus oluşumunu tanımlamak için yeterli olmayacaktır. Renan'a göre millet kendine özgü tarihsel bir bilince dayalı olarak her gün tekrarlanan plebisiter bir bütünlüğü ifade etmektedir (Hutchinson ve Smith, 1994: 17-18).

Renan'a göre millet olgusu ırksal çerçevede tanımlanamaz; saf ırkların varlığından söz edilemez ve devletin oluşumu etnografik varsayımlara dayandırılmaz. Bu noktada Renan ırksal özelliklerin en karmaşık olduğu İngiltere, Fransa ve İtalya'dan örnekler vererek ırksal özelliklerin millet oluşumunda dikkate alınamayacağını ileri sürmektedir. Renan'a göre ilk ve en köklü olarak varsayılan Avrupa milletleri dahi ırksal özellikleri bakımından karışık olan milletlerdir. Aynı şekilde dil, din, menfaat birliği ve coğrafya gibi unsurlar da salt olarak millet oluşumunu açıklayamaz. Renan'ın ifadesiyle *“İnsan ne ırkının, ne dilinin, ne dininin, ne nehirlerin mecrasının, ne de sıradağlarının istikametinin eseridir. Aklı başında ve yüreği ateşli insanlardan müteşekkil büyük ve mütecanis bir topluluk, millet denilen manevi vicdanı yaratır”* (Aktaran Türköne, 2012: 50-58).

Renan milleti çetin mücadeleler sonucunda ulaşılan bir ruh olarak görmekte ve millet tanımında manevi bir bakış açısını benimsemektedir. Renan'a göre milleti oluşturan ana unsur, dil ve ırktan çok birlikte yaşama arzudur. Birlikte yaşama arzusu ise geçmişe bağlılık ve ortak bir gelecek tayahhülünü beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla Renan'ın kültürü temel alan bir millet tanımını kabul ettiği anlaşılmaktadır (Niyazi, 2000: 30).

Türk milliyetçiliğinin en önemli fikir babalarından biri olan Ziya Gökalp ise milletin ırki, kavmi, coğrafi, siyasi ve de iradi bir zümre olarak tanımlanamayacağını savunmaktadır. Millet dil, din, ahlak ve estetik duygusu bakımından müşterek

niteliklere dayanan ve aynı terbiyeyi almış bireylerden oluşan bir topluluktur. Gökalp'in tanımında dil ve din kavramları, bir milletin ortaya çıkması için en temel unsurlar olarak kabul edilmektedir (Gökalp, 2013: 22).

Materyalist görüşü benimseyen Stalin ise millet kavramını objektif ve sübjektif unsurlar olarak nitelendirilebilecek özellikleri ile ele almakta ve millet/ulus tanımında ekonomik, dilsel ve teritoryal özellikler gibi maddi temellere vurgu yapmakta; saf ırklara, kavimlere dayanan millet fikrini reddetmektedir (Hutchinson ve Smith, 1994: 18-19).

Stalin, millet tanımında ortak kültür biçiminde betimlenen ruhi bir şekillenmeden söz etmektedir. Stalin'in tanımında yer alan ruhi şekillenme unsuru materyalist felsefeyle çelişkilidir. Genel itibarıyla materyalist felsefede millet, kapitalist gelişmelerin ürünü olarak değerlendirilmektedir. Bu görüşe göre son birkaç yüzyılda gerçekleşen toplumların kapitalistleşme süreci, milletlerin tarih sahnesine çıkmasına zemin hazırlamıştır. Materyalist anlayışa göre toplum ekonomik ilişkiler temelinde şekillenmektedir. Toplumun altyapısını oluşturan ekonomik ilişkilerin dönüşüme uğradığı sosyalist toplumlarda, üstyapıya ait olan millet oluşumu da ortadan kalkacak ve altyapıya uygun şekillenen yeni bir toplum biçimi geçerlilik kazanacaktır (Niyazi, 2000: 36-37).

Alman sosyolog Max Weber'e göre ise millet/ulus olgusu tek bir unsura bağlı kalarak açıklanamayacak bir kavramdır. Weber millet/ulus gerçeğini anlayabilmek için millet kavramının ortak tarihsel geçmiş, ortak mitler ve etnisite gibi özellikleri ile birlikte ele alınması gerektiği düşüncesindedir. Weber millet/ulus kavramını politik bir organizasyon olarak değerlendirmektedir (Hutchinson ve Smith, 1994: 21-23).

Weber'in ifadesiyle "*millet, kendisini bağımsız bir devlet biçiminde ifade eden bir duygu birliğidir; o halde millet, normal olarak kendi devletini yaratma eğilimini de taşıyan bir topluluktur*" (Aktaran Türköne, 2012: 65-66). Görüldüğü üzere Weber milletin varlığını devlet ile açıklamakta, millet ve devlet kavramlarını aynı düzlemde ele almaktadır. Bu anlayışa göre millet olarak tanımlanan her toplumsal ve siyasal birliktelik, o millete özgü bir devletin varlığını gerektirmektedir.

Çek siyaset bilimcisi Karl Wolfgang Deutsch'un millet/ulus tanımında ise ortak geçmiş, ortak deneyimler gibi özelliklerin yanında iletişim alanında yaşanan gelişmeler ön plandadır. Sosyal ve demografik niteliklere ağırlık veren Deutsch ulusal bütünlüğün, iletişim devrimi ile birlikte yaygınlaşma imkanı bulan ulusal norm ve semboller aracılığıyla sağlanmış olduğunu düşünmektedir (Hutchinson ve Smith, 1994: 26-28). Böylece iletişim devrimi ile birlikte birbirlerinden daha çok haberdar duruma gelen milletin üyeleri arasında tesis edilen ortaklıklar artmaktadır. Milli semboller ve değerler toplum fertleri arasındaki iletişimin artmasına, fertler arasında birtakım ortaklıkların ve bağlılıkların kurulmasına katkıda bulunmaktadır.

Millet/ulus tanımında antropolojinin bulgularından yararlanmak gerektiğini savunan Clifford Geertz (1926-2006) ise sömürgecilik sonrası devletleri, etnik ve sivil kavramlarından yararlanarak sınıflandırma yoluna gitmiştir. Kolonileşme sonrası milliyetçiliklerde başat rol oynayan etnik faktör ile medeni faktör kavramlarını inceleyen Geertz'e göre etnik yaklaşımda insanlara ayrı kimlikler sunan modern dönem öncesi ilksel bağlılıklara vurgu yapılırken, sivil yaklaşımda modern devlet ile ortaya çıkan yurttaşlık ön plandadır. Bununla birlikte modern anlamda devlette karşılığını bulan vatandaşlık bağları ile ulus-altı etnik bağların uyumsuzluğu bölgesel huzursuzluklara ve çatışmalara neden olmaktadır (Hutchinson ve Smith, 1994: 29-32).

Çeşitli düşünürlerin millet tanımlarını inceledikten sonra bir diğer önemli husus olan etnik, etnisite, millet ve milliyetçilik kavramları arasındaki ilişkinin niteliğine değinmek gerekmektedir. Etnik grup ve etnisite kavramları birçok yönden örtüşen bir içeriğe sahip olmakla birlikte, millet ve milliyetçilik kavramları asıl olarak politik bir içeriğe sahiptir ve milliyetçilik büyük ölçüde ulus-devlet ile örtüşmektedir. Ülke belirli bir coğrafi bölge anlamına gelirken, ulus-devlet yasal ve kurumsal bir organizasyonu gerektirmektedir. Millet tanımında ortak tarih, dil ve coğrafya gibi özellikler önemli olmakla birlikte, kurumsallaşmış bir devlet organizasyonu olmadan bir milletin varlığından söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla millet tanımı, devlet organizasyonunun varlığını gerektirmektedir. Milliyetçi oluşumların nihai amacı ulus ve devlet bütünleşmesinin sağlandığı ulus-devlet yapılanmasının tesis edilmesidir. Genel itibarıyla milliyetçi düşüncede her ulusun bir devlete sahip olacağı ve böylelikle kendi siyasal yönetimine sahip olan

ulusların, başka ulusların boyunduruğu altında kalmaktan kurtulacağı varsayılmaktadır (Birch, 2003: 4).

Milliyetçilik politik ve ekonomik amaçlara ulaşılması için birtakım duyguların ve milli duyarlılıkların mobilizasyonunu gerektirmektedir. Bu yönüyle milliyetçilik, belirli bir politik programa dayanması bakımından yurtseverlik kavramından ayrılmaktadır. Çünkü salt anlamı ile yurtseverlik herhangi bir politik amaç veya politik program ile birebir örtüşmemektedir (Türköne, 2012: 19).

Günümüzde milliyetçiliğin birçok farklı tanımı yapılmaktadır. Smith'e göre de milliyetçilik birbirinden farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bunlar:

1- *“Bütün olarak millet ve milli-devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame etme süreci,*

2- *Bir millete ait olma bilinci ve milletin güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olma,*

3- *Millet ve rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm,*

4- *Milletler ve milli irade hakkında bir kültürel doktrin ile milli emellerin ve milli iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji,*

5- *Milletin amaçlarına ulaşacak ve milli iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasi hareket”* (Smith, 2002: 119).

Bilindiği üzere liberalizmin kurucusu John Locke, marksizmin kurucusu Karl Marx'dır. Ancak milliyetçilik diğer ideolojilerden farklı olarak kurucu babası olmayan bir ideolojidir. Bununla birlikte milliyetçiliğin düşünsel kökenini 18. yüzyılın sonlarında Aydınlanma düşüncesinin evrenselci iddialarına karşı çıkan birçok düşünürde bulmak mümkündür. Aydınlanma düşüncesi ilki cumhuriyetçilik diğeri ise evrenselcilik olan iki temelde gelişim göstermiştir. Aydınlanma düşünürleri yönetim şekli olarak cumhuriyetçiliğin tüm dünyada en iyi ve tek doğru yönetim şekli olduğunu kabul etmişlerdir. Dolayısıyla cumhuriyetçiliğin tüm dünyada uygulama alanı bulması Aydınlanma düşüncesinin evrenselci yönüne işaret etmektedir (Birch, 2003: 13).

J.J.Rousseau, milliyetçiliğe temel oluşturabilecek ilk siyaset kuramcısıdır. Rousseau toplum üyelerinin paylaştıkları ortak değerlere, geleneklere vurgu

yapmaktadır. Rousseau'ya göre her toplum kendine özgü bir yönetime sahip olmalıdır (Birch, 2003: 14). Rousseau eski hanedanlıkların yıkılması ve dinsel otoritenin geçerliliğini yitirmesiyle birlikte, ulusun toplumsal birlikteliğin kurulmasını sağlayacak olan yeni bir merkez olduğunu düşünmektedir. Rousseau'ya göre ulus vatandaşların erdemine ve anavatan sevgisine dayanmakta, insanları politik temelde birleştirmektedir (Kohn, 1965: 20-21).

Dolayısıyla Rousseau'ya göre ideal bir politik toplum, doğal gelişmelerin sonucunda kendiliğinden gerçekleşen bir birliktelik olarak görülemez. Rousseau politik bir topluluğun ortak köken, ilgi ve ortak çıkarlar temelinde kurulabileceği düşüncesini benimsemektedir (Birch, 2003: 15).

Bir diğer düşünür Johann Gottfried Herder ise milliyetçilik konusunda tarihsel bir bakış açısına sahiptir. Herder'in milliyetçilik tasavvurunda gelenek, görenek ve dil gibi kültürel unsurlara vurgu yapılmaktadır. Herder halk kültürünün gelişiminde özellikle dilin önemine işaret etmektedir. Herder'e göre halk kültürünün, gelenek ve göreneklerin sürekliliğini sağlayan en önemli unsur dildir (Birch, 2003: 17-18).

Herder'e göre aynı dili konuşan insanlardan oluşan bir topluluk, millet olmanın ilk ve en önemli koşulunu yerine getirmektedir. Aynı zamanda dilin öğrenildiği ve paylaşıldığı en küçük birim olan aile, milletin özünü teşkil eder. Her dil kendine özgüdür; dolayısıyla o dili konuşan insanlar da birbirlerine benzemekte ve yaklaşmaktadır. Bu bağlamda bir toplumun karakterini anlamak için ilk olarak o toplumun dilini incelemek ve anlamak gerektiği sonucuna ulaşılabilir (Özkırmı, 2008: 34).

Herder'i takip eden Johann Gottlieb Fichte ise milliyetçi düşüncenin gelişiminde Herder kadar etkili bir düşünür olmasa da pratik düzeyde milli gururu öne çıkaran etkili ve duygusal söylemleri ile kendinden sonra gelen birçok milliyetçi lider için ilham kaynağı olmuştur. Liberal ve cumhuriyetçi bakış açısını benimsemiş olan ve Fransız İhtilali'nin getirdiği eşit vatandaşlık idealini olumlu karşılayan Fichte, önceleri bireyselliği öne çıkartan düşünceleri ve söylemleri ile bir milliyetçiden çok evrenselci tezlere yakın duruşu ile dikkat çekmiştir. Ancak 1806 yılında Napolyon ordularının Prusya'yı işgali ile Fichte'in düşüncelerinin seyri

değiştir. Berlin Üniversitesi'nde profesörlüğü sırasında verdiği konferanslar, onun Alman halkına ve aydınlarına hitap eden milliyetçi söylem ve duruşunu gözler önüne sermektedir (Birch, 2003: 19).

Herder gibi Fichte de milletlerin oluşumunda dilin önemine vurgu yapmaktadır. Ayrı bir dil, ayrı bir ulusun doğuşunu beraberinde getirecektir ve kendine has dili olan bir millet bağımsız olarak kendi yönetimine sahip olmalıdır. Dolayısıyla Fichte'e göre Alman dilini konuşan Almanların kendi yönetimlerine sahip olmaları gerekmektedir. Almanca'nın Alman kültürünün gelişmesinde ve şekillenmesindeki önemine dikkat çeken Fichte Alman dilini Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve İngilizce ile kıyaslandığında tamamen doğal bir dil olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede Fichte Alman dilinin diğer diller karşısında üstünlüğüne vurgu yapmakta ve milletlerin üstünlüğünü dil temeline değerlendirmek gerektiğini düşünmektedir (Birch, 2003: 19-20).

Fichte bireylerin tek başlarına değil, yalnızca bütün içerisinde anlamlı bir varoluşa sahip olacakları görüşünü savunmaktadır. Fichte düşüncesinde bireysel özgürlük, yalnızca bütün içerisinde anlam kazanmaktadır. Bu anlamıyla özgürlük bireyin bütüne dahil olmasıyla sağlanacak, birey ile toplum bütünleşmesinin sonucunda Fichte'in organik toplum tasavvuru gerçekleşecektir. Organik toplum tasavvurunda birey toplum içerisinde özgürlüğünü gerçekleştirecek, böylelikle devlet ve birey arasındaki karşıtlık aşılacak olacaktır (Özkırımlı, 2008: 32).

Fichte'in hemen ardından yakın takipçisi Hegel (1770-1831) gelmektedir. Hegel ulus devletleri kültürel niteliklerinden daha çok politik birer oluşum olarak tanımlamaktadır. Hegel düşüncesinde devlet, ulusun özgürlüğünü simgeleyen moral bir temelde ele alınmakta, bireysel özgürlükler karşısında devlet referans alınmakta ve devlete kutsallık atfedilmektedir. Bu yönüyle Hegel'in Machiavelli ile özdeşleşen ve liberallerin uzunca bir müddet göz ardı ettiği, devlet adına yapılan eylemleri ahlakın ve hukukun dışında konumlandırılan *raison d'état* (hikmet-i hükümet) doktrinini benimsemiş olduğu anlaşılmaktadır. Hegel devlet yapılanmasının bir gereği olarak ortak yasalara itaatin bireylere bağımsızlık ve özgürlük getireceğini varsaymaktadır. Bu durum aynı zamanda özgürlükler-yükümlülükler ikileminin de aşılması anlamına gelmektedir. Ayrıca Fichte'in Napolyonik bir yönetim hakkındaki

olumsuz değerlendirmelerinin aksine Hegel, Napolyon İmparatorluğu'nu olumlu karşılar ve bu durumu insanlık açısından ileri bir aşama olarak değerlendirir. Dolayısıyla Hegel'e göre Napolyon İmparatorluğu adım adım insanlık idealine doğru yaklaşmak anlamına gelmektedir (Birch, 2003: 21-22).

Bir İtalyan milliyetçisi olan Mazzini ise İtalyan siyasal birliğinin tesis edilmesini amaç edinmiştir. Mazzini'nin milliyetçi syem ve düşüncelerinin şekillenmesinde kendisinden önce gelen birçok düşünürün etkisi bulunmaktadır. Bu doğrultuda Mazzini İtalyan siyasal birliğinin sağlanması için İtalyan ulusunun coğrafi ve tarihsel niteliklerine, kadim İtalyan tarihine ve İtalyan ulusunun tarihi misyonuna vurgu yapmaktadır (Birch, 2003: 22).

Sonuç olarak bu değerlendirmelerden millet ve milliyetçilik kavramlarının ortak tarih, dil ve kültür, belirli bir ülkesel alan ve coğrafi bağları içerisinde barındıran ulus-devlet ile aynı düzlemde ele alındığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla millet/ulus olgusu sözü edilen nitelikleriyle ulus-devlette karşılığını bulmakta ve ulus- devlet yapılanması ile örtüşmektedir.

Milliyetçilik konusunda bir diğer önemli husus milliyetçiliğin ne zaman doğduğu sorusudur ve bu noktada Hans Kohn'un düşünceleri oldukça açıklayıcı bir perspektif sunmaktadır. Hans Kohn modern anlamda milliyetçiliğin ile 18. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş olduğunu vurgulamaktadır. Bu bakış açısına göre milliyetçilik, Fransız İhtilali'nde kazanmış olduğu dinamizm ile modern dönemdeki yerini almıştır; ancak Fransız İhtilali milliyetçi oluşumların şekillenmesine etki eden diğer unsurların yanında en önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla Fransız İhtilali ile milliyetçiliği sabitlemek milliyetçilik gerçeğini gözden kaçırmak anlamına gelir. Milliyetililik ekonomik, sosyal, psikolojik ve politik bir dizi gelişme ile bağlantılı olan ve olgunlaşmasında yüzyıllar süren gelişmelerin etkide bulunduğu bir siyasal olgudur; bu nedenle milliyetçiliğin ortaya çıkmasına, gelişmesine etki eden unsurların bir bütün halinde ele alınması gerekmektedir. Bununla birlikte milliyetçilik fikirleri ve milliyetçi siyasal oluşumlar, 18. yüzyılın sonlarında ilk olarak Avrupa lkelerinde ortaya çıkmıştır (Kohn, 1939: 1001).

Milliyetçiliğin yükselişi geniş yığınlar halinde bulunan insanların ortak bir politik form çerçevesinde birleştirilmesi sürecidir. Dolayısıyla milliyetçilik

merkezilemiş bir iktidar yapılanmasını gerektirmektedir. Bu politik form milliyetçiliğin ilk izlerinin görüldüğü feodal dönemde de varlığını bir ölçüde sürdürmüştür. Bu noktada Fransız İhtilali feodal dönemde var olan ve bu dönemden miras olarak aldığı merkezileşme eğilimini sürdürmüş, fakat aynı zamanda kralların merkezileşme eğilimini yeni bir ruh ile desteklemiş ve bu eğilimlerin daha önceki dönemlerde görülmemiş bir merkezileşme anlayışı ile uyumlu hale getirilmesine ön ayak olmuştur. Bununla birlikte milliyetçilik 17. ve 18. yüzyıllarda modern devletin doğuşu sürecinden önce bugünkü anlamı ile değerlendirilemez. Sonuç olarak milliyetçilik açısından dikkate alınması gereken, milliyetçilik öncesinde var olan politik formların milliyetçiliğin doğuşuna katkıda bulunduğu, bununla birlikte milliyetçiliğin bu süreci yeni bir anlayış ve motivasyon ile bambaşka bir mecraya taşınmış olduğu gerçeğidir (Kohn, 1939: 1002).

Milliyetçilik bu karmaşık ve eklektik yapısı dolayısıyla tüm insanlarda ortak olan ve tarihin her döneminde var olduğu düşünülen doğal niteliklerden de yararlanmıştır. Dolayısıyla sosyal grup kimliğinin oluşumunda dil, ortak geçmiş, coğrafi özellikler gibi doğal nitelikler önem kazanmaktadır. Ancak her insanda var olan bu doğal eğilimlerin tek başına milliyetçiliği ortaya çıkarmış olduğundan söz edilemez ve milliyetçilik sözü edilen bu doğallıklar ile özdeşleştirilemez.

Milliyetçilik ile birlikte insani ve doğal eğilimler daha geniş bir bağlamda ele alınmaya başlanmıştır. Kohn'a göre de milliyetçilik, yalnızca doğal dürtü ve eğilimlerin ortaya çıkardığı bir ideoloji olarak değerlendirilemez. Dolayısıyla milliyetçilik tarihin belirli bir döneminde ortaya çıkan, gelişim süreci insanoğlunun geçmiş yaşam tecrübelerine dayanan sosyal ve düşünsel faktörlerin çok yönlü etkilerinin söz konusu olduğu bir olgu olarak değerlendirilmelidir (Kohn, 1939: 1004).

1.2. Milliyetçilik Kuramları

Milliyetçiliğin ve milletlerin nasıl ortaya çıktığı konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlar ilkçi (primordialist) yaklaşım, modernist yaklaşım ve bu yaklaşımlara sonradan eklenen etno-sembolcü yaklaşımdır (Özkırımlı, 2008: 70).

İlkçi (primordialist) yaklaşıma göre etnik bağlar eski çağlardan itibaren insanoğlunun en temel özelliklerinden biri olmuştur. Devletler, hükümetler ve bürokrasi gibi siyasal kurumlar etnik kimlik farklılıkları temelinde şekillenmektedir. 20. yüzyılın ortalarına kadar ilkçi yaklaşımın varsayımlarından biri olarak milletlerin, insanların biyolojik özellikleri kadar doğal olduğu ve her milletin kendine özgü bir ulusal karakteri olduğu anlayışı hakim olmuştur. Bu yaklaşımda uluslar arasında cereyan eden savaşlar ise ulusların çıkarları ve saldırgan içgüdüsellikleri ile açıklanmaktadır (Smith, 2002: 28-29).

İlkçi yaklaşımı benimseyenlere göre etnik bağlar tarihsel süreç içerisinde insanları farklı topluluklar halinde ayırmıştır. Dolayısıyla milliyetçiliğin ve milletlerin ortaya çıkışını modern çağlarda aramak anlamsızdır. İlkçiler millet ve milliyetçilik kavramlarının tarihselliklerine vurgu yapmakta, dolayısıyla millet ve milliyetçilik kavramlarını doğal birer gerçeklik olarak ele almaktadırlar. Bu varsayımlar millet ve milliyetçilik kavramlarının aynı zamanda evrensel birer olgu olduklarının kabulü anlamına gelmektedir (Smith, 2002: 34-35).

İlkçi yaklaşımı benimseyen Clifford Geertz'e göre milletler, ırk ve dil gibi doğal unsurlara dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Walker Connor da milliyetçiliği, devlete değil bir ulusa bağlılık şeklinde tanımlamakta ve milletleri etnik bağlılıklara dayalı bir birliktelik olarak görmektedir. Sosyobiyolojik bakış açısını benimsemiş olan Van Den Berghe ise ulusal ve etnik kimlikleri, akrabalık bağları ve genetik faktörler temelinde ele almaktadır (Ichijo ve Uzelac, 2005: 51-53).

İlkçi yaklaşım içerisinde üç farklı bakış açısından söz edilmektedir. Bunlar sırasıyla doğalcı ilkçilik, biyolojik ilkçilik ve kültürel ilkçilik olarak belirtilebilir. Doğalcı bakış açısında milletler insanın biyolojik özellikleri kadar doğal, sürekli ve kaçınılmaz bağlar olarak değerlendirilmektedir. Etnik kimlik biyolojik temelde açıklanmakta; etnikliğin insanların evrensel, değişmez özellikleri arasında olduğu ve doğum ile birlikte bireylerin, ailenin ve etnik topluluğun bir parçası haline geldikleri kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu anlayışta insanların farklı etnik topluluklara ayrılmalarının, doğal düzenin bir gereği olduğu görüşü hakimdir (Özkırımlı, 1999: 78-79).

İlkçilik içerisinde değerlendirilen ikinci yaklaşım biyolojik bakış açısidir. Biyolojik bakış açısına göre etnik bağılıkların temelinde genetik özellikler ve içgüdüler yer almakta, milletler geniş birer aile olarak tanımlanmaktadır. İlkçi yaklaşımlar içerisinde bir diğer yaklaşım olan kültürel ilkçilik açısından ise etnik bağılıkların temelinde inanç kavramının önemli bir işleve sahip olduğu kabul edilmekte, milleti belirleyen ve millete mensup olanları birbirlerine bağlayan ana unsur olarak görülen ortak tarihsel geçmiş ve dil gibi unsurlara atıfta bulunmaktadır (Özkırmı, 1999: 85-87).

Modernist değerlendirmeler açısından geçerli olan ise milletlerin kökenini tarihin derinliklerinde değil, modern döneme özgü koşullarda aramak gerektiğidir. Milletler ve milliyetçilik son birkaç yüzyıl içerisinde ortaya çıkmış modern döneme özgü olgulardır. Dolayısıyla milliyetçilik sanayileşme, kapitalizm, bürokrasi, modern devlet gibi gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Modernistler açısından millet, inşa edilmiş veya icat edilmiş bir organizasyon olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla milletler, modernist tarih tasavvurunda bütünüyle modern olgular olarak ele alınmaktadır. Modern dönem öncesinde milliyetçi ideolojinin varlığından söz edilemez. Bu yaklaşımda modern dönemde yaşanan gelişmelerin toplumsal-siyasal örgütlenmeler üzerinde etkide bulunduğu ve bu gelişmelerin zorunlu olarak modern devleti doğurduğu, daha sonra da modern devletlerin dayanağı olarak milliyetçilik fikirlerinin ve millet kavramının ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Modernist yaklaşıma göre modern dönem siyasal ve toplumsal koşulları milliyetçiliği, milliyetçilikler de milletleri doğurmuştur (Özkırmı, 1999: 98).

Dolayısıyla modernist bakış açısına göre millet ve milliyetçilik olguları modern dönemle birlikte ortaya çıkan siyasal ve toplumsal gelişmelerinin birer neticesi olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle modernist yaklaşımda milletlerin ne zaman doğduğu sorusuna, milletleri var eden siyasal bir doktrin ve siyasal bir hareket olarak modern dönem toplumsal ve siyasal koşulları ile aynı düzlemde cevap aranmaya çalışılmaktadır.

Modernist bakış açısına sahip Ernest Gellner'a göre milletler tarih sahnesine Sanayi Devrimi'nin sonrasında ortaya çıkmıştır. Modern dönem gelişme ve gerekliliklerin bir sonucu olarak milliyetçiliği ortaya çıkaran milletler değildir;

aksine milliyetçilik milletleri ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Gellner'a göre millet icat edilen geleneklere ve hayali bir geçmiş varsayımına dayanarak kurulan yapay bir birlikteliktir (Gellner, 1992: 104-105).

Modernist düşünürler arasında Benedict Anderson'un millet tanımı da dikkat çekicidir. Anderson milleti Gellner gibi icat edilmiş değil, hayal edilmiş bir siyasal topluluk olarak tanımlamaktadır. Anderson'a göre millet *“hayal edilmiş bir siyasal topluluktur, kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir”* (Anderson, 2007: 20).

Milliyetçilik kuramları içerisinde bir diğer yaklaşım ise etno-sembolcü yaklaşımdır ve bu yaklaşım ilkçi (primordialist) ve modernist görüşlerin varsayımlarını reddetmektedir. Etno-sembolcüler açısından millet olgusu etnik ve kültürel bağlarla politik bağların bir bileşkesinden oluşmaktadır. Bununla birlikte ilkçi yaklaşımda geçerli olan etnik ve kültürel bağların sabit, daimi ve değişime uğramadan var oldukları anlayışı etno-sembolcü yaklaşımda kabul edilmez. Etnik ve kültürel bağlar değişerek varlığını sürdürmektedir. Burada önemli olan sözü edilen etnik-kültürel bağların kültürel devamlılığa ne ölçüde ve ne şekilde yansıyor olduğudur. Dolayısıyla etnik özün ve etnik-kültürel sürekliliğin ilkçi varsayımlar bağlamında tam olarak anlaşılabilmesi mümkün değildir. Etno-sembolcü yaklaşımda modernist görüşe itiraz olarak ise milletlerin yoktan var edilerek oluşturulduğu varsayımı kabul edilmemektedir. Milletler ve milli kimliklerin ortaya çıkışında geçmişten beri var olan mitler, topluluk değerleri ve ortak semboller etkili olmuştur. Bu anlayışta milletlerin yoktan var edildiği yönündeki modernist önermeler reddedilirken milletlerin ortaya çıkışında etkili olan tarihsel sürekliliklere dikkat çekilmektedir. Milletler modern dönem öncesi özellikleri göz önüne alınarak değerlendirilmelidir ve bugünkü milletlerin etnik geçmişleri üzerinde durulmalıdır. Etno-sembolcü yaklaşımı benimseyen düşünürler modernistlerin millet olgusu ile ilgili varsayımlarını eleştirmişler ve milletlerin tarihin eski dönemlerinden itibaren sahip oldukları sürekliliklere dikkat çekmek istemişlerdir. Bu yaklaşımda modernist yaklaşımın, milletlerin milliyetçilikler tarafından icat edildiği varsayımı reddedilmektedir. Etno-sembolcü yaklaşımın önemli temsilcilerinden biri olan Anthony D.Smith'e göre milletleri tamamıyla modern birer olgu olarak değerlendirmek mümkün değildir. Smith milletleri tanımlarken modern dönem

öncesi birtakım kimliklerin, etnik ve kültürel özelliklerin de dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Smith'e göre milletler, tarihsel ve sosyo-kültürel süreklilikler içerisinde ortaya çıkan siyasal organizasyonlardır (Özkırmı, 1999: 194-196).

Anthony D.Smith milletlerin tarihsel olarak yerleşikliğini vurgulamakta, etnik unsurların millet oluşumundaki etkisine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Smith milletleri, modern dönem öncesinde var olan etnik bir özün modern dönemdeki mirasçısı ve modern öncesi dönemde var olan etnisitenin sembol ve mitlerini kendisinde toplayan politik bir form olarak ele almaktadır. Bu bağlamda milletin üyeleri geçmiş, şimdi ve gelecek algısında bütüncül bir kavrayışa sahiptirler. Milletler geçmişten gelen ve geleceğe uzanan birlikteliklerin siyasal anlamdaki tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Buradan hareketle Smith'e göre milliyetçilik insan doğasında var olan ölümsüzlük isteğini tatmin etme özelliği ile modern dünyanın pozitivist ideolojilerinden ayrılmaktadır. Smith'e göre temelde seküler bir ideoloji olan milliyetçilik, bireyi şimdiki zamandan koparan aşkın boyutu ile modern dönem öncesinde geçerli olan etnik-dinsel topluluk bağlarının dönüşüme uğramış halidir (Türköne, 2012: 79-81).

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU

2.1. Osmanlı Millet Sistemi

Osmanlı Devleti 13. yüzyılın sonlarına doğru Türk toplulukları tarafından kurulmuştur. Bu dönemde devletin topraklarının büyük bir bölümü Ortodoks Hristiyan nüfusun yoğun olarak yaşadığı Balkanlar'da bulunmaktadır ve İmparatorluk bir Balkan İmparatorluğu görünümündedir. Bununla birlikte Balkanlar'daki Ortodoks Hristiyanlar Bizans İmparatorluğu'nun tesis ettiği sosyal düzenden ve uyguladığı politikalarından, ayrıca haçlı seferlerinin ardından ortaya çıkan yerel feodal hanedanlıklardan hoşnut değillerdir. Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu politikalar, tesis ettiği sosyal düzen çeşitli inançlarının bir arada ve barış içinde yaşamasını mümkün kılan bir İslam anlayışına dayanmaktaydı. Millet sistemi olarak bilinen bu anlayış Fatih Sultan Mehmet tarafından resmi bir forma kavuşturulmuştur. Millet sistemi Balkanlar'da Osmanlı dönemi öncesinde zaten var olan her etnik ve dini topluluğun, Ekümenik Ortodoks Patriği'nin otoritesi altında kendilerine özgü kültürel faaliyetlerini ve dinsel inançlarını sürdürmesine imkan tanımıştır. Bu durum Patrikhane'nin diğer Balkan milletlerine karşı yürüttüğü Yunanlaştırma politikalarının başladığı 1760'lı yıllara kadar geçerliliğini sürdürmüştür (Karpat, 2009: 20).

Osmanlı Devleti sosyal ve kültürel anlamda Osmanlı'ya özgü olan millet sistemine dayanmaktadır. Osmanlı toplum yapısının ana unsuru dindir; Osmanlı Devleti'nde toplumsal ilişkiler ve idari düzen dine göre şekillenmektedir. Bu sistemde Türkler, Araplar ve diğer Müslüman topluluklar aynı millete mensup olarak görülürken Bulgarlar, Sırlar ve Rumlar ise Ortodoks milleti olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Osmanlı millet sistemi Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan millet tanımı ve milliyetçilik ile uyumlu bir görünüm arz etmemektedir (Öğün, 2000: 97-98).

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren geleneksel imparatorluk anlayışına dayanmaktadır. Bu gelenek, birliktelikler üzerine vurgu yapan ve dışlayıcı olmayan

niteliği gereği milliyetçiliğin doğası ile uyumlu değildir. Bu geleneğin aksine milliyetçilik farklılıklar üzerine temellendirilen biz-onlar ayırımına dayanmaktadır (Öğün, 2007: 271).

Fransız İhtilali ile birlikte Batı Avrupa siyasi coğrafyasını ve toplum yapısını derinden etkileyen milliyetçilik düşüncesi, Avrupa'ya kıyasla geç bir tarihe kadar Osmanlı millet sisteminde geçerliliğini sürdüren dini cemaatler temelindeki ayrımları aşamamıştır (Lewis, 1998: 333). Dolayısıyla 1830'lu yıllara kadar Batılı nation anlamıyla değerlendirilebilecek tek bir Osmanlı milletinden söz etmek mümkün değildir. On dokuzuncu yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu her biri ayrı kimlikleri, kültürel ve dini özerklikleri ile varlıklarını sürdüren cemaatlerden oluşan yapısını sürdürmüştür (Karpat, 2006: 428).

Osmanlı İmparatorluğu ile özdeşleşen millet sistemi, imparatorluk tebaası olan dini toplulukların Osmanlı Devleti egemenliği altında birlikteliklerini sağlamak için başvurulan bir yönetim anlayışına dayanmaktadır. İmparatorluğun toplum yapısı içerisinde Rum, Ermeni ve Yahudi milletleri bulunmaktadır. Bununla birlikte Müslüman nüfus da ırk, dil gibi farklılıklar dikkate alınmaksızın Müslüman kimliği ile tanımlanmış ve Müslüman tebaanın tümü Müslüman milleti olarak görülmüştür. Osmanlı millet sisteminde millet grubu etnik ve lisan farklılıklarına değil dinsel aidiyetlere ve mezhep bağlılıklarına dayanmaktadır. Örneğin Ermenilerin hepsi Ermeni milleti olarak görülmeyip Gregoryan, Katolik ve Protestan olarak üç farklı millete ayrılmış durumdaydılar. Ayrıca Osmanlı millet nizamı, belli bir coğrafyada yaşayan toplulukların yanında dağınık olarak yerleşmiş ve aralarında dil birliği bulunmayan toplulukların da dini kimliklerini muhafaza edebilmelerine imkan tanımıştır (Ortaylı, 2009: 30-34).

Görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu da Roma ve Bizans imparatorlukları gibi çeşitli etnik ve dinsel toplulukların bir arada yaşamalarına imkan veren bir toplum yapısına ve yönetim anlayışına sahiptir. Osmanlı Devleti'nde toplumsal yaşamda ve hukuki düzenlemelerde belirleyici olan ana unsur dinsel bağlılıklardır ve imparatorluk siyasal düzeninde Müslüman olmayanlar devletin yönetim kademelerinde yer alamamışlardır. Bununla birlikte bu düzende İmparatorluk tebaası olan gayrimüslimlerin, kendi kültür ve inançları doğrultusunda

hayatlarını sürdürmelerine izin verildiği bilinmektedir. Müslüman-gayrimüslim eşitliğinin fikren ve hukuken kabul edildiği Islahat Fermanı ile gayrimüslimler siyasi, idari birtakım haklar elde etmeye başlamışlardır ve Osmanlılık kimliği onları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Islahat Fermanı aynı zamanda Osmanlılık kimliğinin yurttaş kimliği olarak kodlanmasının da başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Kösoğlu, 1998b: 36-37).

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde hakim kültür Türk kültürü olmuştur. Devletin sınırlarının genişlemesiyle fethedilen bölgelerdeki halk da Osmanlı tebaası haline gelmiş ve İmparatorluk kültürel çeşitliliğin yaşandığı bir görünüm kazanmıştır. Osmanlı devlet teşkilatlanmasında millet-i hakime olarak kabul edilen Müslümanlar, çeşitli devlet kademelerinde görev alabilmekteydiler. Gayrimüslim tebaa ise İslam hukukuna aykırı olmayacak şekilde Osmanlı devlet yönetiminin belirlediği sınırlar içerisinde birtakım hak ve özgürlüklere sahip olmuştur. Aynı zamanda hukuken zımni statüsünde olan gayrimüslim tebaa kendi cemaatlerinin yönetimi konusunda özerk bir konuma sahip olmuştur. Gayrimüslim tebaadan olanlar İslam dinini kabul etmeksizin İmparatorluğun hiçbir döneminde devlet kademelerinde görev almamışlardır. Müslüman olanların ise İmparatorluğun kuruluş felsefesine uygun olarak millet-i hakime içerisinde yer aldıkları kabul edilmiştir (Kösoğlu, 1998b: 120-121).

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'ndeki toplumsal yapılanma dinsel cemaatler temelinde şekillenmekteydi. Bu düzende kimlik devlete değil, bir dinsel topluluğa mensup olmanın neticesinde elde edilmekteydi. Dolayısıyla 1860'lı yıllarda Osmanlı vatandaşlığı yasası yürürlüğe girinceye kadar vatandaşlık kavramı söz konusu olmamıştır. Bu değerlendirmelerden Müslüman topluluklar arasında da dini kimliğin geçerliliğini sürdürmekte olduğu anlaşılmaktadır (Karpat, 2006: 428).

2.2. Balkanlarda ve Gayrimüslimlerde Milliyetçilik

Hürriyet, kardeşlik ve eşitlik idealleri ile özdeşleşen Fransız İhtilali başta anavatanı Fransa olmak üzere tüm Avrupa siyasi coğrafyasını etkilemiş, milliyetçilik ilkesinin doğuşuna ve kadim imparatorlukların dağılmasına neden olmuştur. Fransız

İhtilali, İhtilal öncesinde var olan milli kimliklerin fark edilmesine zemin hazırlamıştır (Smith, 1994: 76).

Fransız İhtilali ile ilk olarak Batı'da ortaya çıkan milliyetçi düşünceler ve bu yöndeki milliyetçi siyasal hareketler, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altına bulunan topluluklara kendi milli devletlerini kurmaları yönünde motivasyon sağlamış ve imparatorluğun dağılmasına yol açmıştır (Kösoğlu, 2012d: 11). Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı ilk milliyetçi ayaklanmalar 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlar'daki Ortodoks Hristiyanlar arasında ortaya çıkmıştır. İmparatorluğun Müslüman tebaası açısından ise bu durum farklı bir görünümde. 1908 Dönemi'ne kadar Müslüman tebaa arasında etnik vurgulamalar ile ortaya çıkan herhangi bir milliyetçi oluşumdan söz etmek mümkün değildir (Karpat, 2009: 35).

Bununla birlikte Fransız İhtilali ile tüm Avrupa'ya yayılan milliyetçi düşünce akımları ve hürriyet, eşitlik, kardeşlik idealleri Osmanlı toplumunu da etkilemiştir. İhtilal sonrasında ortaya çıkan milliyetçi düşünceler siyasallaşmış ve çok etnikli bir toplum yapısına sahip bir İmparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü zedelemiş, imparatorluğun milliyetçi ayaklanmalar neticesinde dağılmasına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası durumunda olan birtakım etnik cemaatler, kendi bağımsız devletlerini kurmayı amaç edinerek milliyetçi siyasal akımların etkisine girmişlerdir. İmparatorluğun dağılmasıyla sonuçlanacak olan milliyetçi ayaklanmalar ve bağımsızlık talepleri ilk olarak, gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu Balkanlar'da ortaya çıkmıştır (Öğün, 2000: 100).

İmparatorluk yapısı dolayısıyla çeşitli etnik toplulukları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti, Fransız İhtilali'nin etkisiyle birçok iç ve dış sorunla yüz yüze gelmiştir. 19. yüzyıl boyunca giderek güçlenen milliyetçi siyasal hareketler, Avrupa toplumlarını etkilediği gibi Osmanlı toplumunu da derinden etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına zemin hazırlayan milliyetçi siyasal hareketlerin güç kazanmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenler Karpat'a göre genel itibarıyla şunlardır: *“Dini gruplar veya milletler arasında rekabete dayanan ve ihtilaf yaratan ilişkiler, Osmanlı siyasal yapısında gerçekleşen ilerici reform, Aydınlanma felsefesi ve ideallerinin etkisi ve Rusya, Fransa ve İngiltere gibi*

ülkelerin emperyal çıkarları” (Karpaz, 2009: 44). Bu etkenler İmparatorluğun dağılması ile sonuçlanan süreci büyük ölçüde özetlemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk milliyetçi hareketler Sırp ve Yunan milliyetçilikleri ile ortaya çıkmıştır. Bu milliyetçiliklerin güçlenmesine neden olan etkenlerden biri de Balkanlar’da Avusturya ile, Karadeniz’de ise Rusya ile sürdürülen sınır ticareti ile birlikte giderek güçlenen yerel bir burjuvazinin ortaya çıkmasıdır. Sınır ticareti ile zenginleşen yerel burjuvazi Batı merkezli fikirlerle tanışmış ve Batı kaynaklı milliyetçi fikirlerin etkisine açık hale gelmiştir. Ayrıca Balkanlar’daki yerel bir ruhban sınıfı da milliyetçi-ayrılıkçı hareketlere ruhani bir motivasyon sağlamıştır. Bütün bunların yanında Osmanlı’yı uzunca bir süre uğraştıran milliyetçi-ayrılıkçı ayaklanmalar Rusya, İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerin de dikkatini çekmiş ve bu ülkeler mevcut durumu Osmanlı’nın aleyhine kullanma girişimlerinde bulunmuşlardır (Öğün, 2000: 100). Dolayısıyla ilk milliyetçi hareketler imparatorluk içerisinde tanımlanmış olan gayrimüslim dini cemaatler ve milletlerden oluşan gruplar arasında ortaya çıkmıştır (Karpaz, 2009: 36).

Osmanlı Devleti’nin politik ve askeri gücünün giderek azaldığı dönemde Panislawizm, Balkanlar’daki etkisini artırmaya başlamıştır. Bu dönemde Balkanlar’da gelişen milliyetçi hareketlerin güç kazanmasıyla birlikte ayrılıkçı milliyetçiler Osmanlı’ya karşı yürüttükleri mücadelenin şiddetini artırmaya başlamışlardır (Kösoğlu, 2012d: 129).

Osmanlı İmparatorluğu’nda ortaya çıkan milliyetçi siyasal hareketler II. Abdülhamit döneminde güç kazanmaya devam etmiştir. Fransız İhtilali’nden ilham alan ve Batı Avrupa’yı etkisi altına alan milliyetçi siyasal akımlar, Batılı kuramcılar tarafından geliştirilmiştir. Bu anlayışa göre her milletin kendi devletine sahip olması gerekmektedir. Bu düşünceler ve siyasal hareketler birçok etnik, dil ve din gruplarını içerisinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünü tehdit eden bir içeriğe sahip olmuştur (Mardin, 2009: 94).

Fransız İhtilali’nden önce 1640 İngiliz ve 1776 Amerikan Devrimleri gerçekleşmiştir. Ancak bu devrimlerin, Fransız İhtilali örneğinde olduğu gibi evrensel etkilerinden söz etmek mümkün değildir. Fransız İhtilali ile birlikte eşitlik, hürriyet, milliyetçilik, cumhuriyet gibi kavramlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Aynı

zamanda Fransız İhtilali milliyetçilik ilkesinin yayılması ile birlikte imparatorlukların çok etnili-topluluklu yapısının bozulmasına, dağınık halde var olan toplulukların siyasi birlikler oluşturmalarına ortam hazırlamıştır. Bu yönüyle dünya siyasi tarihinde birçok köklü değişimin yaşanmasına neden olan Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemesi kaçınılmaz olmuştur. Bununla birlikte İhtilal'in evrenselliği Fransa'nın o dönemde Avrupa'daki konumundan ve kültürel, iktisadi, jeopolitik ve demografik öneminden de kaynaklanmıştır. (Akşin, 1994: 23-24).

19. yüzyılın ilk dönemlerinde Balkanlar'da patlak veren milliyetçi ayaklanmaların gelişim seyri ilk başta özerklik, daha sonraki dönemde ise bağımsızlık ve imparatorluktan ayrılma talepleri yönünde olmuştur. Milliyetçi-ayrılıkçı siyasal hareketlerin güç kazanmasında *“burjuva sınıfının gelişmesi ve ulusçu bir edebiyat ve kültürün oluşması, 18. yüzyılda doruğuna ulaşan İmparatorluktaki adem-i merkezileşme süreci, Avrupa müdahalesi”* (Akşin, 1994: 25) gibi birtakım gelişmelerin etkisinden söz etmek mümkündür.

Suavi Aydın'a göre *“Balkan milliyetçi akımları, Fransız İhtilali fikirlerinin, Rus panislavizminin ve Slavistik çalışmalarının, yerel burjuvazinin gelişmesinin ve yerleşik dil ve kilise geleneklerinin ortak etkisinin bir sonucudur. Balkan ulus-devletlerinin ortaya çıkışında, bunlara bir de siyasal tarihin gelişim biçimi ve tarihsel Osmanlı karşıtlığı faktörleri eklenmelidir. Bu bakımdan ne Balkan milliyetçilikleri ne de Balkan ulus-devletlerinin oluşum tarihi bu faktörlerden herhangi birisine indirgenebilecek kadar basit bir sorun alanıdır”* (Aydın, 1993: 117).

Sanayi Devrimi Avrupa pazarında genişlemeye neden olmuş, ulaştırma alanındaki gelişmeler Osmanlı Devleti ile Avrupa ülkeleri arasındaki ticari ilişkileri artırmıştır. Yoğunlaşan ticari ilişkiler de Balkanlar'daki Hristiyan tüccarların sayısını ve önemini artırmıştır. Bütün bu gelişmeler neticesinde Avrupa ile artan ticari ilişkiler ve buna uygun olarak güçlenen yerel burjuvazi Fransız İhtilali'nin eşitlik, hürriyet, özgürlük ideallerini benimseyen laik aydın ve yazarların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İlk başta bireysel düzlemde kabul edilen özgürlük ve eşitlik düşünceleri kısa zamanda Balkan halkları için özgürlük ve eşitlik ideallerine

dönüşmüş, ulusçuluk ve ulusal bağımsızlık hareketlerinin ilham kaynağı olmuştur. Bu bağlamda İmparatorluk coğrafyasında ilk olarak Balkanlar'da ortaya çıkan milliyetçi hareketler dinsel farklılıkları ve dinsel üstünlükleri vurgulamış olan dinsel söylemler tarafından da desteklenmiştir. Din unsuru tek başına milliyetçi siyasal hareketlerin ortaya çıkmasını sağlayacak yeterli bir içerikten yoksun olmakla birlikte, Balkanlar'daki milliyetçi siyasal hareketlere manevi-ruhsal açıdan katkıda bulunmuştur (Akşin, 1994: 25).

Balkanlar'da gayrimüslimler ticari faaliyetler ile meşgul olurken Balkan Müslümanları genel olarak tarım ile uğraşmaktaydılar ve Balkanlar'daki tarımsal arazilerin büyük bir bölümü Türklerin elinde bulunmaktaydı. Bu yönüyle Balkanlar'da ortaya çıkan milliyetçilik, geniş toprak sahipleri olan Müslüman-Türlere karşı yürütülen feodal aleyhtarı bir görünüm kazanmıştır. Bir diğer etken ise Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da uyguladığı tımar sistemindeki bozulmalar sonucunda gelişen adem-i merkeziyetçi yapıdır. Tımar sisteminin işlevini yitirmesi, Osmanlı merkezi yönetiminin taşradaki denetimini olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla merkezi otoritenin zayıflaması yerel iktidar odaklarının doğmasına zemin hazırlamış ve bu durum 18. yüzyılda iyice güçlenen ayanların etkisini artırmıştır. Merkezi hükümet ise imparatorluğun dağılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunun farkına vararak ayanlar ve yeniçeriler üzerindeki denetimini artırma yolunu tercih etmiştir. Merkezin yetki ve iktidarını pekiştirmek amacıyla uygulanan bu politikalar, milliyetçi hareketlerin etkisini artıran bir ortamı yaratmıştır. Sırp İsyanı bu yönü ile bölgedeki yeniçerilerin isyanları ile bağlantılıdır (Zürcher, 2000: 47). Benzer şekilde II. Mahmut'un Yanya Ayanı Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanını bastırmak amacıyla Yeniçeri Ordusu ile yürüttüğü hareketin ardından ise Yunan İsyanı baş göstermiştir (Akşin, 1994: 25-26).

Balkanlar'da milliyetçi siyasal hareketlerin ortaya çıkışında ve güç kazanmasında etkili olan nedenlerin bir diğeri ise Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ndeki gelişmelere müdahale etme isteğidir. Avrupalı büyük devletlere göre bu dönemde Osmanlı Devleti eski gücünü kaybetmiştir. Bu devletler Osmanlı Devleti'ni hasta adam olarak nitelendirmekteydiler. Büyük Avrupalı devletlerin bu yöndeki öngörülerini II. Mahmut'un Mısır İsyanı'na ciddi bir tepki gösterememesi ile daha da güçlenmiştir. II. Mahmut ancak Rusların ve İngilizlerin desteğiyle Mısır

sorununu bir şekilde çözebilmiş ve isyana karşı durabilmiştir. Dolayısıyla bu gelişmelerin etkisiyle eski gücünü kaybeden Osmanlı Devleti, jeopolitik konumundan dolayı büyük devletlerin İmparatorluk topraklarının paylaşımını hedefleyen projelerine konu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Hristiyan halklarının bağımsızlık mücadelesi Avrupalı büyük devletler tarafından desteklenmiştir. Avrupalı devletler açısından asıl önemli olan ise Avrupa güç dengesinin korunması olmuştur. Yüzyıllardır çok sayıda Müslümanın Balkanlar'a yerleşmiş olmasına ve yaşamlarını bölgede sürdürüyor olmasına rağmen büyük devletler ve Hristiyan kamuoyunun gözünde Osmanlı yönetimi yabancı, istilacı ve barbar olarak kabul edilmekteydi. Bununla birlikte Avrupalı devletlerin Balkanlar'daki milliyetçi ve ayrılıkçı hareketleri desteklemelerindeki temel hassasiyetleri, ne olursa olsun büyük devletlerin çıkarlarının gözetilmesi olmuştur. Güç dengesini bozabilecek herhangi bir girişim, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü söylemlerinin gündeme getirilmesi ile sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü söylemi, 19. yüzyıl boyunca çıkarları tehlikeye düşen Avrupalı devletler tarafından kullanılmıştır. Bu durum en açık şekilde 1856 Paris Antlaşması'nda görülmektedir. Yunan Bağımsızlık Hareketi'nde İngiliz ve Fransız kamuoylarının yoğun desteği görülmekle birlikte Osmanlı ülkesini istila ederek Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğü yönünde propaganda faaliyetlerini yürüten Rusya, emperyalist doğası dolayısıyla Slav kardeşliği ve Ortodoks birliği gibi politikalar ile uyumlu olarak Balkanlardaki Hristiyan toplulukların milliyetçi ayaklanmalarına en fazla destek veren devlet görünümünde olmuştur (Akşin, 1994: 26-27).

Berlin Antlaşması sonucunda *“Osmanlı İmparatorluğu önemli bir Avrupalı güç olmaktan çıkmış ve ardında, rekabetleri bir barut fıçısını andıran küçük Balkan devletlerinden bir bataklık bırakmıştı. Bu küçük devletlerin çatışmalarına büyük devletleri çekmeleri Birinci Dünya Savaşı ile sonuçlanacaktı”* (Shaw ve Shaw, 2010: 243). Dolayısıyla bütün bu faktörler Fransız İhtilali'nin ilkelerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası durumunda olan Balkanlar'daki Hristiyan toplulukların milliyetçi ayaklanmaları ve girişimleri üzerinde çok önemli etkileri olduğunu göstermektedir (Akşin, 1994: 27). Sonuç olarak 19. yüzyıl boyunca Balkanlar'da ortaya çıkan milliyetçi ayaklanmalar Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının en önemli nedenlerinden biri olmuştur (Zürcher, 2000: 47).

2.3. Gayrimüslimlerin Milliyetçiliğine Karşı Osmanlılık Politikası

II. Mahmut (1808-1839) döneminde geniş çaplı reformların yürürlüğe konulmasına kadar Osmanlı Müslüman milletinin bağlılıkları belirli bir toprak parçası veya dil üzerinden değil, dini inanç üzerinden sağlanmaktaydı. Dolayısıyla bu döneme kadar Müslümanları bir arada tutan ana unsur Osmanlı hanedanı, yani saltanat ve devlet olmuştur. İmparatorluğun tebaası olan Müslümanlar Osmanlı Devleti'ni savunmayı ve devlete bağlılık duygusunu, devletin İslami kimliği nedeniyle dini bir vecibe olarak görmüşlerdir. Osmanlı Müslüman milletinin devlete bağlılığını sağlayan din-ü devlet anlayışı, Müslümanların dini inançlarının bir gereği olarak kabul edilmiştir (Karpas, 2009: 22).

Osmanlı Müslümanları arasındaki milliyetçilik hareketleri İmparatorluğun gayrimüslimleri arasında yayılan milliyetçiliklerden farklı bir gelişim seyrine sahiptir. Osmanlı yönetimi açısından Müslümanlar tek bir topluluk olarak kabul edilmekteydi. Halbuki Müslümanlar Türk, Arap, Boşnak, Pomak gibi birçok etnik topluluktan oluşmaktaydı. İmparatorluğun Hristiyan tebaası, Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmeden önceki tarihsel hafızalarını ve dini duyarlılıklarını canlı tutacak kendi yönetimlerine sahiptiler. Bununla birlikte Müslümanlar arasındaki herhangi bir etnik topluluk, Osmanlı egemenliğinden önceki dönemlere ait geçmişle bağ kurabilmek için Müslümanlığı kabul etmeden önceki geçmişini kabul etmek zorunda kalmaktaydı. Dolayısıyla bu durum Müslümanların Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını artıran, İslami kimliğin ön planda olduğu Osmanlı medeniyetini içselleştirmelerine katkıda bulunan en önemli etkenlerden biri olmuştur. Sonuç olarak bu etkenlerin Balkanlar'da, Anadolu'da ve Kafkasya'daki Müslüman toplulukların Müslüman kimliklerinin Osmanlı yönetimi ile özdeş hale gelmesinde önemli katkılarının olduğu anlaşılmaktadır. (Karpas, 2009: 42-43).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman tebaası arasında ortaya çıkan milliyetçiliğin, İmparatorluk Hristiyanlarında olduğu gibi tarihsel bir mirasın veya etnik bir bağlılığın neticesinde geliştiği söylenemez. Modern anlamda Osmanlı Müslümanları arasında ortaya çıkan milliyetçilik, ilk olarak Osmanlılık kimliği çerçevesinde geliştirilen bir vatandaşlık bilinci şeklinde ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti yönetiminin benimsediği bu politika, aralarında ayırım yapılmaksızın çeşitli

haklar temelinde İmparatorluğun bütün unsurlarını Osmanlılık kimliğinde birleştirme ve Osmanlı milleti yaratma fikrine dayanmaktaydı. Osmanlılık olarak adlandırılan bu anlayışa uygun olarak Islahat Fermanı ve Tanzimat Fermanı gibi hukuki düzenlemeler yürürlüğe girmiştir (Karpas, 2009: 44). Balkan coğrafyasında ayrılıkçı-milliyetçi hareketlerin patlak vermesi ile İmparatorluğun dağılması tehlikesinin ciddi boyutlara ulaştığını gören Osmanlı yönetimi bu gidişatı önlemek için Osmanlılık politikasına başvurmuştur (Türküne, 1989: 39).

Osmanlılık kimliği ile etnik ve dinsel topluluklar arasında giderek yaygınlaşan uluslaşma eğilimlerinin durdurulması amaçlanmıştır. Tanzimat dönemi devlet adamları ve aydınları, Osmanlı vatanına ve hanedanına bağlılık temelinde bir Osman milleti oluşturmayı amaç edinmişlerdir. Osmanlı devlet adamları ülke çapında yürürlüğe konulan idari ve hukuki düzenlemelerle Osmanlı İmparatorluğu'nda var olan etnik ve dinsel toplulukları Osmanlılık şuurunda birleştirebileceklerini tasarlamışlardır (Mardin, 2009: 12).

1839 yılında başlayan Tanzimat hareketleri ile Osmanlı toplumu oluşturma fikri hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Tanzimat dönemi devlet adamlarına göre Osmanlı kimliğinin güçlenmesiyle birlikte imparatorluğu tehdit eden etnik ve dinsel ayrılıkçı-milliyetçi hareketler de sona ermiş olacaktı. Ancak etnik ve dinsel bağlılıklar Osmanlılık siyasetinin uygulanmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca Hristiyan toplulukların hem Osmanlı reformlarından hem de Avrupa ekonomisinden, kültüründen ve siyasetinden yararlanmaları bu toplulukların maddi güçlerini artırmıştır. Bu durum ise Müslümanların tepkisine neden olmuştur. (Kushner, 1998: 11).

Osmanlı tebaasının bütünlüğünü sağlayacağı ve İmparatorluğun yıkılmasını engelleyeceği düşünülen Osmanlılık fikri, Genç Osmanlılar tarafından bir ideoloji olarak geliştirilmiştir. Osmanlılık kimliği bütün Osmanlı tebaasının kardeşliğini hedefleyen politik-hukuki bir tasarı olarak uygulanmaya çalışılmıştır. Tanzimat dönemine kadar hanedan kimliği olan Osmanlılık, Tanzimat ile birlikte bütün toplulukları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Dolayısıyla bu dönemle birlikte Osmanlılık sadece hanedana ait bir kavram olmaktan çıkmış, herkes alt-kültürleri dikkate alınmaksızın Osmanlı milletinin bir parçası olarak kabul edilmeye

başlanmıştır. Osmanlı devlet adamlarına ve Osmanlı aydınlarına göre politik ve hukuki anlamda gerçekleştirilecek bir Osmanlı milleti projesi, İmparatorluğun gayrimüslim tebaasının zayıflayan aidiyet bağlarını yeniden kurarak iç barışı sağlayacak ve bu proje ile Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmelerin zemini ortadan kaldırılmış olacaktır. Ancak Tanzimat'ın Osmanlı milleti yaratma projesi başarılı sonuçlar vermemiştir. Ulaşılması hedeflenen Osmanlı kardeşliğinin aksine gayrimüslimlerin bağımsızlık yönündeki talepleri artmış, Osmanlılık politikasının iflas etmesi Osmanlı devlet adamlarının ve Osmanlı aydınlarının İmparatorluğun yıkılmasını önleyecek yeni fikir akımlarına yönelmelerine yol açmıştır (Öğün, 2000: 102-103).

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı büyük ölçüde Müslüman olmayan etnik-dinsel toplulukların sorunlarına ve onların gereksinimlerine yönelik olarak düşünülmüştür. Islahat Fermanı'ndan sonraki süreçte gerçekleşen geniş çaplı reform hareketleri ve uygulamalarında her milletin özel durumu ve talepleri dikkate alınmaya çalışılmıştır (Shaw ve Shaw, 2010: 162-163). Islahat Fermanı ile millet-i hakime kabul edilen Müslümanların imtiyazlı durumları sona ermiş ve din farkı gözetilmeksizin bir Osmanlı kimliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak bu yöndeki ıslahat hareketleri Osmanlı vatandaşlığı temelinde gerçekleştirilmek istenen bütünleşmeyi sağlayamamıştır (Kösoğlu, 2012d: 242-243).

Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğindeki Islahat Fermanı, Müslümanlar arasında devletin yürüttüğü politikalara karşı tepkilerin artmasına neden olmuştur. Bu düzenlemeyle gayrimüslimlere sunulan hukuksal imkanlar, ayrıcalıklar ve Batı desteği gayrimüslimlerin Müslümanlardan daha ileri bir özgürlük ve iktisadi refah seviyesine ulaşmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla bu dönemle birlikte Türk aydınları gayrimüslimlerin lehine olan bu gelişmeleri Batılı devletlere verilmiş tavizler şeklinde algılamaya başlamışlardır (Mardin, 2009: 14). Kösoğlu, bu durumu şu şekilde değerlendirmektedir: “*Batılı devletlerin, aynı zamanda Osmanlı siyasi mekanizmalarını denetleyebilmek için zorlayarak geliştirdikleri bu gâvur-müslüman eşitliği, Osmanlı için tam bir dönüm noktasıdır*” (Kösoğlu, 1998b: 153). Bu anlayış Islahat Fermanı ile başlayan süreçte ve devamında, dış politika ile iç politika ayrımının büyük ölçüde ortadan kalkmış olduğu, ıslahat ve yenilik hareketlerinin dış politik kaygılar referans alınarak yürürlüğe konulmaya çalışıldığı bir dönemde

Osmanlı aydınlarında ve Müslüman-Türk toplumunda tepkisel bir milliyetçiliğin ortaya çıktığını ve güçlendiğini göstermektedir.

2.4. II. Abdülhamit ve İslamcılık Politikası

1856 Paris Antlaşması'nda Islahat Fermanı ile Fransa ve İngiltere'nin Hıristiyanların koruyuculuğu rolünü üstlenmesi ve Osmanlı'nın içişlerine müdahale etme yönündeki girişimleri Müslümanların savunmacı bir tutum almalarına neden olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne silah satmayı durdurması Müslümanların bu tutumlarını daha da güçlendirmiştir. Bu dönemde savaşlar, işgaller ve devletlerarası sömürü ilişkileri Osmanlı Devleti'nde halifenin şahsında somutlaşan sömürgecilik karşıtı ve anti-emperyalist bir Müslüman milliyetçiliğinin doğmasına neden olmuştur (Karpaz, 2009: 44).

Şerif Mardin'e göre *“İslamcılarının fikirlerinin odak noktası, Osmanlıların Tanzimat'la birlikte kültür benliklerini kaybetmeye başladıklarıydı. Bunun karşısına geçmekte en uygun yol, Tanzimat'ın gizli olarak inkâr ettiği şeriatın değerlerini tekrar Osmanlı toplumuna getirmektir. II. Abdülhamit devrini bu gelişmeler açısından değerlendirmek gerekir”* (Mardin, 2009: 90).

Panislamizm politikası, II. Abdülhamit döneminde geliştirilmiştir. Bu politika ile Osmanlı Devleti, gelişen İslamcılık hareketlerini iç ve dış politikasında daha fazla dikkate almaya başlamıştır. Darwin'in 'Türlerin Kökeni' adlı kitabında işlediği Darwinizm olarak bilinen görüşleri Avrupa'da ortaya çıkan, Slavlarda ve Almanlarda örneği görülen Pan milliyetçiliklerin oluşmasına düşünsel katkı sağlamıştır. Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmelerine zemin hazırlayan, Avrupa'da güçlenen ve büyük ölçüde Avrupalı devletlerin siyasetine yön veren Pan milliyetçiliklere, II. Abdülhamit döneminde iyice güçlenen Panislamizm ideolojisi ile karşılık verilmek istenmiştir. II. Abdülhamit'in Panislamizm ile ulaşmak istediği hedef, Osmanlı aydınları ve Müslüman grupları arasında oldukça rağbet gören İslami duyarlılıkların iç ve dış politikada aktif olarak değerlendirilmesi olmuştur. (Mardin, 2009: 92-93). Osmanlı Hıristiyan tebaasının milliyetçi-ayrılıkçı hareketler yoluyla devletten kopması üzerine II. Abdülhamit,

halifelik makamının imkanlarından yararlanmayı ve İslam birliği temelinde çok etnili yapının sürdürülmesini amaçlamıştır (Mardin, 2009: 138; Kösoğlu, 2012d: 297).

Abdülhamit döneminin en güçlü ve yaygın ideolojisi olan İslamcılık, İmparatorluğun gücünün zirvesinde olduğu dönemlere dönüşün en etkili yöntemi olarak görülmüş, dolayısıyla padişah tarafından desteklenmiş, Osmanlı iç ve dış politikasında uygulama alanı bulmuştur. İslamcılık hareketinin ortaya çıkmasında ve güç kazanmasında milyonlarca Müslümanın Rusya'da ve bağımsızlıklarını ilan eden Balkan devletlerinde maruz kaldıkları birtakım olumsuz uygulamaların da etkisi olmuştur. Bütün bunlara tepki olarak İslamcılık hareketi Tanzimat Dönemi'nin son yıllarında ortaya çıkmıştır. İslamcılık politikasını savunanlar Tanzimat Dönemi uygulamalarının ulemayı zayıflattığını, bu dönemde Avrupa'nın taklit edilerek İslam'ın en temel değer ve geleneklerinin yozlaştırıldığını düşünmekteydiler. Bununla birlikte Fransızların Tunus'u, İngilizlerin Mısır'ı işgalleri de Müslümanların Batı hakkındaki düşüncelerini güçlendirmiş, Müslümanlar arasındaki güvensizlik duygusunu körüklemiştir. İlk İslamcı tepkiler Namık Kemal ve diğer Genç Osmanlılar arasında ortaya çıkmıştır. Namık Kemal ilk olarak Ernest Renan'ın İslam dininin bilim ve felsefenin gelişmesine engel olduğu tezine karşı çıkmış, kadim İslam İmparatorluklarının uygarlık ve kültür alanlarında ulaşmış olduğu seviyeyi hatırlatarak İslam ile bilimin çelişmediğini savunmuştur. Bu düşünceler Osmanlı Devleti ile bütün dünya Müslümanları arasındaki ilişkileri geliştirmeyi hedefleyen İslamcılık hareketinin doğmasına katkıda bulunmuştur. II. Abdülhamit döneminde İmparatorluğun Müslüman tebaası arasında giderek artan İslami hassasiyetler imparatorluğun iç ve dış düşmanlarına karşı kullanılmış, bu politikanın hayata geçirilmesi için dini eğitim veren okullar kurulmuş, ulemaya ödenen aylıklar artırılmış, camiler ve dini anıtlar onarılmış, dini bayramlar resmi bir içerik kazanmış ve yaygınlaştırılmıştır. Sonuç olarak II. Abdülhamit döneminde İslamcılık politikası ile ciddi başarılar elde edilmiş ve Avrupa devletlerinin tehditlerine karşılık verilebilmiştir (Shaw ve Shaw, 2010: 313).

Osmanlıcılık politikası ile İmparatorluk tebaası arasında bütünlük sağlanamamış ve gayrimüslimlerin milliyetçiliği bağımsızlık talepleriyle birlikte anılmaya başlanmıştır. Böyle bir ortamda İmparatorluğun içerisinde olduğu bu zorlu durum II. Abdülhamit döneminin şartlarını belirlerken uygulanacak politikalarda da

etkisini göstermiştir. Rusların Orta Asya ve Kafkasya bölgelerindeki girişimleri ve İngilizlerin Ortadoğu siyaseti gibi Osmanlı Devleti açısından tehdit olarak algılanan birtakım gelişmeler, II. Abdülhamit'in tahta çıkmasından önce yaşanmıştır. Böyle bir ortamda II. Abdülhamit'in ve Osmanlı devlet yönetiminin tercihi İslami duyarlılıkları merkeze alan İslamcılık politikasına yönelmek olmuştur. Bu bağlamda II. Abdülhamit döneminde devletin İslami karakteri ön plana çıkarılmış, halifelik kurumunun tüm dünya Müslümanları üzerindeki etkisi artırılmaya çalışılmıştır. II. Abdülhamit İslamcılık politikası ile imparatorluk içerisindeki Müslüman tebaaya ve dünyanın tüm Müslümanlarına seslenmiş, ayrıca Avrupa ülkeleri ile yürütülmekte olan diplomatik ilişkilerde siyasi üstünlüğü elde etmeyi amaç edinmiştir (Kushner, 1998: 12). Osmanlı Hıristiyan tebaasının milliyetçi-ayrılıkçı hareketler yoluyla bağımsızlıklarını kazanmaları üzerine II. Abdülhamit, halifelik makamının Müslüman topluluklar üzerindeki etkisinden yararlanmayı düşünerek devletin bütünlüğünü korumayı amaç edinmiştir (Aydın, 1993: 138). Kösoğlu'na göre İslamcılık politikasının *“en büyük uygulayıcısı şüphesiz Sultan Hamit idi. Hicaz Demiryolu Projesinden, süratle telgraf hatları tesisine, dış İslam ülkeleri ve topluluklarına ulema heyetleri gönderilmesinden, İslam dünyasında halkın en geniş ve tabii kalbi organizasyonu olan tarikatların şeyhleri ile yakın ilişkilere, nüfuz sahibi aşiret beğlerinin hediye ve unvanlarla kalplerinin ısındırılmasından, eğitimde din derslerine ağırlık verilmesine kadar bütün bu gayretler, aynı zamanda İslamcılık siyasetinin uygulamaları cümlesindendi”* (Kösoğlu, 1998b: 157).

İslamcılık hareketi açısından önemli bir düşünür olarak kabul edilen Namık Kemal 1870'li yıllarda İslam dünyasının emperyalist Batılı devletlerin tehdidi ile karşı karşıya olduğuna dikkat çekmiş, İslam'ı ve Müslümanları tehdit eden bu durumun Osmanlı'nın liderliği ile bertaraf edilebileceğini savunmuştur. Bununla birlikte Namık Kemal'in İslamcılığı daha çok kültürel yönü ile dikkat çekmektedir. Namık Kemal İslam dünyasında Avrupa'ya en yakın devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinde en ileride olduğunu ve dolayısıyla İslam dünyasının tabii lideri olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla Namık Kemal'in İslam birliği idealini modernleşme çabaları ile aynı düzlemde ele aldığı anlaşılmaktadır (Lewis, 1998: 339).

İslamcı hareketin gelişmesinde önemli katkıları bulunan ve birçok Osmanlı aydınının dikkatini çeken fikirleri ile Cemaleddin Afgani ise İslam medeniyetinin yeniden yükselişi için Müslüman toplumların milli hassasiyetlerinin canlandırılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu anlayışa göre milli hassasiyetlerin canlandırılması ile emperyalist Batı'ya karşı koyulacak ve İslam toplumları yükselişe geçecektir. Afgani Mısır ve Suriye'deki takipçilerine, Avrupa emperyalizmine karşı Arap milliyetçiliğinden doğan dinamizmden yararlanarak birleşmelerini öneriyor ve bu sayede İslam medeniyetinin yeniden yükselişe geçebileceğini düşünüyordu. O'na göre salt İslami hissiyatlar somut olarak İslam birliği idealinin gerçekleştirilmesine yetecek dinamizmi sağlayamıyordu (Kösoğlu, 1998b: 151).

İslamcılık açısından Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının ve gerilemesinin nedeni Müslümanları sömürmeyi ve İslam birliğini yıkmayı hedefleyen Hristiyan Avrupa'nın emperyalist müdahaleleridir. Bu durumda devlet yöneticileri tarafından yapılması gereken yabancı işgalcilere karşı birleşmek, yabancı istilacıların imtiyazlarını kaldırmak ve gerçek İslam inancına dönmek olarak düşünülmüştür. İslamcılığın nihai hedefi ise Müslümanların halifenin şahsında politik-kültürel birlikteliğinin sağlanması olmuştur (Lewis, 1998: 340). Dolayısıyla büyük ölçüde *“Rusya ve Avrupalı devletlerin Osmanlı Hristiyan cemaatleri üzerindeki çalışmaları, Osmanlı İslam halkında İslamcılık dikkatlerinin artmasına ve halifenin siyasi yönünün öne çıkmasına ortam”* (Kösoğlu, 2012d: 408) hazırlamıştır.

2.5. Türk Milliyetçiliği'nin Doğuşu ve Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecini durdurmak ve İmparatorluk tebaası arasında birlik ve bütünlüğü sağlamak amacıyla benimsenen fikir akımlarından biri de Türkçülük olmuştur. Osmanlılık ve İslamcılık politikalarının uygulanması devletin dağılma sürecini tersine çevirememiştir. İslamcılık hareketinin ortaya çıkmasına ve güçlenmesine zemin hazırlayan ortam, aynı zamanda Türkçülüğün gelişiminde de etkili olmuştur. Osmanlılık ve İslamcılık politikaları ile yasa karşısında eşitlik temelinde ulaşılmak istenen bütünlüğün sağlanamaması ve bu politikaların büyük ölçüde geçerliliğini yitirmesi ile Osmanlı devlet yöneticileri,

İmparatorluk tebaasının Türk kimliği çerçevesinde bütünleştirilmesini hedeflemiştir (Shaw ve Shaw, 2010: 314).

1908 Devrimi'nden önce ilk olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde Türk milliyetçiliğine temel oluşturacak birtakım fikirler ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti genel olarak Osmanlılık politikasını benimsemiş olmakla birlikte Cemiyet'in Osmanlılık anlayışı Türk olmayan unsurların Türkleştirilmesi anlayışına yakındır. Osmanlılık politikasının gayrimüslimler arasında rağbet görmemesinde bu durum etkili olmuştur (Zürcher, 2000: 188-189).

II. Abdülhamit dönemi Türk kimliğinin kültürel anlamda şekillenmeye başlamış olduğu bir dönemdir. 1897'deki Türk-Yunan Savaşı'nda milli duyarlılıklara hitap eden Mehmet Emin Türkçe Şiirler isimli bir kitap yayınlamıştır. Bu kitapta Osmanlı Divan şiirinin aruz vezni değil de sade halk Türkçesi ve halk şiirlerindeki hece vezni kullanılmıştır. Şair Mehmet Emin kendisini Osmanlı döneminde kaba ve cahil gibi anlamlara gelen Yörük kimliği ile tanıtmış ve Türklüğü ile gurur duyduğunu belirtmiştir. Şairin bu tercihleri ve düşünceleri, Osmanlı Müslümanları arasında kültürel açıdan milliyetçiliğe temel oluşturacak birtakım duyarlılıkların ortaya çıkmaya başladığını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu dönemde Türklük kavramı ile Osmanlı Müslümanlarının kolektif bilincinde yeni bir kimliğin ortaya çıkmış olduğu anlaşılmaktadır (Lewis, 1998: 34).

Jön Türkler başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün topraklarını vatan olarak görmüşlerdir. Ancak daha sonra vatan kavramı Türklerin yaşadığı coğrafya ile aynı anlama gelecek şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde Ziya Gökalp ve Mehmet Emin'in etkisiyle Türk Ocakları'nda Türklerin Osmanlılığı değil, Osmanlı'da var olan milliyetlerin Türkleştirilmesi anlayışı hakim olmuştur (Jackh, 1999: 131).

Türk milliyetçiliği II. Meşrutiyet Dönemi ile birlikte gayrimüslimlerin milliyetçi hareketlerine bir tepki şeklinde ortaya çıkmış ve güçlenmiş, devleti içerisinde bulunulan zor durumdan kurtarma amacını güden ve bu amacın politik anlamda gerçekleştirilmesini hedefleyen bir ideolojidir (Osmanağaoğlu, 2008: 17).

Türkçülük ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden dış Türklerin düşünsel katkılarıyla ve Türk aydınlarının giderek daha fazla ilgisini çeken milliyetçi

duyarlılıkların etkisi ile şiir ve edebiyat alanlarında romantik bir fikir akımı olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Türkçülük akımı kuramsal temellere dayanan bir ideoloji olarak doğmamıştır. Ayrıca Türkçülüğün bilimsel ve teorik temellerinin büyük ölçüde Ziya Gökalp'in eserlerinde somutlaştığı kabul edilmektedir (Şehsuvaroğlu, 2008: 93).

Dolayısıyla Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarının aksine geç ortaya çıkmış bir ideolojidir. Bununla birlikte Avrupa'da Türkoloji çalışmalarının gelişmesiyle 19. yüzyılda Orta Asya Türklüğü üzerine araştırmalar yapan Mahmud Celeddin Paşa, Fransız De Guignes, Leon Cahun ve Macar Türkolog Armin Vambery gibi Avrupalı bilim adamlarının çalışmaları Türk milliyetçiliği ideolojisinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda II. Abdülhamit'in yakın dostu olan Vambery Türklerin Moğollarla aynı soydan geldiğini ve Turan ırkına mensup olan Türklerin Macarlar, Estonyalılar ve Çinliler ile akraba olduklarını ileri sürmüştür. Leon Cahun 1896'da yayınlanan Asya Tarihine Giriş adlı makalesinde Avrupa medeniyetinin Turan ırkının eseri olduğunu iddia etmiştir. Bu yönüyle Cahun'un Türklük bilincini canlandıran eseri, Jön Türklerin dikkatinden kaçmamıştır. Aslen Polonyalı olan Mahmud Celeddin Paşa da Türklerin Avrupa medeniyetine önemli katkılarının bulunduğunu ve Türklerin aslen Asyalı olmadıklarını, aryan bir ırka mensup olduklarını ileri sürmüştür (Öğün, 2000: 108-109).

Fransız yazar De Guignes'in Türk, Hun ve Moğol topluluklarının tarihi üzerine yazdığı Kitabı İlm-ü Nafi isimli kitabı Osmanlı aydınlarının da ilgisini çekmiştir. Eserde Türkçe dilinden, Türk medeniyetinden ve Türk tarihinden bahsedilmektedir (Gökalp, 2013: 6). Danimarkalı Thompson ise 1893 yılında Orhun Yazıtları üzerine incelemelerde bulunmuş; Göktürk alfabesini çözmüş ve Türk kültürüne olan ilginin artmasına katkıda bulunmuştur (Kushner, 1998: 19).

Bu araştırmacılar Türklerin köklü bir medeniyete sahip olduğunu, büyük devletler kurduklarını ve ileri bir medeniyet seviyesine ulaştıklarını ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalar ve değerlendirmeler Osmanlı aydınlarının ilgisini çekmiştir. II. Abdülhamit döneminin hemen başında imparatorluk başkentinde birçok fikir akımı etkili olmuştur. Bu dönemde Encümen-i Daniş ve Darülfünun kurulmuş, askeri okullarda ise yeni bir eğitim müfredatı yürürlüğe sokulmuştur. Darülfünun'da

tarih dersleri veren Ahmet Vefik Paşa, Şecere-i Türki ve Lehçe-i Osmanî eserleri ile Türkiye Türkçesi'nin daha geniş bir dil ailesinin içerisinde yer aldığını ve başka birçok Türk dili lehçesinin de var olduğunu vurgulamıştır. Ahmet Vefik Paşa bu çalışmaları ile Türkçülüğe temel oluşturacak ilk esasları da ilmi olarak ortaya koymuştur. Türkçülüğe temel oluşturacak bir diğer önemli husus ise Askeri Mektepler Nazırı Süleyman Paşa'nın askeri okullar müfredatına Türklük ile ilgili bilgilere yer verme çabalarıdır. Osmanlı Dönemi'nde Türk tarihini ilk kez Çin kaynaklarına dayanarak inceleyen Süleyman Paşa, Guignes'in değerlendirmelerinden yararlanarak Tarih-i Âlem kitabını kaleme almıştır. Süleyman Paşa Avrupa'da yazılmış olan tarih kitaplarının Osmanlı okullarında okutulmasının mümkün olmadığını, bu kitapların Türklük ve İslamiyet hakkında yanlış bilgilerle dolu olduğunu savunmuştur. Süleyman Paşa bu yöndeki ihtiyaçları karşılamak amacıyla Türk tarihini inceleyen bir kitap yazmanın önemli bir sorumluluk olduğunu vurgulamıştır. Süleyman Paşa Esmâ-i Türkiye isimli kitabını ise Osmanlıca'nın etkisi ile unutulmaya yüz tutmuş Türkçe kelimelere dikkat çekmek amacıyla yazmıştır ve bu kitap da askeri okullarda okutulmuştur (Gökalp, 2013: 6-8).

Bütün bu ilmi çalışmaların yanında Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne göç eden Tatar ve Azerbaycan Türklerinin de Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli entelektüel katkıları olmuştur. Dış Türkler olarak adlandırılan bu aydınlar arasında yeni bir burjuvazi sınıfı doğmuş ve bu kişiler eğitimlerini Rus okullarında sürdürmüşlerdir. Böylesine bir deneyim sürecinde bu kişiler Türklere yönelik Rus ve Slav tehditleri ile tanışmışlar ve bu durum onlarda milli duyarlılıkların artmasına neden olmuştur (Zürcher, 2000: 188).

İslami reformizm süreci ve Azeri, Tatar burjuvalarının gelişmesi de Rus egemenliği altındaki Türkler arasında milliyetçi yönelimlerin güçlenmesine katkıda bulunmuştur (Aydın, 1993: 144). Bu kişiler arasında Hüzeyinzade Ali Turan, Ahmet Ağaoğlu, İsmail Gaspıralı ve Yusuf Akçura gibi aydınlar bulunmaktadır. Akçura İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük siyasetleri üzerine değerlendirmelerde bulunduğu Türkçülüğün Manifestosu adlı eserinde Türkçülüğü savunan tezleri sürmüştür, devleti Türklerin yönetmesi gerektiğini vurgulamış, Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarının uygulanamayacağını savunmuştur (Kushner, 1998: 13).

Ayrıca Akçura milli kimliğin asıl olarak ırk, soy ve kavimlere dayandığını vurgulamaktadır. O'na göre milli kimliğin oluşmasında din unsuru daha sonra gelmektedir. Bu yönüyle Akçura'nın dine ikinci derecede bir rol atfederek laik nitelikte bir milli kimlik anlayışını benimsediği anlaşılmaktadır (Karpat, 2009: 49).

Akçura'nın milliyetçiliği etnik akrabalık ve dil esasına dayanmaktadır. Yusuf Akçura Üç Tarz-ı Siyaset adlı eserinde Türkçülük siyasetini şu sözleri ile değerlendirmektedir: *“Türk birliği siyasetindeki faydalara gelince, Osmanlı ülkelerindeki Türkler hem dini, hem irki bağlar ile pek sıkı, yalnız dini olmaktan sıkı birleşecek ve esasen Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş sair Müslim unsurlar daha ziyade Türklüğü benimseyecek ve henüz hiç benimsememiş unsurlar da Türkleştirilebilecekti. Lakin asıl büyük fayda; dilleri, ırkları, adetleri ve hatta ekseriyetlerinin dinleri bile bir olan ve Asya kıtasının büyük bir kısmıyla Avrupa'nın şarkına yayılmış bulunan Türklerin birleşmesine ve böylece diğer büyük milletler arasında varlığını muhafaza edebilecek büyük bir siyasi milliyet teşkil eylemelerine hizmet edilecek ve işbu büyük toplulukta Türk toplumlarının en güçlü ve en medenileşmiş olduğu için Osmanlı Devleti en mühim rolü oynayacaktı”*(Akçura, 1976: 33-34).

Bir diğer Türkçü düşünür Kırımlı İsmail Gaspıralı ise dilde, işte, fikirde birlik anlayışı ile bütün Türklerin birlik ve dayanışması yönünde yayın yapan Tercüman gazetesinin sahibidir (Aydın, 1993: 155). İsmail Gaspıralı Türkçe'nin edebiyat dili haline getirilmesini ve bütün Rusya Türklerinin bu dili kullanması gerektiğini savunmaktadır. Aynı zamanda eğitim reformunun hayata geçirilmesini savunan İsmail Gaspıralı, Türk milliyetçiliğinin teori ve pratikteki bütünlüğünü sağlayan düşünürdür (Öğün, 2000: 118).

Gaspıralı Rus egemenliği altındaki Türk ve Müslüman toplulukların kültürel bağlarının artırılması gerektiğini vurgulamış ve bu toplulukların milli kültür ve kimliklerinin korunması için politik ve kültürel bütünleşmenin başarılması gerektiğini savunmuştur (Georgeon, 2005: 27).

İlk olarak dış Türkçülerde olduğu gibi Pantürkizmi savunan ve Turancı görüşe yakın olan Ziya Gökalp ise 1916 yılında dış Türklüğe mesafeli bir tavır almış ve Türkçülük düşüncesinin merkezine Anadolu ve Rumeli Türklerinin kültürünü

temel alan Türk milliyetçiliğini oturtmuştur. Aynı zamanda Gökâlî Osmanlı döneminde Türk milli kimliğinin ihmal edildiğini ve Türk kültürünün gelişiminin engellendiğini düşünmektedir. Bununla birlikte Gökâlî İslam ile modernlik, cumhuriyetçilik ve milliyetçilik arasında uyumsuzluk olmadığını savunmakta ve Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak şeklinde ifade ettiği düşünceleri ile milli kimliğe ve inanca dayalı modern Türk bireyini tasarlamaktadır (Karpal, 2009: 49). Ziya Gökâlî'in Türk Milleti kavramı ile ifade ettiği dilde, dinde ve ahlakta ortak olan, aynı terbiyeyi almış bireylerden müteşekkil bir topluluktur (Osmanağaoğlu, 2008: 17).

3. NEVZAT KÖSOĞLU'NUN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ ANLAYIŞI

3.1. Nevzat Kösoğlu'nun Hayatı ve Eserleri

Nevzat Kösoğlu 7 Ekim 1941 tarihinde Erzurum'un İspir İlçesinde doğmuştur. Erzurum'da başladığı ortaöğrenimini Karabük'te tamamlayan Kösoğlu daha sonra sırasıyla İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü'nden mezun olmuştur. Ötüken Neşriyat'ın kurucularından olan Kösoğlu 1964 yılında gazetecilik mesleğini icra etmeye başlamış ve Sabah gazetesinin Ankara temsilcisi olarak çalışmıştır. Askerlik hizmetini tamamladıktan sonra 1970 yılında Milliyetçi Hareket Partisi Genel Sekreter Yardımcılığı'na seçilen Kösoğlu 1977 yılı genel seçimlerinde Milliyetçi Hareket Partisi Erzurum milletvekili olarak meclise girmiştir. 12 Eylül 1980 döneminde bir buçuk yıla yakın tutukluluk döneminin ardından yargılanan ve beraat eden Kösoğlu yayıncılık faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir (Çetinoğlu, 2009: 367). Nevzat Kösoğlu 10 Ekim 2013 tarihinde vefat etmiştir.

Türk milliyetçiliği, Türk devlet geleneği, milli kültür, küreselleşme sürecinde milliyetçilik konularında eserler veren, Türk milliyetçiliği ideolojisinin ve dolayısıyla modern Türk kimliğinin gelişimine entelektüel katkıları bulunan Nevzat Kösoğlu'nun birçok kitabı bulunmaktadır. 12 ciltlik Büyük Türk Klasikleri isimli eseri yayımlayan ve 24 ciltlik Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Projesi'ni Kültür Bakanlığı adına yürüten Kösoğlu'nun yayımlanmış eserlerinden bazıları şunlardır: Kitap Şuuru (1998), Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler Kültür Tarih ve Türk Tarihi 1 (2012), Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler Tarihin Türk Asırları 2 (2012), Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler Zirvede Yüzyıl ve Gündönümü 3 (2012), Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler Zor ve Yoğun Bir Yüzyıl 4 (2012), Milli Kültür ve Kimlik (2013), Türk Kimliği ve Türk Dünyası (1998), Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türklerde, İslam'da ve Osmanlı'da Devlet (1997), Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı (2013), Küreselleşme ve Milli Hayat (2006), Peyami Safa (2003), Galip Erdem (2003), Dünder Taşer (2003), Türk Milliyetçiliğinin

Doğuşu ve Ziya Gökalp (2005), Türk Olmak ya da olmamak (2005), Geçmiş Zaman Peşinde Yahut Vaizin Söyledikleri (2007), Şehit Enver Paşa (2008), Hatıralar Yahut Bir Vatan Kurtarma Hikayesi (2008), Milliyetçilikte Yeni Arayışlar-Yahya Kemal Hayatı ve Düşünce Dünyası (2009), Tarihe Konuşmalar (2010), Türk Dünyasında Yeni Bir Medeniyet Tasarımı (2013) (Bolay, 2014: 18).

3.2. Millet Anlayışı ve Türklük

Nevzat Kösoğlu millet olarak ifade edilen bir topluluğun tarihin her döneminde milli bir kimliğinin olduğunu ve milli kimliği oluşturan kültürel öğelerin farklı dönemlerde süreklilik arz eden değişik görünümler alabileceğini ifade etmektedir. Kösoğlu'na göre Türk milli kültürü ikibin beş yüz yıllık bir geçmişe sahiptir. Bu kültürel süreklilik Türk milli kültürünün özünü teşkil etmektedir. Aynı şekilde Kösoğlu günümüzde de Türk milli kültürünün bir oluş içerisinde varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir. Bu bağlamda Kösoğlu'nun millet tanımında millet değişen, oluşumunu sürdüren ancak bununla birlikte birçok belirgin niteliği ile kendiliğini koruyan, özgün kalmayı başaran bir toplumsal gerçeklik olarak kabul edilmektedir. Her milletin tarihsel ve kültürel macerası kendine özgü olduğundan ve her milletin kendi tarihselliği diğer milletlerin kültür yolculuğundan farklılık arz ettiğinden her milletin kendine has bir millet tarifi bulunmaktadır (Kösoğlu, 2013c: 7). Dolayısıyla bütün milletler için geçerli olabilecek bir millet tanımına ulaşmak mümkün değildir (Kösoğlu, 2010b: 93). Bununla birlikte bütün millet oluşumlarında geçerli olan ortak bir geçmiş bilinci ve geleceğe birlikte yürüme kararlığı gibi nitelikler ise milleti oluşturan en önemli unsurlar arasında yer almaktadır (Kösoğlu, 2013c: 8).

Kösoğlu'na göre milliyetçilik duygusu bir mensubiyet ihtiyacı şeklinde tarihsel olarak her dönemde geçerli olmuştur. Buradaki ana unsur birlikte yaşamının beraberinde getirdiği ortak inanç ve menfaatler, coğrafi bağlar ve benzeri ortaklıklar olarak açığa çıkan bir dayanışma duygusudur. Paylaşılan değerler ne kadar çok olursa toplumsal birliktelik ve dayanışma da o denli kuvvetli olacaktır. Kösoğlu'na göre bu ortaklıklar, milli kültürü oluşturmaktadır. Bu çerçevede aynı kültür

çevresinde yaşayan insanlar arasında dayanışma ve mensubiyet duygusu artacak ve birlikte yaşama iradesi güçlenecektir.

Toplumbilimciler milleti oluşturan unsurlar konusunda mutabakata varmış değillerdir; dolayısıyla milleti oluşturan unsurlar nelerdir sorusuna verilen cevaplar farklılık arz etmektedir. Bu noktada Kösoğlu her bilim adamının kendi milletini referans alarak kendi mensubu olduğu milletin fiili durumunu açıklamak ve menfaatlerini karşılamak için bir millet tanımına başvurduğunu vurgulamaktadır. Bu durum Fransız ve Alman milliyetçiliklerinde çok net bir şekilde görülmektedir. Kösoğlu'na göre genel olarak Alman millet tanımında ırksal özelliklere atıfta bulunulurken Fransız millet tasavvurunda kültür temel referans noktası olarak kabul edilmektedir. Alman milliyetçi düşüncesinde aynı ırksal kökenden gelen insanların milleti oluşturduğu kabul edilirken, Fransız milliyetçiliği açısından millet olmak fikir ve duygu birliği, ortak hatıralar ve menfaatler birliği temelinde kabul edilmektedir. Dolayısıyla Fransız milliyetçiliği açısından geçerli olan kültürel temelde bir millet tanımıdır. Aynı zamanda bu durum Alman ve Fransız devletleri arasındaki Alsas bölgesi sorununda somutlaşmaktadır. Irk bakımından Cermen soyundan olan ancak kültürel anlamda Fransız olan Alsaslılar Alman milliyetçiliği anlayışına göre Alman, kültür temelli Fransız milliyetçiliği anlayışına göre ise Fransızdırlar (Kösoğlu, 2013c: 14-15; Kösoğlu, 2010c: 94).

Kösoğlu milliyetçilik açısından bütün toplumları kapsayacak genel tanımlamalara başvurmanın mümkün olamayacağını vurgulamaktadır. Kösoğlu'na göre *“her toplumun yapısı, kültürü, tarihi gelişme süreci farklı olduğu gibi, milliyetçilik duruşu ve dürtüleri de farklı olur ve ayrı ayrı değerlendirilmek gerekir”* (Kösoğlu, 2009: 14). İsviçreli için ortak bir vatanda yaşamalarını sürdüren insan topluluğu olarak tanımlanan ulus kavramı, Romanyalılar için dil temelinde tanımlanmaktadır (Kösoğlu, 2013c: 15).

Avusturyalıların millet tarifinde kendilerini Alman milletinden ayıran mezhepsel özellikler merkezde yer almaktadır. Bu anlayış Avusturyalıların millet olarak var olabilmelerinin gereği olarak somut bir ihtiyacı karşılamaktadır. Dolayısıyla Protestan Almanlardan ayrılan Avusturyalılar Katolik mezhebi etrafında birleşerek millet olarak var olacaklardır. Benzer şekilde Amerika Birleşik Devletleri'nde vatandaşlık temelinde tanımlanan Amerikan kimliği dikkat çekerken

Arapların millet tanımının merkezinde dil unsuru yer almaktadır. Çinlilerin millet tanımında ise kültürel özellikler ön plandadır. (Kösoğlu, 2013c: 16). Bu yönüyle *“milliyetçilik duygusal açıdan bütün milletlerde aynıdır; ancak, tarihi boyutları ve kültürel sorunları farklıdır. Bu bakımdan milli duyguların ortaya çıkış biçimlerinde de farklılıklar görülebilir”* (Kösoğlu, 2009: 123).

Her toplum kendi bütünlüğünü sağlayacak ve güçlendirecek bir millet tanımını benimsemektedir. Bu tanım milliyetçi kuramcılar tarafından milli bir inanç anlayışı çerçevesinde temellendirilmeye çalışılmaktadır. Bu milli inancı gerçekleştirecek olan ise eğitimidir ve her toplumsal-siyasal organizasyon bu amaçla eğitime başvurmaktadır. Kösoğlu'na göre bir toplumun fertleri, aralarındaki bağları oluşturan ve güçlendiren nitelikleri idrak ettiklerinde ve kendilerini aynı millete mensup olarak gördüklerinde bu topluluk millet olarak tanımlanabilecektir. Bununla birlikte millet oluşumunda dil, din, kültür gibi unsurlardan hangilerinin daha güçlü olacağı ise farklılık arz etmekte, o toplumun somut ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir.

Kösoğlu için millet olmak bir duygu ve anlayış meselesidir ve aynı millete mensup olduklarını düşünen ve buna inanan insanlar milleti oluşturmaktadır. Bu inanç, millet oluşumunun sosyal zeminini teşkil etmektedir. Kösoğlu bu sosyal zemin var olmadan yalnızca eğitim ve propaganda yoluyla kurulmaya çalışılacak bir millet oluşumunun sorunlu bir politik durumu beraberinde getireceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu durumda millet olmak en küçük problemlere karşı dahi kırılgan bir hal alacak, toplumsal huzursuzluklar baş gösterecektir. (Kösoğlu, 2013c: 16).

İbn-i Haldun dayanışma ruhu, kabilecilik, toplumsal dayanışma, kan bağı gibi unsurlarla birlikte değerlendirdiği asabiye kavramını, toplumsal birlikteliklerde ortaya çıkan bir kitle enerjisi olarak ele almaktadır. (Uygun, 2008: 34) Kösoğlu da aynı kültür çevresinde yaşayan insanlarda doğal bir duygu olarak ortaya çıkan ve gelişen milliyetçilik olgusunu İbn-i Haldun'un asabiye kavramını Türkçeleştirerek sosyal gerilim olarak kavramsallaştırmaktadır. Kösoğlu açısından milliyetçilik kendi milletinden yana olmak, kendi milletinden yana tavır almak anlamına gelmektedir. Kösoğlu'na göre bu duygunun temelinde İbn-i Haldun'un tanımladığı asabiye duygusu bulunmaktadır. İbn-i Haldun asabiye kavramını kabile halinde teşkilatlanmış olan bir topluluğun dayanışması ve diğer topluluklara karşı kendini

savunma duygusu anlamında kullanılmaktadır. Benzer şekilde Zeki Velidi Togan da asabiye kavramını bir toplumun iş yapabilme kabiliyeti olarak tanımlamaktadır.

İbn-i Haldun farklı asabiyelerin var olduğundan söz etmektedir. Bunlardan biri soy esasına dayalı dayanışmanın geçerli olduğu, aynı soydan gelmiş olan insanlar arasında birbirini savunma ve koruma duygusu şeklinde doğal bir duygu olarak ortaya çıkan nesep asabiyesi; diğeri ise ortak inanç, duygu, kültür gibi unsurlar temelinde ortaya çıkan sebep asabiyesidir (Uygun, 2008: 40-48). Kösoğlu milliyetçilik açısından teorik düzeyde bu iki asabiye türünün de geçerli olduğunu, ancak günümüzde soy asabiyesinin büyük ölçüde geçerliliğini yitirdiğini, ortak kültür ve inanç gibi unsurların ön planda olduğu sebep asabiyesinin geçerliliğini sürdürdüğünü kabul etmektedir. Bu bağlamda Kösoğlu'na göre her milliyetçiliğin temelinde milli bir kültür bulunmaktadır. Bu yönüyle her kültür özgündür. Dolayısıyla her kültürün ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi farklılık arz etmektedir (Kösoğlu, 2009: 19-20).

Kösoğlu'nun Türk milliyetçiliği anlayışının, Türk milliyetçiliğinin kökenini açıklamada Anthony D. Smith'in temsil ettiği etno-sembolcü yaklaşımın benimsemiş olduğu tezler ile uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Kösoğlu'na göre Türk milliyetçiliği bir duygu ve kültür birliği olarak tarihin çok eski dönemlerinden itibaren Türk topluluklarını kültür temelinde bütünleştirmiştir. Kültür tarihçisi Bahaeddin Ögel'in düşüncelerine başvuran Kösoğlu Türkler arasındaki kültür birliğinin tarihin çok eski dönemlerinde, Hunlar zamanında kurulmuş olduğunu vurgulamaktadır (Kösoğlu, 2013e: 8). Kültür maddesi ve üslubu ile hayatın kendisi gibi bir akış halinde varlığını sürdürdüğünden Türk kültürü yayılmış olduğu tarihsel coğrafi alanda yabancı kültürler ile ve Anadolu'daki kadim kültürler ile etkileşime girmiştir. Dolayısıyla kültürel etkileşimin yoğun olduğu, kültürün özümseme ve yaratıcılık kapasitesinin yüksek olduğu bu kültürel dönemlerde var olan yabancı kültürel unsurları özümseme niteliğine sahip olan özgün bir Türk kültürüdür.

Kösoğlu Türk Olmak Ya Da Olmamak isimli eserinde etnisite ve kültür konularını incelemiş, milli kültür ve mozaik kültür kavramları üzerinde durmuştur. Bilindiği gibi Gökalp'in benimsemiş olduğu tanımda millet, aynı kültürü paylaşan içtimai bir topluluk olarak kabul edilmektedir. Nevzat Kösoğlu Türk milletinin sosyo-kültürel yapısına en uygun tanımın Ziya Gökalp'in millet tanımı olduğunu

kabul etmektedir. Kösoğlu kültürü, bir milletin yaşam biçimi olarak tanımlanmaktadır. Düşünce, gelenek, inanç, kurumlar ve yasalar, teknik ve araç-gereçler, sanat yapıtları maddi ve manevi anlamda bütün unsurların bileşiminden meydana gelen milli kültürü oluşturmaktadır (Kösoğlu, 2013e: 8-9).

Kösoğlu'na göre milli kimlik, bireylerin ve toplumun tanınmasını sağlayan özelliklerden oluşmaktadır. Bu özellikler bir toplumu diğer toplumlardan ayırmakta, toplumun kendine has özellikleri ile devamlılığını sağlamaktadır. Dolayısıyla milli kimlik bir milletin tanınmasına yardımcı olan kültürel özellikler çerçevesinde bir kültüre mensup olmak anlamına gelmektedir. Bu anlayışta Türk kültürü Türk milli kimliğini taşıyanlardan oluşmakta ve Türk kültür çevresinde olan fertler Türk olarak kabul edilmektedir. Milli kültür bir millete mensup olmak temelinde yarattığı sosyal gerilimler ile milliyetçilik duygusunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Kösoğlu kuruluş aşamalarından itibaren her kültürün özgün olduğu düşüncesindedir. Bu durum, kültürün her alandaki oluşumlarını etkilemektedir. Başka kültürlerle tanışan ve iletişim halinde olan toplumlarda sözü edilen farklılıkları ve kültürel özgünlüğü koruma hassasiyeti gelişmektedir. Milliyetçilik de zaten en temel anlamıyla bu kültürel kimliği koruma ve geliştirme anlayışının bir dışavurumu olarak tanımlanabilir. Birtakım fertlerin veya bütün olarak bir toplumun hangi millete mensup olduğunu gösteren kültürel özgünlük ve farklılıklar, toplumun nesnel kimliğini meydana getirmektedir. Kültürün toplumsal hayat içerisinde görünüşü anlamına gelen nesnel kimlik ile bir topluluğun hangi milletten olduğunu gözlemek mümkün olmaktadır. Nesnel kimliğin en önemli unsuru dil unsurudur. Bir toplumun kendi özgün kültürünün idrakine varması ise öznel kimlik kavramı ile açıklanmaktadır. Öznel kimlik, toplumun fertlerinde mensubiyet şuuru olarak ortaya çıkan bağlılıklar şeklinde tanımlanabilir. Dolayısıyla öznel kimlik açısından geçerli olan, bir millete mensup olan bireylerin kendi milli kimliklerinin ve kendilerini diğer milletlerin fertlerinden ayıran niteliklerin farkına varmalarıdır. Kösoğlu kültür temelinde geliştirdiği milliyetçilik anlayışının merkezine dil unsurunu almaktadır. Kösoğlu'na göre milli kimliklerin en önemli göstergesi dil unsurudur. Bu düşünceye göre milli kültür, milli kimliği oluşturmaktadır. Milli kültür ise toplum hayatının her alanını kapsamaktadır. (Kösoğlu, 2006: 135-137).

Kösoğlu Ziya Gökalp'in düşüncelerinin izini sürerek milli kültürü oluşturan ana unsurlar ne kadar çok olursa milletin de o kadar güçlü, diri ve sağlıklı olacağını düşünmektedir. Milleti oluşturan fertler ne kadar çok ortaklığa sahip iseler bu insanlar arasında tesis edilecek duygusal birliktelik ve dayanışma duygusu da o kadar güçlenecek, sağlamlaşacaktır (Kösoğlu, 2013e: 8-10). Kösoğlu'na göre ilke şudur: *“Bir toplumun paylaştığı ortaklıklar ne kadar çoksa toplum o kadar güçlü, o kadar sağlıklı, o kadar diri olur. Bu, Türk toplumu için de, bütün dünya toplumları için de geçerli olan bir sosyolojik kuraldır”* (Kösoğlu, 2013e: 10).

Kuvvetli bir toplum kültürel temeldeki ortaklıklar yoluyla kurulmaktadır. Bir toplumun paylaştığı ortak değerler ne kadar zayıflar ve ortak kültürel değerler bütünleştirici niteliklerini ne kadar yitirirse o toplumsal birliktelik de o kadar zayıflayacaktır. Aynı şekilde Kösoğlu'na göre toplumun zayıflaması topluma dayanan devletin de güçsüzleşmesine neden olacaktır (Kösoğlu, 2013e: 10).

Kösoğlu düşüncesinde millet tarihsel ve kültürel yakınlıklar yoluyla meydana gelen bir birliktelik ruhu olarak kabul edilmektedir. Bu noktada Kösoğlu, materyalist Stalin'in millet tanımında dahi millet oluşumunun tarih, iktisat, kültür ve toprağın şekillendirdiği ruhsal bir yapı olarak tasavvur edildiğini ifade etmektedir (Kösoğlu, 2013e: 10). Görüldüğü üzere materyalist bir düşünür açısından dahi millet ruhsal bir temelde tanımlanmaktadır.

Kösoğlu'na göre milli kimlik, bir millete mensup oluşun çeşitli yönlerinden meydana gelmektedir. Bir millete mensup olan kişi başka milletlere mensup olanlardan kültürel temelde ayrılmakta, diğer milletlerin fertlerinden farklılaşmaktadır. Bu kültürel özellikler arasında dil, din, müzik gibi unsurlar yer almaktadır. Bu unsurlar arasında en önemli olan ise dildir. Kösoğlu ilk bakışta fark edilebilecek bu özellikler için nesnel kimlik kavramını kullanmaktadır. Nesnel kimlik bir toplumun kimliğini başkalarına belli etme işlevini görmektedir. Bu yönüyle kültürel özellikler ferdin hangi millete ait olduğunu gözler önüne sermekte, milli kimliğin oluşmasına katkıda bulunmaktadır (Kösoğlu, 2006: 162). Dolayısıyla Kösoğlu düşüncesinde milli kimlik, milli kültür ile örtüşen bir özelliğe sahiptir. Kösoğlu'na göre *“bir milletin milli kültürü o milletin milli kimliğini oluşturur”* (Kösoğlu, 2013e: 83).

Kösoğlu, milliyetçiliğin bir duygu olarak tarifini yapmakta ve bu duygunun doğal, insani ve tarihsel bir gerçeklik olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla milliyetçi hissiyatların kaynağında bir toplum içerisinde yaşamını sürdüren insanın doğal yönelişleri söz konusudur. Bu durum kişinin içinde yaşadığı topluma olan sevgisi, bu toplumun diğer fertleri ile dayanışma içerisinde olması şeklinde açığa çıkmaktadır. Bu yönüyle insan doğasında var olan milliyetçilik duygusu bir toplum içerisinde yaşamının sonucunda doğal olarak ortaya çıkmaktadır. Medeniyet ve kültür konularında da insanı temel alan değerlendirmelerde bulunan Kösoğlu milliyetçiliğin ilk olarak bireyde açığa çıkan bir duygu olarak var olduğunu ifade etmektedir. Toplumsallaşma sürecinde özel bir ilgi ve eğitim süreci söz konusu olmadan dahi bireyin kişiliği, içerisinde yaşadığı kültürün ölçü ve değerlerinin etkisiyle oluşmakta ve bütün bu süreçler doğal bir oluşum şeklinde gerçekleşmektedir (Kösoğlu, 2009: 15).

Görüldüğü üzere Kösoğlu'nun kültür temelindeki milliyetçilik anlayışı Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışı ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu bağlamda Kösoğlu kültür ve medeniyet kavramlarının da birbirinden ayrı olduğu düşüncesindedir. Kültürel ve tarihsel konularda eserler veren Kösoğlu'nun düşüncesinin merkezinde inanç (iman) kavramı yer almaktadır. Buna göre medeniyetleri kuran düşünceler değil eylemlerdir. Eylemler ise inançtan beslenmektedir. Eylemlerin temelinde inanç bulunmaktadır. Kösoğlu'nun deyişiyle; *“Hayat pratiklerimiz açısından bütün bilgi, görgü ve geleneklerimiz bizi imana götüren araçlar konumundadır; eylemin temeli inançtır”* (Kösoğlu, 2013c: 204).

Millet tanımında kültürü temel alan Kösoğlu'nun kültür tanımı ise şu şekildedir: *“Kültür, bir toplumun belli bir inanç çevresinde oluşturduğu hayattır.”* *“Bu imanun muhtevasını oluşturan varlık anlayışı, mukaddesler, ölçüler ve ilkeler toplumun hayat önceliklerini ve sınırlarını belirler. Hayat bu bakış açılarından kavranır, değerlendirilir ve bu ölçü ve ilkelerle yaşanır. Böylece, bütün cemiyetlerde hayat, bağlı olunan iman manzumesine göre belli bir üslupta gerçekleşir ki maddesi ve üslubu ile kültür budur”* (Kösoğlu, 1990: 13).

Kösoğlu'na göre kültürler arasında hiçbir zaman aynileşme olmayacaktır. Dolayısıyla her kültür milli olmak durumundadır. Kösoğlu bu durumun kavimlerin ruh dünyası üzerinde çok önemli etkileri olan dinsel hareketlerde bile

görülebileceğini ifade etmekte ve bu durumu aynı dinin mensupları arasında var olan anlayış ve üslup farklılıkları ile örneklendirmektedir. Kendi deyimiyle; *“Din, ibadet edilmesi için mabetler yapılmasını ister; müminler bunun gereğine inanırlar. Ama mümin kavimlerden her birinin yaptığı ibadethaneler mimari yönden ayrı olur, üslup farklılaşmaları doğar. Dinin örtünmeyi emrettiğine inanan Müslümanlar örtünürler; ama her toplumun örtünme şekli başka olur; yani, kılık kıyafette üslup farkları doğar”* (Kösoğlu, 2013a: 19). Burada sözü edilen üslup farklılıkları kültürün milli yönünü gözler önünde sermektedir.

Kösoğlu'na göre Türklük doğuştan Türk olmak ile özdeşleştirilemeyecek ve soy bağlılıklarını aşan bir kimliktir. Kösoğlu Türk kimliğini kültür temelinde değerlendirmekte ve Türklük tanımında kültürü temel referans noktası olarak kabul etmektedir. Türk olmak bir idrak, heyecan ve eğitim sürecini akla getirmelidir. Millet olmak ve milletin devamlılığının sağlanması kültürel düzlemde gerçekleşmekte, milletin kendine has kimliği ile güçlenmektedir. Kültür milliyetçiliğini benimsemiş olan Kösoğlu *“birlikte türkü söyleyebildiklerim benim milliyetimdendir. Aynı şeylere gülüp, aynı kederleri yaşayabildiklerim ve yürekten aynı duayı yaptıklarımınla aynı milliyettenim”* (Kösoğlu, 2013a: 23) sözleri ile bu anlayışını betimlemektedir.

Kösoğlu'nda milli olmak farklılıklar ve özgünlükler temelinde düşünülmekte; bir milleti diğer milletlerden ayıran, millet olarak tanımlanan bütünlüğün farklılıklarını belirginleştiren kendine özgü özellikler ile aynı düzlemde ele alınmaktadır. Kültür ise hayatın biçimlenişi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu biçimleniş farklı kültürler arasında benzerlikler arz edebilir. Kültürün maddi yönü, bütün kültürlerde pek çok benzerliğe ve yakınlığa sahip olabilir. Ancak millilik bu yakınlık ve benzerliklerin her kültürde farklı olarak şekillenmesi, birbirinden farklı üsluplarda ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Kösoğlu bu noktada her kültürde şehir ve köylerin bulunduğu, ancak her kültürün şehir ve köy yapılarının birbirinden farklı olduğu örneğini vermektedir. Bu farklılıklar farklı kültürlerin kendilerine özgü oluşturdukları mimarilerinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla benzer şekilde her milletin eğlencesi, oyunları, musikisi bulunmakla birlikte hepsi birbirinden farklı biçimlerde gelişmiştir. Kösoğlu'na göre bu farklılıklar özgün milli kültürlerin birer sonucu olarak değerlendirilmelidir (Kösoğlu, 2013a: 86-87).

Bu değerlendirmelerinden de anlaşıldığı üzere Kösoğlu kültür temelinde bir millet tanımını benimsemekte, Türk kimliğini de bu çerçevede ele almaktadır. Kösoğlu'na göre Türklük bir kan ve soy meselesi değildir. Bu bağlamda Türk kimliği bir kültür, anlayış ve inanç meselesi olarak değerlendirilmelidir. Bu anlayışta ortak bir kültürü meydana getiren ve bu kültürü sürdüren Türk milleti dil, din, ortak tarihsel miras ve ortak bir gelecek tahayyl şeklinde ele alınmaktadır. Kösoğlu açısından Türklük kültürel bir oluşumdur ve *“bu kültürel oluşuma katılan ve Türk soyundan olmayan çok sayıda insan olabilir; musikimizde, mimarimizde, ev düzenimiz yahut günlük hayatımızın herhangi bir alanında, olmuştur da. Fakat kültürü yaratan şey, soy değil, iman ve imknlar olduğu için, Türk kültür çevresinde yaşadıkları sürece, yaptıkları Türk kültürüne katkı olacaktır ve öyle de olmuştur”* (Kösoğlu, 1998b: 119-120).

Ziya Gökalp'e göre de *“millet, asırlarca beraber yaşamış, zulüm ve felaketlere beraber göğüs germiş, şan ve şerefi beraber istihsal etmiş, beraber ağlayarak beraber sevinmiş, gelecekte de ortak gayeye ulaşmak için beraber muzaffer olmaya azmetmiş, dayanışma halindeki fertler topluluğudur”* (Aktaran Kösoğlu, 2013d: 163).

Ziya Gökalp'in deyimiyile *“sosyal özellikler uzvi verasetle geçmez, yalnız terbiye yoluyla geçer. O halde, kavmiyetin milli karakter bakımından hiçbir rolü yok demektir”* (Gökalp, 1996: 18). Dolayısıyla *“millet ne irki, ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasi ne de iradi bir zümre değildir. Millet lisanca, dince, ahlaka ve bediiyata müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bir zümredir”* (Gökalp, 1968: 20).

Gökalp'in Türk milliyetçiliği anlayışını kabul eden Kösoğlu'na göre de millet irki, kavmi, siyasi, coğrafi bir zümre olarak kabul edilemez. Bu anlayışta millet lisan, din ve ahlaki temelde kurulacak ortaklıklara dayanan, aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan bir zümre olarak tanımlanmaktadır. Gökalp'in *“dini dinime, dili dilime uyan”* (Gökalp, 1968: 20) tarifi Kösoğlu'nun milliyetçilik dşncesinin temelini oluşurmaktadır. Dolayısıyla Kösoğlu'nun Türk milliyetçiliğinin en etkili kuramcısı olan Ziya Gökalp'in millet tanımını Türk milliyetçiliği dşncesinin merkezine aldığı ve bu tanıma dayanarak Gökalp'in kültür milliyetçiliği anlayışını benimsemiş olduğu anlaşılmaktadır.

Kösoğlu'na göre millet olarak ifade edilen gerçeklik, hem ontolojik açıdan hem de bir bilinç olarak tarihsel bir olgu olarak kabul edilmelidir. Milletler tarihsel bir zaman diliminde oluşmakta, aynı zamanda bu süreçte millet olma şuuruna erişilmektedir. Bu anlayışta millet olmanın en önemli unsuru toplumun ortak bir kültüre sahip olmasıdır. Millet olmanın tarihsel yönünü dikkate alan bu tanım ile millet olgusu kültürel düzlemde ele alınmakta, milleti var eden kültürel niteliklere dikkat çekilmektedir. Kösoğlu bu düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: *“Kültür, en geniş ifadesiyle bir toplumun maddesi ve manasıyla gerçekleştirdiği hayat tarzıdır. Maddesi ve manasıyla derken, mimarisinden ev düzenine, mutfak kültüründen inanç ve zihniyetine kadar bir bütünü kastediyoruz. Gerçekleştirilen bu hayat tarzı o milletin kültürüdür ve nesnel milli kimliğidir. Bu ortak nitelikleri kazanan toplum millet olur ve bu kültürü oluşturan unsurların bütünü gibi, ayrı ayrı unsurlarının her biri de onun kimliğini meydana getirir”* (Kösoğlu, 2009: 37).

Bu yöndeki değerlendirmeler Kösoğlu'nun Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemi ile ilgili tespitlerine de yansımaktadır. Cumhuriyet ile birlikte Türk milletinin millet olma bilincini kuvvetlendirmek ve yaygınlaştırmak için çeşitli politikalar uygulanmış ve bu dönemde Türklük siyasi anlamda millet adı olarak kabul edilmiştir. Kösoğlu bu politikaları temelde bir eğitim hareketi olarak görmekte, bir bilinçlenme süreci olarak tanımlamaktadır. Kendi ifadeleriyle *“Cumhuriyetten sonra, asrın başlarında idrak edilmeye başlanmış Türk Milleti şuurunu kuvvetlendirmek ve yaygınlaştırmak için çalışılmıştır. Bu, esas itibariyle bir eğitim hareketidir; başarı derecesi de ayrı bir konudur. Yani, eğer ‘proje’ tabirini kullanacaksak, Cumhuriyetin projesi, bir millet inşa etmek değil, tarih ve kültür olarak var olan milletin, öznel kimliğini uyandırmak, millet şuuru kazandırmaktır”* (Kösoğlu, 2009: 41).

Dolayısıyla Kösoğlu açısından Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Ernest Gellner tarafından savunulan modernist değerlendirmelerin geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda milliyetçilik kuramları açısından Kösoğlu'nun millet tanımı ve milliyetçilik anlayışı büyük ölçüde Anthony D. Smith tarafından kavramsallaştırılan, tarihsel süreklilikleri ve kültürel unsurları dikkate almanın gerekliliğini vurgulayan etno-sembolcü yaklaşım ile uyumlu bir görünüm arz etmektedir.

Dolayısıyla Türk kimliği açısından değerlendirilecek olan şudur: Türk milleti esas olarak özgün milli kültürüyle ve bu kültüre göre gelişen, diğer kültürlerle etkileşim halinde olan ve belirli ölçüde değişen özellikleri ile tarihsel olarak çok uzun bir zaman diliminden beri varlığını sürdürmektedir. Cumhuriyet, İmparatorluğun kurucusu olan Türk unsurunu ve bunun devamı olarak kabul edilen Türk kimliğini siyasi anlamda tanımlamış, yeni bir birliktelik formu meydana getirmiştir. Ancak bu durum Kösoğlu'na göre bir proje veya icat olarak değil, eğitim temelinde bir bilinçlenme süreci şeklinde anlaşılmalıdır.

Kösoğlu Ziya Gökalp'in Türk düşünce hayatı açısından önemine dikkat çekmektedir. Kösoğlu'nun bu duyarlılığı Gökalp'in salt milliyetçi görüşler benimsemiş olmasından değil, tercih etmiş olduğu ilim metodolojisinden kaynaklanmaktadır. Kösoğlu'na göre Ziya Gökalp Batı dünyasından almış olduğu bilimsel yöntemleri kendi toplumlarına uyarlamış, bu yöntemleri Türk toplumunun sorunlarına çözüm üretmek üzere kullanmayı tercih etmiş özgün ve yaratıcı bir düşündürüdür. Kültür ve medeniyet ayrımını benimseyen Kösoğlu'na göre batılılaşma sürecinde geçerli olan bütüncül yaklaşım Türk modernleşmesi açısından sakıncalıdır. Kösoğlu'na göre milliyetçi düşüncenin temelinde kendi milletini temel alarak düşünmek ve buna uygun tavırlar geliştirmek gibi hassasiyetler bulunmalıdır. Bilhassa sosyal bilimlerden ilhamını alan düşünsel çabalarda, bu hassasiyetlerin gereklerine özen gösterilmeden girilen düşünce arayışları ve kendi milletini temel almayan, kendi milletinin durumuna ve sorunlarına duyarsız kalarak üretilmiş çözüm yöntemleri toplumsal karmaşa yaratacak, toplumsal bir zihin bulanıklığına neden olacaktır. Kösoğlu'na göre düşünürler kendi toplumları için ve kendi toplumlarının öznel şartlarına göre düşünsel faaliyette bulunmalıdırlar (Kösoğlu, 2009: 14-17). Kösoğlu'nun bu konudaki düşüncelerinin genel hatları, düşünürün Türkiye'nin batılılaşma süreci ve çabaları üzerine görüşlerinin inceleneceği bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.3. Kültür ve Medeniyet Anlayışı

Kültür kavramı etimolojik açıdan Latince tarım anlamına gelen cultura kelimesinden gelmektedir. Kültür insan topluluklarının duygu, düşünce, davranış ve inanç birlikteliğini sağlayan sosyal değerler bütünüdür. Kültür gelenek, görenek, örf

ve adetler ile sanatsal değerlerin tümünü kapsamaktadır. Bir toplumda ortaya çıkan maddi ve manevi bütün değerler ve ürünler toplumun kültürünü meydana getirmektedir (Çeçen, 1996: 11-12). Kültür, toplumda geçerli olan değer yargılarından oluşmaktadır.

Kültürel meselelerde insanı temel alan Kösoğlu insanın yapıp etmelerinin kültürü oluşturduğunu ve insanı merkeze alan bir kültür anlayışını benimsemek gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla kültürlerin karşılıklı etkileşimlerinden söz etmek esas olarak belirli bir kültürü kuran, o kültür içerisindeki insanın canlılık ve zayıflığından söz etmek anlamına gelmektedir. Kösoğlu'na göre *“kültür, hayatın maddesinden çok üslubudur. Bu da, incelemelerde unsurlardan ziyade bütünü dikkate almayı gerektirir ki, insanın yaratıcı, kültür yapıcı gücü burada ortaya çıkar. Kültürlerin özgünlüğü, kimliği, onlara vücut veren unsurların orijinalliğinden çok, ortaya çıkan bütüne hâkim üslubun özgünlüğünden gelir. Bu bağlamda da insan ve onun yapıp ettiklerine yön veren, biçim kazandıran iman sistemi öne çıkar”* (Kösoğlu, 2013a: 66).

Kültür tanımında insanı merkeze alması Kösoğlu'nun idealizminin bir uzantısıdır. Bu anlamıyla yeni bir medeniyetin kurulması ilk olarak insandan, insanın düşüncesinden ilhamını almaktadır. Düşünceler eyleme dönüşmekte, toplumsallaşmakta ve yeni bir medeniyetin doğuşuna katkıda bulunmaktadır. Bu yönüyle insan yönlendirilen ve belirli sınırlar içerisinde düşünülen değil, medeniyetler kuran ve tarihin seyrini değiştirme potansiyeline sahip özü kendisinde barındıran bir varlık olarak kabul edilmektedir.

Kösoğlu'nun tanımı şudur: *“Kültür, insanın tabiat karşısındaki başarılarının, tabiata kazandırdığı anlamların toplamıdır. Görüldüğü gibi bir tabiat vardır, bir de insan: ancak, aktif olan, biçimlendiren, anlamlandıran insan olduğuna göre, vurgulanması gereken de odur”* (Kösoğlu, 2013a: 67).

Kösoğlu kültür üzerine düşüncelerini şu şekilde özetler:

- *“Bir kültürün inanç yapısı sadece dini inançlardan ibaret değildir; geleneksel birikimden gelen motifler, izler, bakış açıları, değerler ve unsurlar da vardır. Teorik açıdan bunlar dini inançlarla uyumuş olarak varlıklarını sürdürürler.*

- *Dini kuralların ilgilenmediği sahalarda, toplumun gelenekten gelen yaratılışları devam eder; yahut, durumun gerektirdiği akli düzenlemeler yapılır. Teorik olarak, bu düzenlemeler dini hükümlere aykırı olamaz.*

- *Dinin -daha geniş olarak inanç sisteminin- kazandırdığı insan ve varlık anlayışı, bakış açıları, tabii olarak toplumun bütün eylem ve başarılarını etkiler”* (Kösoğlu, 2013a: 92).

Bu değerlendirmelerinden Kösoğlu'nun kültürel indirgemeci bir yöntem benimsemiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlayışta toplumsal ilişkiler kültür temelinde ele alınmaktadır ve kültür beşeri ilişkileri biçimlendiren en temel unsurdur.

Aristo'dan itibaren birçok düşünür tarafından coğrafya-medeniyet ilişkisinin niteliği üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde İbn-i Haldun da iklimin insanlar ve medeniyetler üzerindeki tesirlerine dikkat çekmektedir. Kösoğlu'na göre coğrafya ve iklim gibi hayatın maddi unsurları elbette ki insan toplulukları üzerinde etkili olmaktadır; ancak kültürün öznesi konumunda olan insan bu unsurları biçimlendirecek, denetimi altına alacaktır. İnsanın eylemlerini ise büyük ölçüde inançları biçimlendirmektedir. Dolayısıyla bu anlayışa göre dünyanın herhangi bir coğrafyasında ortaya çıkacak bir inanç hareketinin varlığı kültürel bir var oluşu beraberinde getirecektir. İnsanın inanç dünyası kültürü şekillendirecek; toplumun kültürel seyrini belirleyecektir. Kösoğlu'na göre kültürün yaygınlaşması, süreklilik özelliğini kazanması ve diğer kültürleri etkilemesi gibi hususlar hayatın maddi yönü, toplumda geçerli olan inancın etkisi ve muhtevası gibi niteliklerle birlikte düşünülmelidir (Kösoğlu, 2013a: 67; Kösoğlu, 2012a: 15).

Görüldüğü üzere Kösoğlu'na göre kültürün canlılığından söz etmek insandan söz etmek anlamına gelmektedir. Kültür tanımlarında ve değerlendirmelerinde vurgulanması gereken en temel anlamda insan unsurudur. Millet ve kültür gibi sosyal gerçeklikler dinamik bir süreçte çeşitli etkileşimler dolayısıyla ortaya çıkan ve gelişen olgular olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla kültür bütün olarak toplum hayatının çeşitli yönlerinin belirli bir inanç temelinde ortaya çıkması ve sürdürülmesi olarak tanımlanabilir. Bütün insan topluluklarında belirli bir inanç sistemi temelinde ortaya çıkan kültür, maddesi ve üslubu ile toplum hayatını şekillendiren en önemli unsurdur (Kösoğlu, 2012a: 16).

Kösoğlu'na göre “*insan açısından iman, tam bir bağlantı, teslimiyet, güven ve sonuçta, ruhun iman edilen şeylerle motivasyonu olayıdır. İmanla, cemiyette bilkuvve mevcut olan güç, sosyal bir gerilim, bir hayat hamlesi olarak tezahür etmeye başlar. Cemiyet bu güçle hayat meselelerini çözmeye, dünyayı yeniden tanzim etmeye yani kendi kültürünü inşa etmeye başlar*” (Kösoğlu, 2013a: 75).

Bu değerlendirmelerinden Kösoğlu'nun inanç ve eylem arasında karşılıklı bir ilişkinin varlığına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu anlayışta inanç-eylem ilişkisinin medeniyetin seyrini belirlediği düşüncesi geçerlidir. Kültürü kuran en temel unsur eylemdir ve hayat inançtan kaynaklanan eylemlerden oluşur. Bütün medeniyetler bir dünya görüşü temelinde üslup kazanmış eylemler düzenidir ve bunu dini yaşamdan sanattaki üsluba kadar birçok alanda görmek mümkündür (Kösoğlu, 1998a: 144-145).

Kösoğlu kültür ve medeniyet üzerine değerlendirmelerinde insanı temel alan bir bakış açısına sahiptir. Dolayısıyla kültürler içerisinde geliştikleri toplumun maddi şartlarından, inanç sisteminden doğrudan etkilenmekte ve bu inanç sistemi temelinde şekillenmektedir. Belirli bir üslup farklılaşmasına ulaşmış her toplum hayat şartları ve iman sistemi açısından bir diğerinden belirli ölçülerde farklı olduğundan, her milli kültür büyük ölçüde kendine özgüdür. Dolayısıyla Kösoğlu milli kültürlerin kaçınılmaz olarak özgün olduklarını kabul etmektedir (Kösoğlu, 2013b: 113-114).

Süleyman Hayri Bolay'a göre Kösoğlu'nun bu değerlendirmeleri büyük ölçüde doğru olmakla birlikte, bu değerlendirmelerde Rönesans döneminden itibaren var olan sömürgeci girişimlerin sömürülen toplumlar üzerindeki etkilerini de dikkate almak gerekmektedir. Bunun nedeni ise sömürgeci devletlerin sömürgeleri üzerinde kendi kültürlerini ve Batı değerlerini yerli halka empoze etmesi ve yerli topluluklarda tamamen yabancı ve taklide dayalı bir kültürün hakim olmasıdır (Bolay, 2014: 20-21). Bu durumda kültür kendi mecrasında doğal gelişimini sürdüremeyecek, milli kültür beşeri müdahalelerle özgünlüğünü kaybedecektir.

Kösoğlu'na göre inanç-eylem ilişkisi medeniyetleri kuran ve medeniyetlerin gelişim seyrine yön veren en önemli nedendir. İnanç sistemine bağlı olan toplumun sosyal gerilimi de yüksek olacaktır. Kösoğlu'na göre inançların toplumun zihniyet oluşumu ve davranış kalıpları üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Kuvvetli bir inanç davranışların bu inanca uygun olarak şekillenmesini beraberinde getirecektir.

Yeni bir medeniyet kurma aşamasında olan ve kültürel canlılığın yaşandığı toplumlar inanç bağları yoluyla ortak bir üsluba erişecek ve bu inanç sisteminin etkisiyle beşeri ilişkilerde gözlenen tutum, anlayış ve eylemlerin ortak bir üsluba kavuşması kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla toplum hayatı, bu ortak imana uygun değer ve ilkelere göre şekillenecektir (Kösoğlu, 2013b: 98-99). Böylece toplum, hayatın çeşitli alanlarında karşılaştığı meseleleri çözerek kendi üslubuna katmakta, millileştirmektedir. Kösoğlu bu durumu kültürün fetihçi tavrı olarak nitelendirmektedir. Kültürün fetihçi niteliği ile toplum hayatında ortaya çıkabilecek çeşitli sorunlar milli kültürün kendi ölçüleri içerisinde ve milli kültürün kendine özgü üslubuna uygun olarak çözüme kavuşturulabilecektir (Kösoğlu, 2012a: 17).

Kösoğlu inanç kavramından bahsederken hak-batıl, doğru-yanlış, iyi-kötü ayrımlarını dikkate almaz. Kösoğlu'nun kültür çözümlerinde inanç insan davranışlarını yönlendiren, insan eylemlerine motivasyon sağlayan yönü ile ele alınmaktadır. Önemli olan inancın (iman) insan davranışlarını ne yönde ve ne derecede etkilediğidir; inanç-eylem ilişkisinde dikkate alınması gereken esas budur. Dolayısıyla inançlar sayısız şekilde veya derecelerde ortaya çıkabilir. Kösoğlu'nun kültür çözümlerinde entelektüel bilgi birikimi olarak var olan bir inanç da dinsel bir inanç da bu şekilde değerlendirilmekte, bu niteliği ile düşünülmektedir. Belirli bir inanç çerçevesinde ortaya çıkan ve gelişen kültür açısından önemli olan bu inancın kültürün çeşitli tezahürlerinde ne oranda ve ne şekilde karşılığını bulacağıdır. İnanç temelinde şekillenen hayatın maddesi ve üslubu, toplumun kültürünü meydana getirmektedir (Kösoğlu, 2013b: 114).

Kösoğlu'na göre insan açısından inanç bağlantı, teslimiyet ve ruhun iman edilen şeylerle motivasyonu sürecidir. Bu inanç ile toplum hayatında mevcut olan güç sosyal gerilim ve bir hayat hamlesi olarak ortaya çıkar. Toplum bu dinamizm ile hayat meselelerine, karşılaştığı sorunlara çözümler getirmeye ve kendi özgün kültürünü oluşturmaya başlar. Bu inanç toplumsal ilişkileri şekillendirme gücüne ulaştığında aynı bakış açısı ve aynı ölçüler içerisinde sürdürülen hayat müşterek bir üsluba kavuşmuş olacaktır. Dolayısıyla Kösoğlu'na göre kültürün temelinde motive edilmiş bir ruh gücü bulunmaktadır. Medeniyetleri kuran, yapan güç inanç temelinde ortaya çıkan ve inanca göre şekillenen eylemlerden kaynaklanmaktadır. Bu inanç motivasyonu iki şekilde gerçekleşmektedir. İlkinde geleneksel düşünceler ve

anlayışlar yeni nesillere aktarılır; burada mevcut iman (inanç) sisteminin yaygın bir biçimde tazelenmesi söz konusudur. Diğer durumda ise yeni bir iman (inanç) sisteminin benimsenmesi ile gerekli olan sosyal gerilim ortaya çıkacaktır. Toplum hayatı bu inanç sisteminin sunduğu anlayışa göre biçimlenir ve beşeri ilişkiler bu inanç sistemine göre sürdürülür. Bütün bunların neticesinde toplumda aynı bakış açıları ve ölçüler içerisinde yaşanan müşterek bir yaşam tarzına ulaşılmış olur. İnançla açığa çıkan ve toplumsal motivasyonu sağlayan bu gücün toplumun içerisinde olduğu maddi şartları yönlendirecek, toplumun karşı karşıya kaldığı değişimleri kavrayarak kendi üslubuna katmasını sağlayacak bir nitelikte olması gerekmektedir. Bu durumda özgün bir kültür ortaya çıkacak, kendi doğal ve özgün tarihsel gelişimini sürdürecektir (Kösoğlu, 2013a: 75-76; Kösoğlu, 2012c: 72).

Kösoğlu'na göre *“her medeniyetin temelinde bir iman parlaması vardır. Ve, her medeniyetin kuruluş dönemleri, ameller açısından en canlı ve yaratıcı devresidir. Bu dönemde insan ateşli bir bağlanış içindedir. Kültür kendi dünya görüşünden, ölçülerinden, değerlerinden kesinlikle emindir. Bu yüzden bütün eylemlerinde rahat ve atılgandır. Yabancı kültür karşılaşmalarından çekinmez ve onlardan, gerekli gördüğü kültür unsurlarını alır, kendi üslubuna mal eder”* (Kösoğlu, 2013a: 77).

Kösoğlu kültürlerin gelişim seyrini üç döneme ayırmaktadır. Bunlar sırasıyla inancın ateşli olduğu kurucu devre, gelenekselleşmenin başladığı ve müesses nizamın kurulduğu kültürel durgunluk devresi ve son olarak kültürel soğuma devresidir (Kösoğlu, 2012a: 16).

Medeniyetin kuruluş dönemlerinde kültür canlı ve yaratıcıdır. Kültürün bu ilk devresinde hayatın her alanında karşılaşılan sorunlara çözümler getirilir, insani ilişkiler yeniden düzenlenir ve yeni davranış biçimleri ortaya çıkmaya başlar. Kültürün bu ilk devresinde değerlerin beşeri ilişkilerdeki yeri belirlenir ve yeni bir toplumsal düzen oluşmaya başlar. Kültürün canlı olduğu devrede bütün yeni müesseselerin veya birtakım unsurların yabancı kültürlerden alınıp alınmadığının pek bir önemi yoktur. Bu durum kültürün canlı devresinde kültürel unsurların aynı bakış açısına, aynı ölçülere göre yorumlanması ve yabancı kültürden alınan unsurların yerli kültür içerisindeki özgün yerine ve işlevine kavuşturulmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda kültürün canlı olduğu bu dönemde beşeri ilişkilerde hoşgörü hakimdir. Dolayısıyla yabancı kültüre mensup olanlara karşı sert tavır alışlara

rastlanmaz. Kültürel canlılık döneminde beşeri ilişkilerde samimiyet, sevgi ve hoşgörü geçerliliğini sürdürmektedir (Kösoğlu, 2013a: 77; Kösoğlu, 2012a: 17).

Kültürün kuruluş dönemlerinde hayat meseleleri oldukça fazladır; değişimler oldukça hızlı ve çeşitlidir. Kuruluş dönemi insanı ise canlı, atak ve kendine güvenen bir karaktere sahip olduğundan karşılaşılan sorunların çözümünde ortaya çıkabilecek güçlükler bu dinamizm ile aşılabilmektedir. Aynı zamanda bu dönem, birtakım ilkelerin ve geleneklerin kurumsallaşmaya başladığı bir dönemdir. Bu aşamada hayat meselelerine getirilen geniş kapsamlı çözümler ile özgün bir milli kültür ortaya çıkacak ve yeni bir sosyal düzen tesis edilecektir (Kösoğlu, 1998b: 143; Kösoğlu, 2012b: 70-71).

Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde kültürün kutsallarına olan inanç ve kendine güven duygusu güçlüdür. Bu dönemde ortaya çıkan özgün milli kültürün en doğru, en üstün olduğuna olan inanç tamdır. Kuruluş ve yükseliş devirlerinde kültür, kendine güvenli bir şekilde diğer kültürlerle etkileşim halindedir. Diğer kültürlerden alınan unsurlar, milli kültürün özgün üslubuna kazandırılarak alıcı kültür içerisinde işlevsel hale getirilmektedir. Kültürün canlılık döneminde adalet, merhamet ve kahramanlık duyguları en üstün değerler olarak beşeri ilişkilerde geçerliliğini sürdürmektedir (Kösoğlu, 1998b: 225; Kösoğlu, 2012b: 9).

Kültürün canlı olduğu dönemde toplumda katı muhafazakar tavır ve tepkilere rastlamak mümkün değildir. Bununla birlikte kültür taşıyıcı birimlerin kültürün özgün inanç sistemine sadakat ve bağlılıkları tamdır. Kuruluş devresinde kültür dış dünyaya açıktır ve dış dünyayla sürekli bir etkileşim halindedir. Kültür çevresinde karşılaşılan hayat meseleleri, özgün milli kültürün inanç sistemine sadık kalınarak belirli bir düzene sokulmakta ve çözümlenmektedir. Dolayısıyla kültürel canlılık döneminde inanç duygusu güçlüdür ve bu inanç unsuru hayatın bütün alanlarındaki düşünce ve eylemlerde etkisini göstermektedir (Kösoğlu, 1998a: 130-131; Kösoğlu, 2012b: 72).

Kültürün olgunlaşma devresinde ise kültürel unsurlar çerçevesinde ortaya çıkan geleneklerin kurumsallaşması tamamlanmış olur. Geleneklerin niteliği yeni sorunlara getirilecek çözüm yöntemlerinin içeriğini belirler; gelenekler bir yönü ile de karşılaşılan hayat meselelerini çözüme rahat ve yoruma dayalı çözümler getirilmesini sınırlar. Bu durum toplumda hoşnutsuzluklara ve bir çeşit durgunluğa

neden olur. Bu dönemde hayatın maddi yönü ve problemleri sürekli değişirken hukuki düzenlemeler ve ilkeler bu değişmelerin gerisinde kalacaktır. Bu durumda var olan ilkelerin ve geleneklerin yeniden yorumlanması gerekecektir. Ancak kültürel durgunluk döneminde toplum fertleri belirli kalıplar içerisinde düşünmeye yönelmekte; insanlar atak ve dinamik yapısını kaybetmeye, canlılıklarını yitirmeye başlamaktadır. Dolayısıyla durgunluk döneminde kültür çevresinde ortaya çıkan bütün bu tikanlıklar, kültürün soğuma sürecine girmesine ve kültürün kendisini kendi dünyası ile sınırlandırmasına neden olmaktadır (Kösoğlu, 1998b: 143-144; Kösoğlu, 2012a: 21).

Kültürel durgunluk dönemlerinde karşı karşıya kalınan çeşitli kültürel ve beşeri problemlere birtakım çözümler getirilmekte, bu durumun neticesinde gelenekselleşme süreci tamamlanmaktadır. Bu dönemde kültürün inanç (iman) sistemine duyulan güven artmakta, kültür taşıyıcıları kendi kültürlerine ait dünya görüşlerinin en üstün değer olduğuna inanmaya devam etmektedir. Bu gelişmeler kültür çevresinde birtakım geleneklerin doğmasına ve gelenekselci bir tutumun güçlenmesine neden olmaktadır (Kösoğlu, 1998a: 130-131). Gelenekselleşme süreci kültürün dinamizminin kaybolmasına neden olacak, kültürel meselelere getirilecek çözümlerin yeni durumlara uyarlanmasını güçleştirecektir.

Kültürel soğuma döneminde ise toplumda var olan inanç sisteminin zayıflaması toplumsal gerilimin düştüğünü göstermektedir. Bu durumda toplum karşı karşıya kalınan hayat meselelerini ve çevresel değişimleri kendi üslubuna katarak çözümleyemez; kültür canlı dönemlerine özgü bu niteliği büyük ölçüde yitirir. Bu doğrultuda toplumdaki kültürel bütünlük kaybolmaya yüz tutar; soğuma sürecine giren kültür özgün üslubunu ve yaratıcılığını yitirmeye başlar. Kösoğlu inanç ile eylem arasında karşılıklı bir ilişki olduğu düşüncesindedir. Bu anlamda inancın güçlü olması eylemin inancın ilke ve ölçülerine göre şekillenmesine neden olmaktadır. İnanç ilkelerine uygun bir eylem de aynı şekilde inancı şekillendirmektedir. Kültürel soğuma dönemlerinde inanç sisteminin eylemleri etkileme ve yönlendirme gücü oldukça zayıftır. Eylemlerde inançtan kopmalar meydana geldiğinde ise bu durum inancın ve inanç üzerinden kurulacak bağların gücünü ve etkisini zayıflatacaktır. Kösoğlu'na göre beşeri ilişkilerde geçerli olan eylem ve davranışlarla teorik doğrular ve inanç ilkeleri arasındaki ilişkiler kopmaya başladığında, kültürün soğuma sürecine

girmiş olduğu anlaşılmalıdır. Soğuma döneminde kültür katılmış bir zihniyete dönüşecek, kültür çevresinde sahip olunan değer ve ilkelerle değişen dünyanın gereklerine cevap verilemeyecektir. Bu durum kültürel yaratıcılığın kaybedilmesine neden olacaktır. Kültürel canlılığın ve yaratıcılığın kaybedilmesi ise yenilikler karşısında koruyucu tavırlardaki artışı ve geleneklere bağlılık hassasiyetini ortaya çıkaracaktır (Kösoğlu, 2013b: 100-102; Kösoğlu, 2012a: 23).

Kösoğlu'nun ifadesiyle “*kültürel soğuma, toplumun kendi iman sistemine inancının zayıflaması, iman ölçülerinin ve bakış açılarının tutum ve davranışları belirleme gücünü yitirmesi sürecidir*” (Kösoğlu, 1998b: 142).

Sonuç olarak Kösoğlu inanç ve eylem arasında karşılıklı bir ilişkinin varlığına ve bu ilişkinin kültürel meselelerdeki belirleyiciliğine işaret etmektedir. İnsan davranışlarının ve beşeri ilişkilerin kültürel dönemlere göre şekilleneceğini kabul etmesi, Kösoğlu'nun kültürel indirgemeci bir anlayışı benimsediğini göstermektedir. Kültürde geçerli olan inanç sistemi eylemleri etkilediği ölçüde güç kazanacak, bu inanç sistemi beşeri ilişkilerde geçerliliğini sürdürdüğü ölçüde de sosyal gerilim yüksek olacaktır. Kösoğlu'na göre kültürel soğuma sürecinde inanç (iman) ve eylem (amel) bütünlüğünün kopması ile birlikte beşeri ilişkilerin toplumda var olan inanç ilkelerine aykırılık teşkil etmesi sosyal gerilimin düştüğünü, özgün milli kültür açısından kültürel yabancılaşma sorununun ortaya çıktığını göstermektedir (Kösoğlu, 2012b: 226; Kösoğlu, 2012c: 73-74).

3.4. Aydın Üzerine Görüşleri (Aydın-Halk Karşılığı)

Kösoğlu'nun aydın tanımı şu şekildedir: “*Aydın, yaşadığı kültürün bilgi, idrak ve ahlaki şahsiyette seçkin insanıdır. İmanı kavi olandır; cesur, atak, diğergam, dürüst ve hak bildiğini her türlü şart içinde savunabilen kişidir. Mensup olduğu kültürün değerlerini en iyi bilen ve en güzel gerçekleştirebilendir. O, kültürel sapma ve yozlaşmalara karşı, şahsiyeti ile kültürün hayatîyetini, sözleri ile şuurunu temsil edendir*” (Kösoğlu, 1998a: 150).

Kösoğlu aydın olarak kabul edilen kişilerin bütün kültürler açısından birtakım ortak niteliklerinin olabileceğini, ancak esas olarak her kültürün kendine has bir aydın topluluğunun bulunduğunu düşünmektedir. Kösoğlu'na göre aydının en önemli vasfı kendi kültürünün inanç sistemine, dünya görüşüne sahip olmaktır.

Kösoğlu'na göre bütün kültürler için geçerli olabilecek bir aydın tipolojisinden söz etmek mümkün değildir. Her kültür çevresinin kendine has aydını bulunmaktadır. Bu ise o topluma özgü bir durumdur. Belirli bir kültürde geçerli olan aydının birtakım vasıfları bir diğer kültür açısından geçerli olmayabilecektir. Kösoğlu'na göre aydın her meslekten ve her sosyal kesimden çıkabilir. Aydının karakterinin temelinde inanç (iman), düşüncelerinde tutarlılık ve dünya görüşünde disiplin ve entelektüel-insani anlamda bir samimiyet en belirleyici nitelikler arasında yer almaktadır. Aydın içerisinde olduğu kültürün inanç sistemi temelinde inanç-eylem bütünlüğünü karakterinin bir parçası haline getirebilmiş, içerisinde olduğu toplumun kültürel hassasiyetlerini içselleştirmiş kişidir. Kösoğlu'na göre aydının inanç sisteminin kaynağında, milli kültürü kuran ve kültüre mukaddeslerini veren inanç sistemi bulunmaktadır. Bu yönüyle kültürü ve medeniyeti kuran unsurların, aydının kişiliğinde somutlaştığı ve canlılığını koruduğu söylenebilir (Kösoğlu, 2012d: 403-405).

Kösoğlu'na göre aydın içinde olduğu kültürün inanç sistemi temelinde düşünme, değerlendirme ve yorumlama yeteneğine sahip olan kişidir. Dolayısıyla aydın kendi kültürünün seçkin bir bireyidir. Fakat aydın olmak için salt bilgi birikimine sahip olmak yeterli değildir. Aydının seçkinliği aynı zamanda inanç/eylem ve düşünce/davranış bütünlüğünde de geçerli olmalıdır. Kösoğlu aydının yabancı kültürler karşısında zihinsel bağımsızlığını koruması gerektiğini vurgulamaktadır. Aydın olarak görülen kişinin düşüncelerinin ve dünya görüşünün temelinde kendi kültürüne özgü inanç sistemi bulunmalıdır. Kösoğlu'na göre düşünce istiklalini yitiren aydın kendi kültüründen ve bu kültürün inanç sisteminden uzaklaşacak, kültürel bir yabancılaşma sürecine girecektir. Bu durumda aydın olarak görülen kişi kendi toplumunun sorunları üzerinde düşünüp bu sorunlara çözümler üretme yeteneğini kaçınılmaz olarak kaybedecektir. Milli kültürün inanç sisteminden uzaklaşan ve kendi kültürünün dünya görüşünü kaybeden aydın, bilgi düzeyi ne olursa olsun yabancı kültür çevrelerinde geçerli olan dünya görüşünün etkisine girmiş demektir. Bu durumda aydın düşünce istiklalini kaybetmiştir; dolayısıyla ne yabancı kültüre ne de kendi kültürüne aittir. Bununla birlikte Kösoğlu'na göre aydın elbette ki başka kültürleri tanımalı, yabancı kültürlerin dünya görüşleri hakkında bilgi sahibi olmalıdır; ancak başka kültürleri tanımak ve yabancı kültürlerin dünya

görüşleri hakkında bilgi sahibi olmak, o kültürlere özgü inanç sistemini ve dünya görüşünü kabullenmek anlamına gelmemelidir. Aydın yabancı kültürü bilir, tanır; ancak yabancı kültürden edindiği yepyeni bilgi ve çözümleri değerlendirirken kendi kültür çevresine özgü bakış açısını kaybetmemelidir. Kendi ölçülerini kaybeden bir düşünür, aydın olma vasfını kaybedecek ve toplumsal işlevini yitirecektir. Bununla birlikte aydın yabancı kültürde gördüklerini, başka kültürden öğrendiklerini özgün bir bakış açısıyla kendi şahsiyet ve zihniyetine sindirebilmişse aydın olmanın gereğini yerine getiriyor olacaktır. Dolayısıyla aydın bu durumda kendi kültürünün aydını olma niteliğini taşımaktadır. Burada vurgulanması gereken bir diğer husus ise aydının kendi toplumunun hayat şartlarından etkilenerek düşüncelerini sınırlandırmaması, toplumsal hayatta ve kültürde yer edinmiş birtakım dogmalara saplanıp düşünce hürriyetini kaybetmemesi gerektiğidir. Çünkü aydın kendini ve içinde yaşadığı toplumun kültürünü yenileyebilme kabiliyet ve niteliğine sahip olması gereken kişidir (Kösoğlu, 1998a: 140-142).

Kösoğlu'nun kültür merkezli değerlendirmelerinde aydının tavırları kültürün içerisinde bulunduğu dönemlere göre değişkenlik göstermektedir. Kuruluş ve yükseliş dönemlerinin aydınlarında özgünlük ve yaratıcı düşünme niteliği yüksektir. Kültürel canlılık dönemlerinde aydın yeni gelişmelere açıktır. Aydın yeni gelişmeleri kendi kültürünün inanç sistemi doğrultusunda değerlendirmekte ve kavramaktadır. Bu dönemde aydın en iyinin, en doğrunun kendi kültür çevresinde var olduğuna inanmaktadır. Kültürel canlılık döneminde aydın kendi toplumuna yol göstermekte ve bu yönüyle öncü olma vasfını kazanmaktadır. Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde aydının bilgi dağarcığı zengin, uğraştığı kültürel meseleler oldukça çeşitlidir. Dolayısıyla kültürel canlılık döneminde aydının düşünceleri sınırlandırılmamıştır. Aydın yabancı kültürlerle ilk temas eden, yabancı kültürleri ve bu kültürlerin inanç sistemleri hakkında bilgi sahibi olan ilk kişidir. Kültürün canlı olduğu dönemlerde aydın eleştirel ve dinamik yapısı ile kendine güven duygusuna sahip ve hoşgörülüdür. Böylece kültürün dinamizmini koruduğu canlı dönemlerde aydın, yabancı kültürler karşısında milli kültüre yabancılaşmayacaktır. Kösoğlu'na göre kültürün canlı döneminde sahip olduğu bu vasıflar ile aydın, yabancı kültürleri ve bu kültürlerde geçerli olan unsurları kendi inanç sistemi ile kavrayacak,

değerlendirecek ve özgün yorumu ile kendi kültürüne mal edebilecektir (Kösoğlu, 1998a: 146-147).

Kültürün kuruluş döneminde aydının sahip olduğu bu nitelikler kültürün canlılığından ve sahip olduğu dinamizmden kaynaklanmaktadır. Kösoğlu'na göre canlı, dinamik ve dolayısıyla birçok hayat meselesinin çözüme kavuşturulduğu bir kültür çevresi kendine güvenen, kendi kültürüne yabancılaşmayan aydınlar topluluğunun varlığını da beraberinde getirecektir. Böyle bir dönemde aydın hayatın problemleri alanlarında ve kültür çevresinin çözüm bekleyen sorunlarının çözümünde kendisini sorumlu hissedecek, kendi toplumuna yol gösterme ve toplumsal sorunlara çözümler bulma vasıflarına uygun olarak çaba gösterecektir. Kültürel canlılığın geçerli olduğu kuruluş ve yükseliş dönemlerinde aydın ve halk kesimi aynı kültürün dünya görüşüne, ortak inançlarına ve değerlerine bağlıdır. Dolayısıyla kültürel canlılık döneminde aydın geniş bilgi birikimi ve özgün bakış açısıyla topluma yol gösterme işlevini yerine getirecek, toplumsal hassasiyetleri dile getirme işlevini üstlenebilecektir. Bu dönemlerde aydınlar ile halk arasındaki farklılık bilgi seviyesi ve çeşitli zevkler temelinde ortaya çıkmaktadır. Ancak kültürün ortak değerleri, inanç sistemi ve dünya görüşü halk için de aydın için de geçerliliğini sürdürmeye devam eder. Bu yönüyle aydınlar entelektüel bilgi düzeyleri ve kültürün inanç değerlerine bağlılıkları açısından kendi toplumlarının yol göstericileri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Kösoğlu'na göre kuruluş ve yükseliş dönemlerinde aydınlar ile halk kesimi arasında ortaya çıkabilecek herhangi bir karşıtlıktan söz edilemez. Kültürün canlılık dönemi sürdüğü müddetçe bu uyum sürecek; aydın kesimi halktan kopmayacak, halk da aydınların yol göstericiliğine karşı duyarlılığını sürdürecektir. Kösoğlu'na göre aydın kültürel canlılık döneminde sahip olduğu bu vasıfları ile özgün milli kültürün aydınıdır. Bu bakış açısına göre aydın içinde bulunduğu kültürün milli inanç sistemini içselleştirmiş bir entelektüeldir. Kösoğlu'na göre kültürün canlı döneminde halk ve aydın arasındaki bu uyum sürecek, dolayısıyla aydın-halk karşıtlığından söz etmek de mümkün olmayacaktır (Kösoğlu, 2013c: 242-244).

Kösoğlu için aydın bir fert olarak içinde olduğu toplumun inanç sistemine ve kutsal değerlerine bağlı olan, milleti ile aynı hedeflere yönelmiş kişi anlamına gelmektedir. Kültür büyük ölçüde bir inanç meselesi olduğundan bu inancı

içselleştirmeyen bir aydının mili kültüre olan bağlılığından ve mensubiyetinden söz edilemeyecektir (Kösoğlu, 2012d: 424).

Kültürün kurucu dönemlerinde aydınlar bilgili, öncü, dinamik ve kendine güven duygusuna sahiptir. Bu dönemde aydın hem kültürün gelişim seyrini belirlemekte, kültürel meselelere yön vermekte hem de içinde olduğu toplumu eleştirebilmektedir. Bu vasıfları ile aydın kendi toplumunun öncüsü olmasının yanında aynı zamanda içerisinde olduğu toplumu uyarma ve eleştirme işlevini de yerine getirecektir (Kösoğlu, 1998a: 146-147).

Kültürün gelenekselleşme sürecine girdiği olgunlaşma (kültürel durgunluk) devresinde aydın topluma yol gösterici olma özelliğini sürdürür. Bu dönemde aydın kültürün şekillenmesinde, toplumsal problemlerin ve kültürel meselelerin çözümlenmesinde önemli işlevini sürdürmeye devam eder. Kösoğlu'na göre kendisi ve içerisinde olduğu kültür üzerine sürekli düşünen ve değerlendirmelerde bulunan aydın kültürün olgunluk döneminde de geleneklerde katılaşmayı önleyecek, kültürel anlayışların canlılığının korunmasına yardımcı olacaktır. Bu yönüyle aydın kültürel durgunluk döneminde idrakini canlı tutmakta, toplumdaki olumsuzluklara karşı eleştirel vasfını korumakta, sosyal meseleleri ve bireysel tavır alışları bu anlayışa göre tenkit edebilmektedir (Kösoğlu, 1998a: 147).

İnanç-eylem bütünlüğünün kaybedildiği kültürel soğuma dönemlerinde ise aydın kendi kültürünün dünya görüşüne, inanç sistemine ve en sonunda da kendi toplumuna yabancılaşma sürecine girmektedir. Kösoğlu bu süreci kültürel yabancılaşma olarak isimlendirmektedir. Kültürün soğuma döneminde aydın kesimin kendi kültürünün mukaddeslerine olan bağlılığı zayıflamakta ve aydınlar kendi kültürlerinin en doğru, en üstün olduğuna dair güven duygusunu kaybetmeye başlamaktadır. Aydınların kendi kültürüne bağlılığı, temas halinde olduğu kültürün etkisine girmesiyle kendi kültürüne ait olmayan yabancı bir kültürün üslup ve değerlerine hayranlık duyma şeklini almaktadır. Kösoğlu'na göre kültürel soğuma döneminde aydınların zihniyetindeki değişimin izleri toplumun gündelik yaşamında, mimaride, edebiyatta, sanatsal ve politik alanlarda pek çok şekilde tezahür edebilmektedir. Aydınların kendi kültürünün temelinde yer alan inanç sisteminden kopuşu, milli kültüre özgü değerler hakkındaki hassasiyetlerin de yitirilmesine neden olacaktır. Dolayısıyla Kösoğlu'na göre soğuma döneminde görülen kültürel

yabancılaşma aydınının kendi kültürünün inanç ve değerlerinden kopuşu, bir başka kültürün inanç, değer ve ölçülerine bağlanması anlamına gelmektedir (Kösoğlu, 2013c: 247-248).

Kültürel soğuma dönemlerinde değerler zihni planda kalmakta ve eylemleri yönlendirme gücünü yitirmeye başlamaktadır. Kösoğlu'na göre soğuma döneminde düşünce ve eylemler arasında tutarsızlıklar, çelişkiler artmaya; inanç-eylem bütünlüğü kaybolmaya başlayacaktır. Kültürel soğuma döneminde kültürün canlı dönemlerinde var olan inanç ve eylem arasındaki uyum yitirilmektedir. Soğuma döneminde aydınlar ve halk arasında geçerliliğini koruyan birtakım düşünceler kültüre özgü dünya görüşü ile görünüşte uyumlu olmakla birlikte eylemlerde kültürün inanç kalıplarından ve dünya görüşünden sapmalar meydana gelmeye başlayacaktır (Kösoğlu, 1998a: 147).

Kültürün soğuma döneminde halk kesimi kültürün geleneksel değerlerine daha fazla bağlanmakta ve muhafazakar eğilimler göstermekte, geleneksel düşünce kalıplarına yönelmektedir. Dolayısıyla halk bu devrede karşı karşıya olduğu hayat meselelerini kültürün gelenekselleşmiş yöntemlere başvurarak çözüme yolunu tercih etmektedir. Kösoğlu'na göre soğuma döneminde halk yabancı kültürel tesirlere kapanacak, kendi fiili hayat alanındaki sorunların çözümü ile daha çok meşgul olacaktır (Kösoğlu, 2013c: 248). Kültürün canlılığını koruduğu *“ateşli dönemlerde yahud ilk kurumlaşma zamanlarında sosyal gerilimi disipline etmesi, hukuka bağlılığı sağlaması bakımlarından hep olumlu etkileri görülebilecek olan gelenek ve göreneklerin, soğumaya girildikçe, soğumayı hızlandırıcı etkileri öne çıkmaya başlar. Gerek zihni ve gerek fiili sahada sürekli yenileşme, yani sürekli amel olmadıkça, kültürde durgunlaşma ve doyum başlar. Daima yeni hayat meseleleri ile karşılaşmayan; kavrayacak, yorumlayıp sıralayacak, çözecek meselesi azalan kültürün, cehdi de”* (Kösoğlu, 2012c: 294) azalmaya başlar.

Kültürün soğuma döneminde halkın bu durumuna rağmen aydınların uğraştığı meseleler ve fiili sorumluluklar oldukça fazla ve çok yönlüdür. Yabancı kültürlerle yakın temas halinde olan aydın, yeni kültürel meseleler ile yüz yüze gelmekte ve bu meselelere çözüm üretmek durumunda kalmaktadır. Bu dönemde aydınların aynı zamanda mesleki olarak da sorumluluk gerektiren konularından dolayı fiili hayatta karşılaştıkları problemler artmaya devam edecektir. Bu ortamda

aydın kendi kültürünü temel alarak hukuki, askeri, idari ve benzeri alanlarda ortaya çıkabilecek beşeri ve kültürel meselelere çözüm üretmek zorunda kalmaktadır. Ancak soğuma sürecine giren kültür çevresi, bu çözüm yöntemlerinin geliştirilmesine elverişli ortamı ve yaratıcılığı kaybetmeye başlayacaktır. Kösoğlu'na göre kültürel soğuma devresinde inançların etkisinin azalmasıyla anlayış, yorum kabiliyeti ve kültürel yaratıcılık zayıflayacaktır. Bu ortamda toplumsal sorunların yükü aydının omuzlarındadır. Kültürün soğuma devresinde aydın, yaratıcılığını ve dinamizmini kaybeden bir aydındır. Çözülemeyen problemler toplumsal ve kültürel çevrede sıkıntıların baş göstermesine neden olmaktadır. Kösoğlu'na göre kültürel soğuma dönemleri hem aydın kesimi için hem de halk kesimi için zor dönemlerdir. Bu dönemde toplumsal problemlere çözüm bulamayan aydın kesimi zihinsel anlamda bir çözülme sürecine girecektir. Aydın bu ortamda kendi kültürünün mukaddeslerine olan inanç ve sadakatini yitirmeye ve yabancı kültürler karşısında üstünlük duygusunu kaybetmeye başlayacaktır. Giderek yoğunlaşan ve çözülemeyen toplumsal meseleler karşısında ezilen ve sorumlulukları artan aydın, ilk olarak kendi kültürünün gelenekselleşmiş müesseselerine şüphe ile yaklaşmakta, onları tartışmaya açmaktadır. Bu ise yerli kültürü yabancı kültürlerle karşılaştırmak anlamına gelmektedir. Kösoğlu'na göre inanç-eylem ilişkisinin zayıflamasıyla yabancı kültürün etkilerine açık hale gelen aydınlarda, zihni çözülme ve yabancılaştırma ortaya çıkacaktır. Bu durumda kendi kültürünü eleştiren aydın yabancı kültürlerle hayran olma duygusu içinde kendi toplumunun milli kültürüne ve inanç değerlerine yabancılaştacaktır. Kültürel soğuma döneminde inanç-eylem bütünlüğüne sahip oldukları düşünülen birtakım aydınlar ise zihinsel anlamda tutarlı bir bakış açısı yakalamayı ümit ederek kendi kültürlerinin inanç hassasiyetlerini mantıksal bir çerçevede desteklemeye devam edeceklerdir. Bu aydınlar Kösoğlu'na göre ıslahatlara karşı çıkar ve toplumsal problemlere geleneksel kalıplar içinde çözümler getirilmesinden yana tavır alırlar. Fakat bu tepkisel tavır alışlar geleneksel biçimleri aşabilecek niteliğe ulaşamaz. Sonuç olarak da milli kültür soğumaya ve gerilemeye devam eder. Kültürel soğuma dönemlerinde toplumsal problemlere zihinsel temelde çözümler üretilir. Bu durum düşünce hayatında bir canlılık oluşturmasına rağmen, hayat meselelerine getirilen çözümler eyleme dönüşemeyecek, yeni bir sosyal gerilim yaratacak kültür hamlelerini gerçekleştirmeye yetmeyecektir. Dolayısıyla

Kösoğlu'na göre kültür çevresinde eyleme dönüşemeyen fikirler ve çözüm önerileri kültürel soğuma devresinin bir göstergesi olarak anlaşılmalıdır (Kösoğlu, 1998a: 147-149).

Kösoğlu'na göre kendi toplumunun sorunları üzerine düşünen, bu sorunlara çözüm arayan aydının asıl yapması gereken kültürel meselelerin kilit noktası olan inanç-eylem ilişkisini kavramak ve kültürü kuran inanç unsurunu kuvvetlendirmenin yöntemlerini aramak olmalıdır (Kösoğlu, 2012c: 79). Bu ise soğuma sürecinde olan kültürün, eğitime ve eğitim müesseselerine verilecek önem ile yeniden canlılığının sağlanması yoluyla gerçekleştirilebilecektir. Ancak Kösoğlu'na göre kültürel soğuma dönemlerinde eğitim meselesi geleneksel, basmakalıp yöntemlerden kurtulamaz; dolayısıyla soğuma döneminde eğitim birtakım bilgilerin aktarılması süreci olarak algılanmaktadır. Kösoğlu'na göre kültürel soğuma dönemlerinde eğitimi etkili hale getirecek üslup ve yöntemler kullanılmamakta, bununla birlikte sürekli olarak geleneksel ahlaki kayıplardan söz edilmektedir (Kösoğlu, 1998a: 149-150).

Kültürel soğuma dönemlerinde aydın, yüzeysel olarak incelemiş olduğu yabancı kültürün başarıları, ulaştığı düzey ve inanç sistemi karşısında kendi kültürüne, kendi kültüründe geçerli olan dünya görüşüne ve kendi toplumuna yabancılaşmaya başlamaktadır. Soğuma döneminde aydınların birçoğu, kendi kültürlerinde geçerli olan inanç sistemini ve dünya görüşünü terk ederek yabancı kültürün değerlerine bağlanabilmektedir.

Aydınların bir kısmı ise kendi kültürleri soğuma süreci içerisinde olmasına rağmen zedelenen milli kültürün inanç sistemine bağlılıklarını sürdürmeye devam eder. Kösoğlu'na göre ilk bakışta savunmacı niteliği ile milli kültürü destekleyeceği düşünülen bu tavır ve tutumlar düşünce hayatının zenginleşmesini sağlayamayacak, kültürün ihtiyaç duyduğu canlılık hamlesine yetecek sosyal gerilimi ortaya çıkarmaya yetmeyecektir (Kösoğlu, 1998b: 181-182). Türk kültür tarihi açısından önem atfedilen medrese geleneğine dikkat çeken Kösoğlu'na göre “*medrese, zihni istikametindeki sağlamlıkla, tespitlerini doğru yapmış, ancak, çözüme gidememiştir. Çare aranırken, gerçek sebep üzerine varılamamış, hayat tezahürlerinin ortadan kaldırılması yoluna gidilmiştir*” (Kösoğlu, 2012c: 84). Bu durum kültür çevresinde karşılaşılan toplumsal meselelerin yüzeysel bir şekilde ele alınmış olduğunu ve

kültürel meselelere somut ve tutarlı çözümlerin getirilemediğini gözler önüne sermektedir.

Kültürel soğuma sürecinde toplumun içerisinde bulunduğu durumu dile getirmek elbette ki önemli bir uğraştır; ancak eyleme dönüşmeyen tavır ve eleştiriler zihinsel planda kalacaktır. Sonuç olarak Kösoğlu kültürün içerisinde olduğu soğuma sürecinden birtakım düşünce reçeteleri ile çıkabilmenin mümkün olmayacağı düşüncesindedir. Kültürel canlılığı yeniden sağlayacak olan inanç yenilenmesi, inançtan kaynaklanan eylemler ile mümkün olabilecektir.

Kültürel soğuma sürecinde aydın kendi kültürüne şüphe ile yaklaşmaya, toplumun karşı karşıya olduğu sorunların çözümlerini başka kültürlerde aramaya başladığında artık o kültürün aydını olma vasfını yitirecektir. Soğuma sürecinde kendi kültürüne yabancılaşan aydın umutsuzluğa kapılarak hayat meselelerinin çözüm yollarını yabancı kültürlerde aramaktadır. Bir kültür için yenilgi ilk olarak kültürel soğuma döneminde bu şekilde ortaya çıkan bir aydın yabancılaşması ile başlayacaktır.

Kültürün soğuma döneminde aydınların bu durumuna karşın halk, kültürün gelenekler temelinde kurumsallaşmış yapısı içinde koruyucu ve muhafazakar bir tavır geliştirerek savunma durumuna geçecektir. Soğuma devresinde aydınlarda görülen inanç-eylem farklılaşması aynı şekilde halk kesiminde de geçerli olacaktır. Kültürel soğuma devresinde halk, kültürün geleneksel kurum ve tavırlarına yönelerek hayatını sürdürmeye devam eder. Kültürün canlı olduğu dönemde yeni kurum ve tavırların benimsenmesi sürecinde olduğu gibi kültürün inanç dünyası temelinde kendini yenilemesi sürecinde de katılaşmış gelenekleri aşmak oldukça zordur. Halk kesiminin kendi kültürünün geleneksel kalıplarına yönelerek katılaşması, bununla birlikte aydının da yabancı kültürlerle yönelmesi ve yabancı kültür kalıplarını benimsemiş olması aydınlara ile halk arasındaki karşıtlıkların büyümesine ve kültürel soğuma sürecinin ilerlemesine neden olacaktır. Kösoğlu'na göre yabancı kültürlerle yönelen, yabancı kültürlerde geçerli olan yaşam biçimlerinin ve inanç sistemlerinin etkisine giren aydın tek medeniyet ve kültürel canlanma yolunun yabancı kültürlerde olduğuna inanmaya başlayacaktır. Kösoğlu kültürel soğumanın tabii tezahürlerinden biri olarak gördüğü bu yönelişlerin her kültürde belirli ölçülerde yaşanabileceğini ifade etmektedir. Kültürler canlı ve sürekli olarak değişme halindedir. Dolayısıyla

karşılıklı kültürel etkiler kültürel canlanmaya zemin hazırlayacak yeni bir inanç hamlesine veya kültürel soğumaya neden olabilecek geleneksel katılma ve kültürel yabancılaşma süreçlerine neden olabilecektir (Kösoğlu, 2013c: 249; Kösoğlu, 2012c: 297).

Kösoğlu aydın konusunda şunları ifade etmektedir: *“Biz eli kalem tutanlar halkımızın ne dediğini çok iyi anlıyoruz, yürekte de katılıyoruz; ama sorumluluklarımız var; anlatmak, açıklamak, savunmak görevimiz var; başka türlü bu milletin aydını olamayız. Aydın milletin kiblesine dönük okumuş insan demektir; bu kibleyi yani milletin inandığı mukaddesleri savunmak görevi ona düşer”* (Kösoğlu, 2013b: 7).

Kösoğlu'nun aydın tanımı ve aydının sahip olması gereken vasıflar üzerine değerlendirmeleri, Ziya Gökalp'in aydın tanımı ile örtüşmektedir. Kösoğlu'na göre halkçılık Gökalp'in Türk kültürüne kazandırmış olduğu bir kavramdır. Cumhuriyetin temel ilkelerinden biri olan halkçılık anlayışı, kültürel anlamda özgünleşmenin ve kültürel yenilenmenin seyrini belirleyen bir içeriğe sahip olmuştur. Ziya Gökalp'in aydın tanımında halk milli kültürün gerçek sahibidir. Aydınlar ise kültürden yoksundur; ancak aydınlar medeniyet düşüncesine sahiptirler. Dolayısıyla seçkinler milli kültürü öğrenmek, milli kültürü yakından tanıyabilmek için halka doğru gitmelidir. Gökalp düşüncesinde halka doğru gitmek, milli kültürün kaynağına gitmek anlamına gelir. Halk, özgün milli kültürü doğal bir şekilde ortaya çıkarmış ve şekillendirmiştir. Bu anlayışa göre milli kültürün aydınlarda var olan bilgi ve yöntemler ile birleştirilmesinin sağlanması yeni bir kültür ve medeniyet hamlesini doğuracaktır. Çünkü Gökalp'e göre *“halk, milli kültürün canlı bir müzesidir”* (Aktaran Kösoğlu, 2013d: 195).

Dolayısıyla Kösoğlu'na göre aydınların milli hassasiyetleri içselleştirebilmek için halka yönelmeleri ve halkın hayat anlayışını idrak etmeleri gerekmektedir. Bu düşüncede milli kültürden kopuk olan aydın, özgün milli kültürün üslubunu içselleştiremeyeceğinden aydın olarak kabul edilemez. Aydın üzerine bu değerlendirmeler, Kösoğlu'nun kültür milliyetçiliğinin ve kültürel indirgemeci yaklaşımının bir diğer yönünü oluşturmaktadır. Milli kültür ilhama dayanan ve halk tarafından doğrudan yaratılan bir kültürdür. Bu doğrultuda milli olana ulaşmak isteyen aydın mutlaka halka yönelmek, bu değerleri içselleştirmek durumundadır.

Nevzat Kösoğlu'nun kültür temelinde değerlendirdiği Türk milliyetçiliği anlayışı açısından geçerli olan, Türk halk kültürünü bilmek ve tanımak gerektirir. Gökalp düşüncesinde aydınlar milli kültürü içselleştirerek ahlak, din, dil, hukuk, eğitim, yönetim ve güzel sanatlar gibi alanlarda kendi kültürlerinin milli değerlerini özümledikten sonra milli terbiye dönemine girilecektir. Bu ise Kösoğlu'nun kültürel durgunluk dönemi olarak kavramsallaştırdığı ve gelenekselleşmenin ileri bir safhasında kültürün canlılığının, yaratıcılığının ve toplumsal gerilimin azalmaya başlayacağı bir süreci akla getirmektedir (Kösoğlu, 2013d: 196-197; Kösoğlu, 2012b: 116-117).

3.5. Batıcılık ve Modernleşme Anlayışı

Kösoğlu'na göre Tanzimat Fermanı geleneksel Osmanlı kültürünün soğuma sürecine girmiş olduğu bir dönemde ilan edilmiştir. Bu dönemde aydınlarda, devlet yöneticilerinde ve genel itibarıyla siyasi ve idari eylemlerde kültürel soğumanın çeşitli tezahürleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Kültürün soğuma sürecine girmesi, dolayısıyla yaratıcılığını kaybetmesi kültürün inanç sisteminin ve dünya görüşünün etkisinin azalmaya başladığı, kültürel yaratıcılığın kaybedilmekte olduğu bir süreci ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde kültürel soğuma yalnızca askeri, idari, hukuki alanları değil bütün bir Osmanlı medeniyetini etkilemiştir. Osmanlı aydınları ve devlet adamları kültürün çeşitli alanlarında görülen aksaklıkları kendi açılarından değerlendirmiş ve bu sorunlar karşısında çeşitli çözüm yöntemlerine yönelmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin batılılaşma politikaları Osmanlı özgün kültürünü kuran gücün zayıfladığı, kültüre canlılık veren sosyal gerilimin azaldığı bir dönemde uygulanmaya çalışılmıştır. Kösoğlu'na göre batılılaşma sürecinde kültürün inanç sistemi ve dünya görüşü, toplumun fertlerini motive etme niteliğini kaybetme sürecine girmiştir. Bu dönemde Osmanlı geleneksel kültürünün canlılığı ve eylem gücü zaafa uğramış ve kültür yabancı kültürlerin etkisine açık bir hale gelmeye başlamıştır (Kösoğlu, 2013a: 98-101; Kösoğlu, 2012b: 211-212).

Osmanlı modernleşmesinin ileri bir aşaması olan Tanzimat Dönemi'nde uygulamaya konulan batılılaşma politikaları, Osmanlı toplumunda yaşanan çok yönlü değişimin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu dönemde devlet adamlarının

öncülüğünde yaşanan toplumsal değişim süreci pek çok alanda etkisini göstermiştir. Bu yönüyle Tanzimat Dönemi, modernleşmenin toplumun her kurumunu ve kesimini etkilemiş olduğu bir süreçtir (Ortaylı, 2014: 283).

Tanzimat Dönemi ile birlikte Avrupa devletleri ve Avrupa siyasi tarihi Osmanlı aydınının ilgisini çekmeye başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı aydını Avrupa kültürü ve kültürel gelişimi hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla Avrupa devlet ve toplumsal düzeni ile ilgilenmeye, Osmanlı kültürü ile Avrupa kültür ve medeniyetini karşılaştırmaya başlamıştır. Dolayısıyla Tanzimat aydınının kültüre ve tarihe bakışı milli kültürün inanç sistemi ve inanç kalıpları ile sınırlı değildir. Bu dönemde Tanzimat aydınının Osmanlı toplumunda geçerli olan dil ve din gibi bağlılıkların dışında Avrupa kültürünü öğrenme çabası dikkat çekmektedir (Ortaylı, 2014: 293-294; Kösoğlu, 2012c: 283).

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı devlet adamları ve aydınlar, İmparatorluğun dağılmasına neden olacak milliyetçi hareketlere karşı toplumsal bütünlüğü sağlayabilmek için Osmanlı kimliği oluşturulması amacını benimsemişlerdir. Batılılaşma taraftarı aydınlar milliyetçi oluşumları ve imparatorluğun dağılmasını önlemek amacıyla Batı'nın üstünlüğünü kabul ederek Batı merkezli kurum ve çözümleri Osmanlı devlet yönetiminde etkin kılmayı amaç edinmişlerdir. Aydınların bu tutumu çözümü yabancı kültürlerin yöntemlerinde aramak anlamına gelmektedir. Kösoğlu'na göre Tanzimat Dönemi'nde kendi kültürüne yabancılaşmış, milli kültürün temelinde yer alan ve milli kültürü şekillendiren inanç sistemine bağlılıklarını yitiren aydınlar, özgünlüklerini kaybetmeye başlamışlardır. Geleneksel Osmanlı kültürünün soğuma devresinin başlangıcı bu şekildeki bir inanç zayıflamasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı medeniyeti bu dönemde insanlığın maddi ve manevi ilerlemelerini kendi kültürüne kazandıramamış ve yabancı kültürel unsurları kendi kültürüne ait olan inanç ölçüleri ile kavrama yeteneğini yitirmeye başlamıştır. Osmanlı batılılaşma süreci kültürel yaratıcılığın kaybedildiği böylesi bir dönemde kültürel bir taklitçilik şeklinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Dolayısıyla kültürün üslup bütünlüğü yitirilmiş ve milli kültürün aydınlarının düşünce ufku daralmıştır. Kösoğlu'na göre bu süreçte batılılaşma, avrupalılaşma ve çağdaşlaşma kavramları, kültürel yabancılaşma ve tarihi-kültürel mirasın reddedilmesi şeklinde algılanmıştır (Kösoğlu, 2010a: 36-37).

Kösoğlu Batı ile karşılaşan Osmanlı devlet adamı ve aydınının kendi kültürünün inanç esaslarını yitirdiğini, Batı'nın kültürel ve toplumsal düzeninden esinlenmiş olduğu çözümlere yöneldiğini ve bu çözüm yöntemlerine kendi toplumunun mukaddeslerinin üstünde bir değer atfettiğini vurgulamaktadır. Kösoğlu'na göre kendi kültürünün dünya görüşü ve inanç sistemi ile Batı'nın kullandığı yöntemler arasında kalan Osmanlı devlet adamı ve Osmanlı aydını Batı'nın ilminin bir inanç meselesi olarak görülemeyeceğini idrak edememiş, batılı ilim ve estetik yöntemlerini birer inanç meselesi olarak değerlendirme hatasına düşmüştür. Oysa Kösoğlu bilimin bir inanç meselesi olarak değerlendirilemeyeceğini vurgulayarak ilmi yöntemleri, milli kültürün emrine verilmek üzere kullanılması gereken bir metodlar ve yöntemler bütünü olarak kabul etmektedir. Kösoğlu'na göre Osmanlı devlet adamlarının ve Osmanlı aydınlarının batılılaşma sürecindeki yanışı bu ilim yöntemlerine inanç düzeyinde bağlanmaları olmuştur (Kösoğlu, 2010a: 37-38).

Bu yöndeki bir batılılaşma ve modernleşme anlayışı toplumsal ve kültürel alanda ortaya çıkacak yeniliklerin ve yabancı kültürel unsurların milli kültür üzerinde ne gibi etkilerinin olacağını ve bu etkilerin ne gibi sonuçlara yol açacağını göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir.

Tanzimat Dönemi'nden itibaren Osmanlı devlet adamları ve aydınlarının kendi kültürlerine olan duyarlılıkları azalmaya başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı aydını Avrupa medeniyetine hayrandır ve tek çözümün Avrupa medeniyetinin yöntemlerini uygulamak olduğu yönünde kabullere sahiptir. Bu durumda Osmanlı devlet yöneticileri ve Osmanlı aydınları kendi kültürlerinin inanç sisteminden kuşku duymaya ve milli kültüre yabancılaşmaya başlamışlardır. Kösoğlu'na göre bu dönemde asıl sorun Batı'nın örnek alınması değil, yabancı kültürden gerekli unsurların doğru bir şekilde alınamamasıdır. Bir başka deyişle asıl sorun Batı'yı örnek alırken yapılan yanlış değerlendirmelerdir. Batılılaşma sürecinde yabancı kültürden alınan birtakım unsurlar ve müesseseler Osmanlı kültürünün ölçüleri ile değerlendirilememiş, bu unsurlara Osmanlı toplum hayatında işlevsellik kazandırılmamıştır. Bu süreçte milli kültürün özgünlüğü zaafa uğramış ve Batı'dan alınan kültürel unsurlar işlevselliğini yerine getirememiştir. Tanzimat Dönemi'nde yabancı kültürlerle artan karşılıklı ilişkiler ve yoğunlaşan kültürel etkileşim, kültürel

çatışma sürecini de başlatmıştır. Bu dönemde Osmanlı toplumu kültürel soğuma sürecinin ileri bir aşamasını deneyimlemektedir. Kanun-i kadim anlayışıyla devletin güçlü dönemlerine ve Osmanlı medeniyetinin kültürel canlılığının sürmekte olduğu dönemlere dönme girişimleri başarılı sonuçlar vermemiştir. Dolayısıyla Kösoğlu'na göre bu süreçte Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinde geçerli olan kültürel canlılığın ve yaratıcılığın artık kaybolmaya başladığı, işlev kaybına uğramış olduğu anlaşılmaktadır (Kösoğlu, 2013a: 102-103; Kösoğlu, 2012a: 30-31).

Tanzimat Fermanı eski adaletnamelere benzemekte, bu yönüyle mal ve can emniyeti ile ilgili birtakım ilkeler getirmektedir. Genel itibarıyla Tanzimat Fermanı'nda hukuka bağlılık şuuru işlenmiştir. Dolayısıyla Ferman ile kanun hakimiyeti gerçekleştirilmeye çalışılmış, birtakım cezai müeyyideler uygulamaya konulmuştur. Aynı zamanda Tanzimat Fermanı geleneksel Osmanlı aydınının görüşlerini yansıtmaktadır. Bununla birlikte Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinin ardından birçok alanda gerçekleştirilen düzenlemeler Avrupa devletlerini memnun etmemiştir. Çünkü Avrupalı devletler için asıl mesele Osmanlı devlet yönetiminde hukukun üstünlüğünün geçerli olması değil, gayrimüslimlere verilen siyasi, idari ve hukuki birtakım hakların içeriği olmuştur. Bu gelişmelere uygun olarak Batılı devletlerin girişimleri doğrultusunda 1856 yılında Müslüman-gayrimüslim eşitliğini teminat altına alan Islahat Fermanı ilan edilmiştir (Kösoğlu, 2013a: 107-108).

Kösoğlu'na göre kültürel soğuma döneminde idari, hukuki ve sosyal alanlarda gerçekleştirilen yenileşme girişimleri soğuma sürecini tersine çevirememiş, kültürü kuran inanç temeli bozulmaya başlamıştır. Bu inancın zaafa uğraması ile kültürün üslup bütünlüğü kaybolmaya yüz tutmuş, milli kültür kendisini yenileyememiş ve yabancı kültürel unsurları özgün üslubuna katamamıştır (Kösoğlu, 2012d: 205-206).

Kültürel soğuma devresinin hemen başında kanun-i kadime dönebilmek ve kuruluş dönemi yaratıcılığının ihya edilmesi için birtakım girişimler olduysa da genel anlamda Osmanlı medeniyetinin mukavemeti zaafa uğramış ve milli kültür dış tesirlere açık hale gelmiştir. Kösoğlu insanı merkeze alan medeniyet ve kültür anlayışına uygun olarak Türk kültürünün soğuma sürecine girmesinde toplumun her ferdinin sorumluluğunun bulunduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla Kösoğlu Türk

kültürünün tarihsel seyirinin toplumun ortak sorumluluğunda olduğu anlayışını benimser (Kösoğlu, 2013a: 109-112).

Osmanlı kültürünün canlılığını koruduğu dönemde hukuka bağlılık anlayışı geçerli olmuştur. Bununla birlikte ilk olarak savaşlarda alınan yenilgiler Osmanlı aydınlarını devlet yönetiminde ve toplumda ortaya çıkan aksaklıklar üzerine düşünmeye sevk etmiştir. Bu dönemde Osmanlı kültürüne ve Osmanlı kültürünün temelinde yer alan inanç sistemine bağlılıklarını sürdüren Osmanlı aydınları hukuka bağlılık şuurunu geçerli kılmak için kanun-i kadim anlayışına dönmek gerektiğini düşünmüşlerdir. Dolayısıyla kurumlar bu çerçevede belirlenmiş kurallara uygun bir şekilde yönetilmeye çalışılmıştır. Katip Çelebi ve Koçi Bey gibi ıslahatçılar bu geleneğin yeniden canlandırılması gerektiğini ve aksaklıkların bu şekilde aşılacağını savunmuşlardır. Kösoğlu'na göre de kültürel soğuma sürecinde yapılması gereken kültürün kuruluş döneminde sahip olduğu canlılığın ihya edilmesidir. Bu açıdan kültürel soğuma sürecine girilmesine rağmen Osmanlı'da bu gidişata karşı ilk tepkiler dikkat çekicidir ve yerindedir. Ancak kültürü kuran ve kültürün yaratıcı gücünü oluşturan inanç unsurunun kültürel soğuma sürecinde nasıl ihya edileceği, yeni bir kültür hamlesinin nasıl gerçekleştirileceği önemlidir. Kösoğlu'na göre bu dönemde önemli olan yabancı kültürel unsurların Osmanlı kültürünün özgün üslubuna uygun hale getirilmesi ve Osmanlı kültüründe işlevselliklerinin sağlanmasıdır. Kösoğlu batılılaşma sürecinde Osmanlı aydınının bu hassasiyetleri dikkate alamadığını, Osmanlı aydınının ıslahat anlayışının yeni bir inanç hamlesini ve kültürel canlılığı sağlayamadığını vurgulamaktadır (Kösoğlu, 1998b: 149-150). Kösoğlu'na göre Batı'dan alınan kurumların Osmanlı toplumundaki işlevi ve yeri belirlenememiştir. Bu yönüyle aydınlarda ve devlet adamlarında Batı kültürüne hayranlık şeklinde ortaya çıkan anlayış, batılılaşma girişimlerinde milli kültüre özgü yapı ve inanç farklılıklarının dikkate alınmasını engellemiştir (Kösoğlu, 2013f: 262-263).

Türkiye, coğrafi olarak Batı'ya en yakın ve batılılaşma sürecine giren ilk İslam ülkesidir. Ortaylı'ya göre *“Türk Batılılaşmasının özelliği, ordunun ve sivil bürokrasinin etrafında gelişmiş olmasıdır. Batılılaşmaya gönüllü girişmiş sivil ve askeri bürokrasi bu süreci temellendirmiştir”* (Ortaylı, 2008: 161). Bununla birlikte

Osmanlı batılılaşması birçok karışıklıkları ve aksaklıkları içerisinde barındıran bir gelişim seyri göstermiştir.

Ortaylı'ya göre Osmanlı batılılaşması sürecinde en büyük zaaf var olan kurum ve geleneklerin ihmal edilmiş olması ve bu gelenekten yeterince yararlanılmamış olmasıdır. Medrese geleneği bu durumun en önemli örneklerinden biridir. Medrese kurumu ve geleneği tarihsel bir birikimi sürdürmesine rağmen batılılaşma sürecinde doğru bir şekilde değerlendirilememiştir. Bu süreçte batılılaşma taraftarları medrese geleneğini yok sayarken, medreseliler de batıcı uygulamalara karşı tavır geliştirmişlerdir. Bu geleneğin sürdürülemediği olması 19. yüzyıl batılılaşmasının ve batı tarzı eğitimin en önemli zaaf noktalarından birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı batılılaşması felsefi bir anlayış şeklinde değil, birtakım zorunluluklar ve ihtiyaçlar neticesinde başlamış; devletin devamlılığının ve toprak bütünlüğünün korunması için ilk olarak askeri alanda yenileşme ve ıslah çalışmalarına girişilmiştir. Osmanlı batılılaşması sürecinde askeri alandaki reformlar çerçevesinde tesis edilecek yeni ve modern bir ordunun ihtiyaçlarını karşılamak, en önemli konulardan biri olmuştur. Modern ve güçlü bir ordu ise iyi işleyen bir mali sistemin kurulması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır (Ortaylı, 2008: 163-164).

Batılılaşma sürecinde devlet yönetiminde ortaya çıkan birtakım aksaklıklara karşı çeşitli önlemler geliştirilmiş, aksayan kurumların yerine yenilerinin kurulması amaçlanmıştır. Ortaylı'ya göre Türkiye'nin 19. yüzyıldaki batılılaşma süreci *“teorisi ve ideolojisi kurulmamış bir harekettir. Doğrudan doğruya, hayatın zaruretleri istikametinde ortaya çıkmıştır. İş ne zaman ki gündelik yaşamımızı düzenlemeye gelmiştir, işte o vakit dananın kuyruğu kopmuştur. Batıcısı, İslamcısı ve milliyetçisi, bir kör dövüşün içinde birbirlerine girmiştir. Bu da, Türk Batılılaşmasının kendine has bir tarafıdır”* (Ortaylı, 2008: 166).

Osmanlı batılılaşma sürecini kültür temelinde değerlendiren Kösoğlu da 19. yüzyılda geleneksel Osmanlı devlet yönetiminde ve sosyal meselelerde karşı karşıya kalınan problemlere dikkat çekmektedir. Kösoğlu'na göre bu dönemde kültürün yorumlama ve kavrama kabiliyeti zaafa uğramış ve yabancı kültürler ile sürmekte olan kültür alışverişinde kültürün seçicilik gücü azalmaya başlamıştır. Geleneksel

Osmanlı kültürünü kuran inanç sisteminin zayıflaması, kültürel etkileşime girilen Batı kültürünün kurumlarının batı devlet ve toplum düzenindeki işlevinin doğru bir şekilde kavranabilmesini engellemiştir. Bu yönüyle Osmanlı batıcılık hareketi Batı kültürünün kurum ve değerlerini taklit etme düzeyinde kalmıştır. Oysa kültürel alışverişlerde yabancı kültürden alınan her kurum ve unsurun milli kültüre mal edilmesi, özgün milli üsluba katılması ve milli kültür içerisinde sahip olacağı yerin ve işlevin belirlenmesi gerekmektedir. Kösoğlu'na göre bu yönde bir kültürel etkileşimin gerçekleştirilemeyişinden kültürün bozulma sürecine girdiği ve soğumaya başladığı anlaşılmalıdır. Kösoğlu'na göre kültür canlı dönemlerinde bu şekildeki bir kültürel alışveriş için gerekli olan kavrama ve yorumlama gücüne sahiptir ve yabancı kültürden alınan kurumları kendi üslubuna katabilmektedir. Kültürün canlı dönemlerinde bu durum kendiliğinden gerçekleşmektedir. Bu dinamizm kültürün canlılığının ve yaratıcılığının korunduğu Osmanlı'nın kuruluş ve yükselme dönemlerinde güçlüdür. Ancak geleneksel milli kültürün soğuma sürecine girdiği bir dönemde gerçekleşen Osmanlı batılılaşması bu yönde bir gelişim seyrine sahip olamamıştır. Dolayısıyla bu niteliği ile milli kültürün durulma, katılma ve kültürel soğuma olarak adlandırılan bir sürece girerek çözülmeye başladığı anlaşılmaktadır (Kösoğlu, 2006: 48-51; Kösoğlu, 2012b: 211-212).

Kösoğlu 19. yüzyılda yoğunlaşan Osmanlı batılılaşma sürecini şu sözleriyle değerlendirmektedir: *“Gerçeklere dayalı, tutarlı bir yorum gücü, ancak sağlam iman ve ölçülere sahip olmakla kazanılabilir; imanını, istikametini ve ölçülerini kaybetmiş bir kültür, hayatın bütün alanlarındaki yorum gücünü ve yaratıcılığını kaybeder. Karşılaştığı sorunların çözümünde daima kolaycı yollara, yer yer hayallere kapılırlar. Her sorunda, kusuru kaideten kategorize ederek kendi dışlarında ararlar (komplo teorileri); bu suçlu, çoğu kez yabancılar ya da yahu içimizdeki bir gruptur. Geleneksel kültürün, ‘Önce işine bak, yani sorumluluğunu önce kendinde ara’ ilkesi artık kaybolmuştur”* (Kösoğlu, 2006: 52). Batılılaşma sürecinde Osmanlı geleneksel kültürünün içinde bulunduğu kültürel soğuma sürecini aşabilecek özgün yöntemler geliştirilememiş, Osmanlı geleneksel kültürünü kuran dünya görüşü temelinde kültürel bir canlanma ihya edilememiştir.

Kültürel soğuma sürecinde batılılaşma girişimlerinin bir diğer etkisi Osmanlı aydınının pozitivism anlayışında ortaya çıkmaktadır. Pozitivism doğru

bilginin kaynağının ve ölçütünün nesnel olgular olduğunu savunan bir yaklaşımdır. Pozitivist anlayışta olgulara doğrudan gözlem ve deney yolu ile ulaşılmaktadır. Pozitivizmin kurucusu Auguste Comte'a göre olgular arasındaki değişmez ilişkiler ve doğal yasalar insan tarafından bulunmalı, somutlaştırılmalıdır (Adjukiewicz ve Cevizci, 1994: 72).

Kösoğlu'na göre 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı aydınları üzerinde pozitivism akımının etkisinin görüldüğü, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecine girdiği ve Osmanlı aydınlarının milli kültürün inanç sistemine kuşkuyla bakmaya başladıkları bu dönem, geleneksel Osmanlı kültürünün soğuma sürecine tekabül etmektedir. Bu dönemde eğitim kurumlarında pozitivist anlayış etkisini artırmaya başlamış, bu anlayışla kaleme alınmış birçok eser tercüme edilerek yeni kurulmuş olan eğitim kurumlarının müfredatında yerini almıştır. Kösoğlu bu süreçte kültürel soğumanın etkisiyle Osmanlı aydınının milli kültürün inanç ve ölçülerini kaybetmeye başladığını ve genel itibarıyla kültürel meselelerde Batı kaynaklı pozitivism akımının etkisinin artmış olduğunu vurgulamaktadır. Ancak kültürel soğuma sürecinde milli kültürün ölçülerini kaybeden aydınlar pozitivismın Batı dünyasındaki yerini ve işlevini idrak edememiş, bu düşünce yöntemini bir inanç meselesi olarak değerlendirmiş ve milli kültürün kaybolan inanç muhtevasını pozitivism öğretileriyle doldurmaya çalışmışlardır. Ancak Kösoğlu'na göre pozitivismın bir ilim metodu olarak değil de bir inanç meselesi olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Bununla birlikte batılılaşma sürecinde pozitivism olgusunun Batı'daki yerinin ve işlevinin gerektiği gibi kavranamamış olması ve bir inanç meselesi şeklinde ele alınmış olması kültürel soğuma sürecinin doğal bir sonucudur. Milli kültürün soğuma sürecinde Batıcılık anlayışının etkisiyle güçlenen pozitivism düşüncesi, kültürün üslup bütünlüğü içerisinde özgün bir bakış açısı ile değerlendirilememiş, pozitivism düşüncesinin milli kültür içerisindeki yeri ve işlevi belirlenememiştir (Kösoğlu, 2006: 54-58).

Bu çerçevede 19. yüzyılda ve devamında gerçekleşen Osmanlı batılılaşma sürecinde kültürün, yabancı kültürlerden gelen olgu ve unsurları kavrama ve yorumlama gücü azalmış ve milli kültür bu unsurları kendi bünyesine katma işlevini gerçekleştiremeyeceği bir kültürel soğuma dönemine girmiştir. Dolayısıyla Kösoğlu batılılaşma sürecinde yabancı kültürel etkilerin alıcı kültür konumunda olan

geleneksel Osmanlı kültürünün bütünlüğünün bozulmasına ve kültürel olgular arasındaki işlevsel ilişkilerin kopmasına neden olduğunu vurgulamaktadır (Kösoğlu, 1998b: 117-118). Kösoğlu'na göre kültürel canlılığın kaybedilmeye başladığı bu süreçte beşeri ilişkileri yönlendirme gücü kazanan tekrarcı ve şekilci yöntemler, bireysel ve toplumsal düzlemde dogmatizme ve düşünsel bir kısırlığa neden olmuş; toplum hayatında yenilik karşıtı tavırların artmasına yol açmıştır (Kösoğlu, 2012b: 231-232).

4. NEVZAT KÖSOĞLU VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ DÜŞÜNÜRLERİ

4.1. Nevzat Kösoğlu-Ziya Gökalp

4.1.1. Gökalp'in hayatı ve eserleri

Ziya Gökalp 23 Mart 1876'da Diyarbakır'da doğmuştur. Asıl adı Mehmet Ziya olan Ziya Gökalp'in babası Diyarbakırlı Tevfik Efendi'dir. Annesi ise Pirinççizadeler ailesinden Zeliha Hanım'dır. Gökalp ilköğrenimine Mercimekörtmesi İlköğretim Okulu'nda başlamış, daha sonra 1886 yılında Diyarbakır Askeri Rüştiyesi'ne kaydolmuştur. Bu dönemde Namık Kemal'in kitaplarını okumaya başlayan ve Namık Kemal'in düşüncelerinden etkilenen Gökalp, babasının da etkisiyle Namık Kemal'in hürriyetçi görüşlerini öğrenmiştir. Bu görüşler Namık Kemal'in düşüncelerinin Gökalp üzerindeki etkisini artırmıştır (Kösoğlu, 2013d: 67-71).

Gökalp 1890 senesinde babasını kaybetmiştir. Amcası Hacı Hasip Efendi ile birlikte yaşamaya başlayan Gökalp bu dönemde İslam felsefesine ilgi duymaya ve ayrıca Arapça-Farsça dersleri almaya başlamıştır. 1891'de Diyarbakır Mülki İdadisi'ne kaydolan Gökalp 1894 senesinde bu okuldan ayrılmıştır. Aynı yıl intihar girişiminde bulunmuş ancak başına sıktığı kurşun ömrünün sonuna kadar alın kemiğinde kalmıştır (Ülken, 2006: 13).

Gökalp intihar girişiminin ardından 1895 yılında eğitimine devam etmek amacıyla İstanbul'a yerleşmiştir. İstanbul'da maddi imkânsızlıklar nedeniyle ücretsiz eğitim veren Veteriner Mektebi'ne kaydolmuştur. İstanbul'da yaşamaya başladığı bu dönemde Batı edebiyatı ile ilgilenmeye, Batı kültür ve medeniyeti ile ilgili eserleri okumaya başlamıştır (Tuncay, 1978: 34).

Gökalp 1900 yılında amcasının kızı Vecihe Hanım'la evlenmiştir. 1903 yılında Diyarbakır Ticaret Odası'nın fahri katipliği görevini üstlenmiştir. Diyarbakır gazetesinde yazıları yayımlanmaya başlamıştır. 19 Nisan 1908'de ise Eşfel ve Şemhane yazarlığına tayin edilmiş ve sekiz ay burada çalışmıştır (Kösoğlu, 2013d: 80-81). 1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Van ve Bitlis müfettişliği

görevine getirilmiştir (Binbaşıoğlu, 1995: 121). 1913 yılında Türk Yurdu dergisinde Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak makalesini yayınlanmış; makalesinde üç düşünce akımının aralarında çelişki olmadığını vurgulamış ve bu üç düşünce akımının birbirlerini tamamladıkları düşüncesini savunmuştur (Gökalp, 1976: 28).

1917 yılında Küçük Mecmua dergisini çıkarmaya başlayan Gökalp 30 Mart 1919'da diğer İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ile birlikte tutuklanmış, yargılanmış ve Malta'ya sürgüne gönderilmiştir (Şehsuvaroğlu, 2008: 41). Gökalp Malta'daki sürgün yıllarında düşünsel faaliyetlerine ara vermemiş, sonradan kitap haline getirilen çeşitli konferanslar vermiştir. Malta'daki sürgün yıllarında Ahmet Ağaoğlu ile birlikte olan Gökalp eşine, çocuklarına ve yakınlarına zor şartlar altında direncini kaybetmediğini gösteren, güven telkin eden mektuplar yazmıştır. Gökalp'in Malta'daki sürgün hayatı Ankara hükümeti ile İngiltere arasında imzalanan esir değişimi antlaşması ile sona ermiştir. İstanbul'un işgal altında olduğu bir dönemde esir hayatı sona eren Gökalp ve arkadaşları Türkiye'ye dönmüşlerdir (Kösoğlu, 2013d: 106-107).

Gökalp diğer milliyetçi düşünürler gibi Milli Mücadele'yi desteklemiş ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin faaliyetlerine katılmıştır (Kösoğlu, 2013d: 110). 1924 yılının başında sağlığı bozulmaya başlayan Gökalp 25 Ekim 1924 günü hayatını kaybetmiş ve Ayasofya Camisi'nde kılınan cenaze namazının ardından İstanbul Divan Yolu üzerinde bulunan Sultan Mahmut Türbesi'ne defnedilmiştir (Kösoğlu, 2013d: 114-115).

Gökalp'in eserleri çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanan yazılarından oluşmaktadır. Gökalp'in şiir kitapları şunlardır: Kızıl Elma, Yeni Hayat, Altın Işık. Gökalp'in diğer eserleri ise Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak (1918), Türkçülüğün Esasları (1923), Türk Töresi (1923), Doğru Yol (1923), Türk Medeniyeti Tarihi (1925), Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Temelleri (1977), Felsefe Dersleri (2006) ve Kürt Aşiretleri Hakkında İçtimai Tetkikler adlı kitaplardır. Ayrıca Gökalp 1915 yılında İlm-i İçtimai ve İlm-i İçtimai Dini adı altında iki konferans vermiştir. Malta'da sürgünde olduğu dönemde arkadaşlarına ve yöre halkına vermiş olduğu konferanslar ise Ziya Gökalp'in entelektüel gelişiminde önemli yer tutmaktadır (Şehsuvaroğlu, 2008: 157-161).

4.1.2. Kösoğlu-Gökalp (Karşılaştırma)

Tablo 4.1. Nevzat Kösoğlu

Türklük ve Millet Anlayışı	Medeniyet ve Çağdaşlaşma	İslam Düşüncesi	Turancılık	Aydın Üzerine Görüşleri
<p>1. Kültür temelinde bir millet tanımını ve milliyetçilik anlayışını benimser.</p> <p>2. Milleti bir dil, kültür ve inanç birliği olarak tanımlar.</p>	<p>1. Kültür ve medeniyet düşüncesinde insanı merkeze almıştır. Medeniyetlerin kuruluş ve çöküş dönemlerinin merkezinde insan unsuru yer almaktadır.</p> <p>2. Türk sosyolojisinde ilk kez Ziya Gökalp'in kavramsallaştırmış olduğu kültür-medeniyet ayrımını kabul eder.</p> <p>3. Batı medeniyeti ile ilişkilerde milli kültür ihmal edilmemelidir. Türk milletine özgü olan milli kültür geliştirilmelidir.</p>	<p>1. İslam dini tarihsel gelişimi bakımından diğer birçok dinden daha etkili olmuştur. İslam dini İslam medeniyetine adını vermiştir. Aynı güçlü etki Türk dünyası açısından da geçerlidir.</p> <p>2. Toplumsal yapıda en son ve en yavaş değişen, dini tavır ve tutumlardır. Dolayısıyla Türk milletinin fertleri üzerinde en fazla etkili olan kurumlardan biri İslam dinidir.</p>	<p>1. Turan ülküsü ortak bir Türk dili ve kültürü temelinde ele alınmalıdır.</p> <p>2. Enver Paşa'yı Türkçü ve Turancı bir tarihi şahsiyet olarak incelemiştir. Enver Paşa dönemin koşullarına göre Türkçü, İslamcı, Turancı olarak görülebilir. Bu düşünce akımları birbirine yakındır.</p>	<p>1. Aydın, kendi milli kültürünün dünya görüşü ve inanç sistemine sahip olmalıdır. Aydın milli kültürün seçkinidir.</p> <p>2. Aydın açısından düşünce istiklali düşünce hürriyetinden daha önemlidir.</p> <p>3. Aydının dünya görüşü milli kültüre dayanmalıdır. Milli kültürün ölçülerini yitiren aydın başka kültürlerin etkisine girer ve düşünce istiklalini kaybeder.</p> <p>4. Aydının tavrı da kültürel devrelere göre değişkenlik arz eder. Kültürün kuruluş devresinde aydınların kendi kültürlerine olan inanç ve heyecanları yüksektir.</p>

Kaynak: Kösoğlu, 2013d; Kösoğlu, 1998a; Kösoğlu, 20130a; Kösoğlu, 2013c; Kösoğlu, 1998b.

Tablo 4.2. Ziya Gökalp

Türklük ve Millet Anlayışı	Medeniyet ve Çağdaşlaşma	İslam Düşüncesi	Turancılık	Aydın Üzerine Görüşleri
<p>1. Kültür temelinde bir millet tanımını ve milliyetçilik anlayışını benimser.</p> <p>2. Bir kültür etrafında birleşmiş olan topluluklar milleti meydana getirir.</p>	<p>1. Türk sosyolojisinde ilk kez kültür ve medeniyet ayrımında bulunmuştur. Kültür milletlere özgüdür, medeniyet ise milletlerarası bir olgudur. Bir millet medeniyetini değiştirebilir; ancak kültürünü değiştiremez.</p> <p>2. Gökalp kültürü millete özgü ve daha çok manevi müessese ve kavramlar bütünü olarak, medeniyeti ise daha çok beynelmilel müessese ve kavramlar olarak ele alır.</p>	<p>1. Muasır bir İslam Türklüğü meydana getirme fikrinden bahsetmektedir. Gökalp açısından Türkçülerin millet mefkuresi Türklük, ümmet mefkuresi ise İslamlıktır.</p> <p>2. İslam'ın temel değerlerinin Avrupa medeniyeti ve Türk milli kültürü ile yan yana muhafaza edilmesi gerektiği düşüncesindedir.</p>	<p>1. Türkçülük ve Turancılık ideolojisini kavramsal bir bütünlüğe kavuşturabilmek için Batı düşünce sisteminden ve bilimsel yöntemlerinden yararlanmışır.</p> <p>2. Bir tepki olarak doğmuş olan Türkçülük ve Turancılık hareketlerini iktisadi, kültürel ve siyasi alanda sistemleştirmiştir.</p>	<p>1. Bir milletin fikir adamları ve aydınları o milletin seçkinleridirler. Aydınlar yüksek eğitimleriyle halktan ayrılmış durumdadır. Gökalp aydınların halka doğru gitmesi gerektiğini savunur.</p> <p>2. Milli kültürden kopuk, milli kültüre yabancılaşmış aydın tipolojisine karşı çıkmaktadır.</p>

Kaynak: Şehsuvaroğlu, 2008; Gökalp, 2013; Gökalp, 1976; Kösoğlu, 2013d.

Görüldüğü üzere Kösoğlu ile Gökalp'in millet tanımlarında kültür temel alınmakta ve iki düşünürün millet tanımları büyük ölçüde örtüşmektedir. Türk Olmak Ya Da Olmamak isimli eserinde Kösoğlu bu anlayışını şu şekilde dile getirir:

“Milliyetçilik fikrinin düşünce planında, kuramsal çerçevede ortaya çıktığından itibaren Türk milliyetçileri, Ziya Gökalp’in öncülüğünde milleti bir kültür birliği olarak tarif etmiş ve öyle algılamışlardır. Yani millet, aynı kültürü paylaşan toplum, içtimai birim olarak anlamlandırılmıştır” (Kösoğlu, 2013e: 8).

Kösoğlu milleti bir kültür birliği olarak tanımlamanın doğru olacağını vurgulamaktadır. Ziya Gökalp’in benimsediği millet tarifinin doğru olduğunu ifade eden Kösoğlu’na göre millet aynı kültürü paylaşan içtimai bir topluluktur. Kültür ise tam olarak bir milletin yaşama biçimidir. Maddi ve manevi bütün unsurlar bu yaşama biçiminin içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla Kösoğlu düşüncesinde kültür, bir toplumun inanç sisteminin de dahil olduğu yaşama biçimi olarak ele alınmaktadır. Milli kültürü oluşturan maddi ve manevi unsurların çokluğu, toplum fertleri arasındaki dayanışma ve birlik duygusunu kuvvetlendirecektir. Bu anlayışa göre millet kültür temelinde ortaya çıkan, tarihi ve kültürel bir beraberlikten kaynaklanan manevi bir oluşumdur (Kösoğlu, 2013e: 8-10).

Kösoğlu ve Gökalp’in medeniyet ve çağdaşlaşma üzerine düşünceleri de büyük ölçüde örtüşmektedir. Gökalp’in Türk sosyolojisine kazandırmış olduğu medeniyet-kültür ayrımını Kösoğlu da benimsemektedir. Gökalp sosyolojisinde kültür milli, medeniyet ise milletlerarasıdır. İlk yazılarında yeni bir medeniyet tasarımı söz eden Gökalp daha sonra milli kimliği zedelemeyen Avrupa medeniyetine dahil olmak gerektiğini savunmaktadır. Gökalp’e göre bir milletin kimliğini belirleyen milli kültürdür (Kösoğlu, 2013d: 180).

Gökalp açısından medeniyet, birden çok kültürün ortak ürünüdür. Bir toplumun kültürü ile dahil olduğu medeniyet arasında tam bir uyum olmalıdır. Kültür milli kimliği, medeniyet ise yaşama düzeyini belirlemektedir. Bir toplumda halk kesimi kültüre, seçkinler (aydınlar) ise medeniyete sahiptir. Medeniyet kitabı bilgiler manzumesi olarak var olan ve belirli bir eğitim sonucunda ortaya çıkan bir birikimdir. Kültür ise doğuştan edinilmekte, halkın yaşamında karşılığını bulmaktadır. Dolayısıyla kültür halka özgü hayat usullerinden meydana gelmektedir.

Gökalp’e göre Türk toplumunun çağdaşlaşma hamlesinde asıl olan ve çözülmesi gereken temel sorun Avrupa’dan alınan medeniyet unsurlarının milli kültür ile ne şekilde ve ne ölçüde uyumlulaştırılabileceğidir. Bu durumda aydınların

işlevi halka medeniyet götürmek ve aynı zamanda halkta varlığını sürdüren milli kültürden beslenmektir (Kösoğlu, 2013d: 188-189).

Kösoğlu'nun kültürün canlı devresinde yabancı kültürler ile girilen etkileşimler hakkındaki değerlendirmelerinde de bu şekildeki bir çağdaşlaşma anlayışı geçerlidir. Bu anlayışa göre milli kültür ile medeniyetin uyumlulaştırılabilmesi kültürün canlı ve dinamik devresinde gerçekleştirilebilir. Bu durumda çağdaşlaşma sürecinde milli kalarak Avrupalılaşmaktan söz edilebilir; kültür yabancı kültür ve medeniyetlerden alınan unsurları kendi üslubuna katabilir.

Gökalp Türkçülerin başarması gereken en önemli işlerden birinin muasır bir İslam Türklüğü meydana getirmek olduğunu vurgulamaktadır. Gökalp'e göre Turan Türkçe dilinin konuşulduğu bütün ülkeleri kapsayan geniş bir vatandır. Turan Birliği dil birlikteliği sağlanarak oluşturulmalı ve ortak bir Türkçeye dayalı ortak bir kültür geliştirilmelidir. (Kösoğlu 2013d: 167).

Türklerin hepsinin Müslüman olduğunu vurgulayan Gökalp Türkçülerin her zaman İslami hissiyatlara sahip olacaklarını belirtmektedir (Kösoğlu, 2013d: 178-179). Gökalp laik bir sistemi savunmakla birlikte dinin millet hayatındaki önemine vurgu yapmaktadır. Bu anlayışta din toplumsal dayanışmayı artıran bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte Gökalp dinsel metinlerin anlaşılabilmesi için Türkçeleştirilmesinden yanadır.

Kösoğlu da İslami hassasiyetlere duyarlı bir düşünürdür. Kösoğlu'na göre İslam medeniyetinin kaynağında İslam inancı yer almaktadır. İslam medeniyeti aynı zamanda Türklerin tarihidir. Dolayısıyla İslam medeniyetinden gelen birikim toplum hayatının her alanında belirleyici olmalıdır ve toplum hayatını etkileyecek olan bütün kültürel gelişmelere bu açıdan yaklaşmak gerekmektedir. Başarılması gereken geleneksel olandan beslenerek yeni ve çağdaş yaratışları gerçekleştirmek ve milli kültüre dahil etmektir. Bu ise yine kültürün canlılığını koruduğu, gücünün zirvesinde olduğu dönemde mümkün olabilecektir (Kösoğlu, 2013b: 103-105).

Kösoğlu kültürü, bir toplumun maddi ve manevi olarak gerçekleştirmiş olduğu hayat tarzı olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla toplumda geçerli olan inanç sistemi, milli kimliği oluşturan en önemli unsurlardan biridir. Kösoğlu Türk

milletinin inanç, zihniyet ve değerlerinin şekillenmesinde İslam dininin etkisine dikkat çekmektedir.

Kösoğlu Türk dünyası ve Turancılık ideali üzerine kültür temelinde değerlendirmelerde bulunmaktadır. Kösoğlu'na göre *“eğer Türk dünyası ortak bir kültür çevresi olarak yapılanabilirse, küreselleşmenin bütün olumsuz etkilerine karşı koyabilecek, kendi renk ve değerlerini yaratıp geliştirerek dünya kültürüne katabilecek güce de sahip olacaktır. Yani, Türk dünyasının, geçmişte olduğu gibi gelecekte de, ortak bir kültür coğrafyası olarak gücünü toplama imkânı açıktır. Tabiidir ki, bu kabiliyet, buralarda yaşayan halkların soy birliğinden değil, kültür köklerinin bir oluşundan doğmaktadır”* (Kösoğlu, 2013e: 184).

Bu değerlendirmelerden Kösoğlu'nun kültür temelinde bir Turancılık anlayışını benimsemiş olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kösoğlu ve Gökalp'in Turancılık anlayışları örtüşen bir içeriğe sahiptir. Gökalp'e göre de *“Turan mefkûrevi bir vatandır ve Türklerin oturduğu, Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin toplamıdır. Turan'ı kapsayan Türk milleti ise, bugünkü Türk dünyası gerçekliğinden oluşturulacak bir millettir. Bunun yolu da dil birliğini sağlamak ve dile dayalı ortak bir kültür geliştirmektir”* (Aktaran Kösoğlu, 2013d: 167). Dolayısıyla Gökalp de dil birliğini Turan ülküsünün gerçekleştirilmesi için en etkili yöntemlerden biri olarak görmektedir.

Gökalp Halka Doğru dergisinde yayınlanan yazılarında her milletin iki medeniyeti olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan biri halk medeniyeti diğeri ise resmi medeniyettir. Gökalp Osmanlı medeniyetinin seçkinlere, Türk kültürünün ise halka ait olduğunu vurgulamaktadır. Halkta medeniyetin bilgisi olmadığından aydınlar halka doğru gitmelidir. Bu anlayışa göre aydınların vazifesi halkta var olan kültürü işlemek olmalıdır. Osmanlı aydınları halk kültürünü işleyememiş, bu görev Türkçülere düşmüştür. Gökalp Türkçü gençlerin aydın sorumluluğuyla köylere ve Anadolu'nun iç kısımlarına gitmelerini tavsiye etmiştir. Gökalp'e göre Osmanlı aydınları ancak tam manasıyla halk kültürünü aldıktan sonra milli olma vasfını kazanabilecektir (Kösoğlu, 2013d: 194-195).

Gökalp'in tanımında geçerli olan vasıfları ile aydınlar, Kösoğlu'nun aydın tanımında vurgulanan düşünce istiklaline sahip olacaktır. Buna göre milli kültüre

yabancılaşmamış, kültürün inanç sistemini benimsemiş olan aydın kendi toplumu için düşünce üretebilecek ve kendi toplumuna olan sorumluluğunu yerine getirecektir. Kösoğlu ayrıca kültür temelinde yapmış olduğu çözümler çerçevesinde aydının tavrının kültürel devrelere göre farklılık arz edeceğini, kültürün canlı dönemlerinde aydınların toplumsal işlevlerini yerine getireceğini ancak kültürel soğuma devresinde aydınlarda yabancı kültürlerle hayranlığın ortaya çıkacağını vurgulamaktadır. Bu değerlendirmelerden Gökalp ve Kösoğlu'nun aydın üzerine görüşlerinin de büyük ölçüde örtüştüğü anlaşılmaktadır.

4.2. Nevzat Kösoğlu-İsmail Gaspıralı

4.2.1. Gaspıralı'nın hayatı ve eserleri

İsmail Gaspıralı 1851 yılında Kırım'da doğmuştur. Tanınmış bir gazeteci ve düşünce adamı olan Gaspıralı Tonguç, Alem-i Nisvan ve Kahkaha dergilerini çıkarmıştır. Bizzat kendi girişimleriyle 10 Nisan 1883'te yayımlanmaya başlayan Tercüman gazetesi bütün Türk dünyasında etkili olmuştur. Paris'te Batı düşünce sistemi üzerine araştırmalar yapan Gaspıralı burada öğrenmiş olduğu birtakım düşüncelerin İslam dünyasında yayılması için faaliyetlerde bulunmuş ve bu amaca yönelik eğitim kurumlarının açılmasını desteklemiştir. Osmanlı Türkçesine karşı çıkan Gaspıralı bütün Türklerin anlayabileceği ortak bir Türkçenin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İsmail Gaspıralı 1914 yılında Bahçesaray'da vefat etmiş, Hacı Giray Han Türbesi yakınlarına defnedilmiştir. Gaspıralı'nın başlıca eserleri şunlardır: Rusya Müslümanları (1881), Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene (1874), Mektep ve Usul-i Cedid Nedir? (1894), Beden-i İnsan (1901) (Yazarlar ve Şairler Sözlüğü, 2012: 179).

4.2.2. Kösoğlu-Gaspıralı (Karşılaştırma)

Tablo 4.3. Nevzat Kösoğlu

Türklük ve Millet Anlayışı	Medeniyet ve Çağdaşlaşma	İslam Düşüncesi	Turancılık	Aydın Üzerine Görüşleri
<p>1. Kültür temelinde bir millet tanımını ve milliyetçilik anlayışını benimser.</p> <p>2. Milleti bir dil, kültür ve inanç birliği olarak tanımlar.</p>	<p>1. Kültür ve medeniyet düşüncesinde insanı merkeze almıştır. Medeniyetlerin kuruluş ve çöküş dönemlerinin merkezinde insan unsuru yer almaktadır.</p> <p>2. Türk sosyolojisinde ilk kez Ziya Gökalp'in kavramsallaştırmış olduğu kültür-medeniyet ayrımını kabul eder.</p> <p>3. Batı medeniyeti ile ilişkilerde milli kültür ihmal edilmemelidir. Türk milletine özgü olan milli kültür geliştirilmelidir.</p>	<p>1. İslam dini tarihsel gelişimi bakımından diğer birçok dinden daha etkili olmuştur. İslam dini İslam medeniyetine adını vermiştir. Aynı güçlü etki Türk dünyası açısından da geçerlidir.</p> <p>2. Toplumsal yapıda en son ve en yavaş değişen dini tavır ve tutumlardır. Dolayısıyla Türk milletinin fertleri üzerinde en fazla etkili olan kurumlardan biri İslam dinidir.</p>	<p>1. Turan ülküsü ortak bir Türk dili ve kültürü temelinde ele alınmalıdır.</p> <p>2. Enver Paşa'yı Türkçü ve Turancı bir tarihi şahsiyet olarak incelemiştir. Enver Paşa dönemin koşullarına göre Türkçü, İslamcı, Turancı olarak görülebilir. Bu düşünce akımları birbirine yakındır.</p>	<p>1. Aydın, kendi milli kültürünün dünya görüşü ve inanç sistemine sahip olmalıdır. Aydın milli kültürün seçkinidir.</p> <p>2. Aydın açısından düşünce istiklali düşünce hürriyetinden daha önemlidir.</p> <p>3. Aydının dünya görüşü milli kültüre dayanmalıdır. Milli kültürün ölçülerini yitiren aydın, başka kültürlerin etkisine girer ve düşünce istiklalini kaybeder.</p> <p>4. Aydının tavrı da kültürel devrelere göre değişkenlik arz eder. Kültürün kuruluş devresinde aydınların kendi kültürlerine olan inanç ve heyecanları yüksektir.</p>

Kaynak: Kösoğlu, 2013d; Kösoğlu, 1998a; Kösoğlu, 2013a; Kösoğlu, 2013c; Kösoğlu, 1998b.

Tablo 4.4. İsmail Gaspıralı

Türklük ve Millet Anlayışı	Medeniyet ve Çağdaşlaşma	İslam Düşüncesi	Turancılık	Aydın Üzerine Görüşleri
<p>1. Millet bilincinin ortaya çıkması ve gelişmesinde kültür ve dil unsurlarına önem vermektedir.</p> <p>2. Millet olmak için dilde, fikirde, işte birlik olmak gerekmektedir.</p> <p>3. Milli bilinci artırmak için eğitim ve kültür faaliyetlerinin önemine işaret etmektedir.</p>	<p>1. Batı medeniyetinden ihtiyaç duyulan unsurlar alınmalı, ancak milli kültürün özgünlüğü korunmalıdır.</p> <p>2. Gaspıralı açısından bütüncül bir modernleşme anlayışı doğru değildir. Batı'nın tekniğinden faydalanılabilir. Ancak Batı düşünce sistemi bütünüyle kabul edilmemelidir.</p> <p>3. Batı medeniyetinin adaletsizlik ve hakkaniyetsizlik üzerine kurulduğunu, dolayısıyla yeni ve özgün bir Türk-İslam medeniyetinin kurulması gerektiğini vurgulamaktadır.</p>	<p>1. İslamiyet ve Müslüman kimliği bütün dünya Türkleri arasında bütünlüğü sağlayan bir işleve sahiptir.</p> <p>2. İslam dünyasının geri kalmışlığının nedeni İslamiyet değildir.</p> <p>3. İslam dininin aslında var olan ilerlemeci anlayıştan yararlanılmalı, İslam dünyasının düşünsel ve teknik gelişimi sağlanmalıdır.</p>	<p>1. Bütün Türk topluluklarını Türk kimliği ve kültürü ile tanımlar. Türk topluluklarının ayrı birer millet olarak düşünülmesine karşı çıkmaktadır.</p> <p>2. Türk dünyasından söz etmek, Akdeniz'den Çin Seddi'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyadan söz etmek demektir. Türkler bu geniş coğrafyada söz sahibi olan büyük bir millet olarak var olmalıdır.</p>	<p>1. Usul-ü Cedit okullarında yürütülen eğitim faaliyetleri ile milli bir aydın zümresi oluşturulması için çalışmıştır.</p> <p>2. Aydın olarak görülen kişinin, kendi toplumunun eğitim seviyesini yükseltme sorumluluğu bulunmaktadır.</p> <p>3. Gaspıralı bu düşüncesine uygun olarak Türk-Tatar halkının eğitim seviyesini yükseltmek amacıyla Usul-ı Cedit programını uygulamıştır.</p>

Kaynak: Gaspıralı, 2004; Devlet, 1988; Devlet, 2011; Arıkan, 2006.

Kösoğlu'nun millet ve Türklük tanımı ile Gaspıralı'nın millet ve Türklük tanımı örtüşmektedir. Her iki düşünür açısından da millet ortak bir dil ve kültür temelinde tanımlanmaktadır. Milli kimlik ortak bir kültürün var olduğu ve bu kültüre

uygun olarak şekillenen hayatı benimseyen bireylerden oluşan topluluklarda gelişme gösterecektir. Milli kültür temelinde gelişen kimlik toplumu oluşturan bireylerin müşterek simge ve hedeflerde birleşmeleri anlamına gelmektedir. Bir topluluğun millet haline gelebilmesi dil ve kültür birlikteliği temelinde sağlanabilecektir. Kösoğlu, Ziya Gökalp'in kültür ve medeniyet ayrımı anlayışını benimsemiştir. Medeniyet-kültür ayrımı Gaspıralı'nın düşüncelerinde de geçerliliğini korumaktadır. Gaspıralı açısından toplumun geri kalması dinden kaynaklanmamaktadır; geri kalmışlığın sebebi dinin yanlış anlaşılması ve yanlış değerlendirilmesidir. Dolayısıyla toplumsal ilerleme için doğru bir din anlayışı gereklidir. Bu düşünceye göre Batı'dan bilimsel ve teknik gelişmeler alınabilir ve bu gelişmelerden yararlanılabilir. Ancak Batı'nın dünya görüşü ve inanç sistemi Türkler için bütünüyle uygun değildir. Modernleşme sürecinde milli kültürün özgünlüğünün korunması gerekmektedir. Batı medeniyetinden istifade edilmeli, ancak özgün Türk kültüründen ve milli kültürün inanç esaslarının temelinde yer alan İslami esaslardan uzaklaşmamalıdır.

Kösoğlu ve Gaspıralı'nın din üzerine görüşleri de uyumlu bir görünüm arz etmektedir. Gaspıralı için Türklerin çok büyük bir bölümünün ortak dini olan İslam bütünleştirici ve birleştirici bir unsurdur. Dolayısıyla İslam'ın bu özelliği ile düşünsel ve teknik gelişimi destekleyen anlayışı ön plana çıkarılmalıdır. Batı medeniyeti bir bütün olarak değil, bilim ve teknik alanlarında takip edilmelidir. Kösoğlu'nun savunmuş olduğu kısmi Batılılaşma anlayışının Gaspıralı'nın değerlendirmelerinde de geçerliliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede yabancı kültürel unsurlar bilinçli ve özgün bir değerlendirmeye tabi tutularak özgün milli kültürdeki yerini alacak ve milli kültür içerisinde işlevsellik kazanacaktır.

Her iki düşünür için de aydın kendi toplumunun sorunları üzerine düşünerek bu sorunlara özgün çözüm önerileri getirebilmeli ve toplumun eğitim seviyesinin yükseltilmesine katkıda bulunmalıdır. Yabancı kültürler ile etkileşimin ilk muhatabı olan aydın, bu öncü niteliği ile milli kültürün değerlerini içselleştirerek kendi toplumuna yol gösterme işlevini yerine getirmelidir.

4.3. Nevzat Kösoğlu-Yusuf Akçura

4.3.1. Akçura'nın hayatı ve eserleri

Yusuf Akçura Volga Irmağı kıyısında bulunan Simbrisk şehrinde doğmuştur. 1892-1986 yılları arasında İstanbul Harp Okulu'nda eğitim gören Akçura Paris'te de siyasal bilgiler alanında eğitim almıştır. Akçura daha sonra Rusya'da Türkçülük hareketinin gelişmesi için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Kazan'da tarih, coğrafya ve Türk edebiyatı alanlarında dersler vermiştir. İstanbul'a dönen Akçura Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer almış ve Türk Yurdu Dergisi'ni çıkarmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda Milli Mücadele'ye destek veren ve bir dönem Kars milletvekilliği yapmış olan Akçura 1935 yılında İstanbul'da vefat etmiştir (Yazarlar ve Şairler Sözlüğü, 2012: 30).

Eserleri Türk Derneği, Türk Yurdu, Şura-yı Ümmet, Sırat-ı Müstakim, Taarüf-i Müslimin, Malumat, İctihad, Şura, Halka Doğru, Türk Dünyası, Sabah, Sebilürreşad, Siyaset ve İktisad, Hâkimiyet-i Milliye, Yeni Gün, Hilâl-ı Ahmer gibi birçok gazete ve dergide yayınlanan Akçura'nın kitapları şu şekilde sıralanabilir: Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine Dair Bir Tecrübe (1903), Üç Tarzı Siyaset (1904), Ulum ve Tarih (1906), Mevkufiyet Hatıraları (1907), Şura-yı Ümmette Çıkan Makalelerim (1913), Rusya'daki Türk-Tatar Müslümanlarının Şimdiki Vaziyet ve Emelleri (1916), Tarih-i Siyasi Notları (1920), Muasır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar (1923), Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe (1924), Tarih-i Siyasi (1927), Türkçülük: Türkçülüğün Tarihi Gelişimi, Yeni Türk Devletinin Öncüleri (1928), Türk Yılı (1928), Zamanımızın Avrupa Siyasi Tarihi (1933), Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (1934), Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Bu Vakıya Dair Başlıca Meba'lar, Şark Meselesine Dair Tarih-i Siyasi Notları (1934) (Duran, 2011: 104).

4.3.2. Kösoğlu-Akçura (Karşılaştırma)

Tablo 4.5. Nevzat Kösoğlu

Türklük ve Millet Anlayışı	Medeniyet ve Çağdaşlaşma	İslam Düşüncesi	Turancılık	Aydın Üzerine Görüşleri
<p>1. Kültür temelinde bir millet tanımını ve milliyetçilik anlayışını benimser.</p> <p>2. Milleti bir dil, kültür ve inanç birliği olarak tanımlar.</p>	<p>1. Kültür ve medeniyet düşüncesinde insanı merkeze almıştır. Medeniyetlerin kuruluş ve çöküş dönemlerinin merkezinde insan unsuru yer almaktadır.</p> <p>2. Türk sosyolojisinde ilk kez Ziya Gökalp'in kavramsallaştırmış olduğu kültür-medeniyet ayrımını kabul eder.</p> <p>3. Batı medeniyeti ile ilişkilerde milli kültür ihmal edilmemelidir. Türk milletine özgü olan milli kültür geliştirilmelidir.</p>	<p>1. İslam dini tarihsel gelişimi bakımından diğer birçok dinden daha etkili olmuştur. İslam dini İslam medeniyetine adını vermiştir. Aynı güçlü etki Türk dünyası açısından da geçerlidir.</p> <p>2. Toplumsal yapıda en son ve en yavaş değişen dini tavır ve tutumlardır. Dolayısıyla Türk milletinin fertleri üzerinde en fazla etkili olan kurumlardan biri İslam dinidir.</p>	<p>1. Turan ülküsü ortak bir Türk dili ve kültürü temelinde ele alınmalıdır.</p> <p>2. Enver Paşa'yı Türkçü ve Turancı bir tarihi şahsiyet olarak incelemiştir. Enver Paşa dönemin koşullarına göre Türkçü, İslamcı, Turancı olarak görülebilir. Bu düşünce akımları birbirine yakındır.</p>	<p>1. Aydın, milli kültürün dünya görüşü ve inanç sistemine sahip olmalıdır. Aydın milli kültürün seçkinidir.</p> <p>2. Aydın açısından düşünce istiklali düşünce hürriyetinden daha önemlidir.</p> <p>3. Aydının dünya görüşü milli kültüre dayanmalıdır. Milli kültürün ölçülerini yitiren aydın, başka kültürlerin etkisine girer ve düşünce istiklalini kaybeder.</p> <p>4. Aydının tavrı da kültürel devrelere göre değişkenlik arz eder. Kültürün kuruluş devresinde aydınların kendi kültürlerine olan inanç ve heyecanları yüksektir.</p>

Kaynak: Kösoğlu, 2013d; Kösoğlu, 1998a; Kösoğlu, 2013a; Kösoğlu, 2013c; Kösoğlu, 1998b.

Tablo 4.6. Yusuf Akçura

Türklük ve Millet Anlayışı	Medeniyet ve Çağdaşlaşma	İslam Düşüncesi	Turancılık	Aydın Üzerine Görüşleri
<p>1. Millet olarak tanımlanan her topluluğun farklı tanımlarının söz konusu olduğunu düşünen Akçura'nın millet tanımında ırk ve lisan birliği öne çıkmaktadır.</p> <p>2. Akçura, millet tanımındaki ırk kavramını ortak kökenden gelen cins ve nesep anlamlarında kullanır.</p>	<p>1. Batı medeniyetinin üstünlüğünü kabul eden Akçura medeniyetin bir bütün olduğu düşüncesindedir. Batı'daki teknik gelişmeler batı düşünce sisteminden kaynaklanır.</p> <p>2. Akçura'ya göre modernleşmek için Batı'nın tekniğini almak yeterli olmayacaktır.</p> <p>3. Dolayısıyla Akçura, Gökalp'in batılılaşma anlayışını reddederek bütüncül bir modernleşme ve batılılaşma anlayışını benimser.</p>	<p>1. Din unsurunu tıpkı Avrupa'da olduğu gibi milliyetçiliğin gelişimine katkı sağlayan yönü ile değerlendirir.</p> <p>2. İslam dini Türk milletinin sosyal bütünlüğünü sağlamakta ve yüksek bir medeniyeti temsil etmektedir. İslam dininin toplumsal düzeni sağlayan kuralları, toplumsal birlikteliğin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bu yönüyle İslam dini Türk milliyetçiliğinin gelişimine katkı sağlayabilir.</p>	<p>1. Din farkları gözetilmeksizin Macarlar gibi Turani toplulukların da Turancılık idealine dahil edilmesi gerektiğini savunur.</p>	<p>1. Halka yol gösterecek okumuş adamlara, aydınlara ihtiyaç vardır. Halkın sorunlarını çözebilmek için halka doğru gitmek gerekir.</p> <p>2. Aydınların halka doğru gitmesi, halkın sorunlarıyla ilgilenmesi gerekir. Bununla birlikte halk da pasif kalmamalı, aydınlara yardımcı olmalıdır.</p>

Kaynak: Akçura, 1976; Akçura, 2007; Akçura, 1981.

Akçura'nın millet tanımında kavim-cins anlamlarına gelen ırk ve dil birliği gibi unsurlar ön plandayken Kösoğlu'nun millet tanımında kültür birliği en önemli unsurdur. Dolayısıyla Kösoğlu'nun millet tanımı Akçura'nın millet tanımı ile örtüşmez. Kösoğlu Türk sosyolojisinde ilk kez Ziya Gökalp'in kullanmış olduğu

kültür-medeniyet ayrımı anlayışını benimsemektedir. Akçura ise batılılaşma ve modernleşme konularında bütüncül bir bakış açısına sahiptir. Bu anlayışa göre batılılaşma sürecinde Batı medeniyetinin sadece bilim ve teknik alanlarındaki gelişmelerini takip etmek yeterli değildir. Avrupa'nın hem tekniği hem de düşünce sistemi alınmalıdır. Akçura açısından uygarlık maddi ve düşünsel yönleriyle bir bütündür ve Batı medeniyetinin ulaştığı ileri seviyenin kaynağında Batı düşünce sistemi yer almaktadır. Bu değerlendirmelerden Akçura'nın batılılaşma anlayışının Kösoğlu'nun batılılaşma ve modernleşme anlayışı ile aynı doğrultuda olmadığı anlaşılmaktadır. Çağdaşlaşma sürecinde bilim ve teknik alanlarındaki yeniliklerin ön planda olduğu kısmi batılılaşma yöntemini savunan Kösoğlu'nun aksine Akçura bütüncül bir batılılaşma anlayışının gerekliliğini vurgulamaktadır. Sosyal, siyasal ve kültürel alanlardaki ilerlemeler ve aydınların bu süreçteki rolü Akçura'nın çağdaşlaşma anlayışının merkezinde yer almaktadır. Kösoğlu'nun millet tanımında İslam önemli bir kültürel unsur olarak yer alırken Akçura'nın millet tanımında din unsurunun toplumsal bütünlüğü sağlama işlevine vurgu yapılmaktadır. İslam dini ile toplumsal ilerleme arasında uyum sağlanmalı, toplumsal değişme ve ilerleme konusunda din unsurundan yararlanılmalıdır. Akçura'nın millet tanımında din birliği ana unsur değildir. Bununla birlikte İslam dini toplum fertlerini birleştirici özelliği ile Türk milliyetçiliğinin gelişimi açısından değerlendirilmelidir. Kösoğlu dil ve kültür temelinde bir Turancılık anlayışını benimsemektedir. Bu açıdan İslam dini temelinde tesis edilecek birliktelikler Turan İdeali açısından da önem kazanmaktadır. Akçura'nın Turancılık anlayışında ise din farkı gözetilmeksizin gerçekleştirilecek bir Türk birliği ideali geçerlidir.

Kösoğlu'nun tanımında aydın kendi kültürünün inanç sistemine yabancılaşmamalı ve aydın-halk kutuplaşması aşılmalıdır. Halka Doğru anlayışını benimseyen Akçura için de aydın halka doğru gitmeli ve halkı aydınlatmalı, halk da aydınların yeni fikirlerine açık olmalıdır. Akçura açısından çağdaşlaşma yalnızca eğitim ile gerçekleştirilemeyecek bir süreç olduğundan aydınların bu süreçteki özverili düşünsel faaliyetleri oldukça önemlidir. Kösoğlu'nun aydın anlayışı ile büyük ölçüde örtüşen Akçura'nın aydın tanımında da toplum önderleri olarak halka yol gösterecek aydınlara duyulan ihtiyaca vurgu yapılmaktadır.

4.4. Nevzat Kösoğlu-Hüseyin Nihal Atsız

4.4.1. Atsız'ın hayatı ve eserleri

Şair, tarihçi ve yazar Hüseyin Nihal Atsız 12 Ocak 1905 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Atsız'ın babası Hüseyin Efendi'nin oğlu Deniz Binbaşı Mehmet Nail Bey'dir. Annesi ise Trabzonlu Kadioğlu ailesinden Deniz Yarbay Osman Bey'in kızı Fatma Zehra Hanım'dır. Atsız Kadıköy'deki Alman ve Fransız okullarında başladığı ilk ve orta öğrenimini babasının Kızıldeniz'e tayini nedeniyle Süveş'teki Fransız Okulu'nda sürdürmüştür. Hüseyin Nihal Atsız 1922 yılında Askeri Tıbbiye Mektebi'ni kazanarak eğitimine devam etmiştir. Bir dönem Kabataş Lisesi'nde yardımcı öğretmenlik yapan Atsız, Mahmut Şevket Paşa vapurunda katip olarak çalışmıştır. Dokuz aylık askerlik hizmetini Taşkışla'da tamamlayan Atsız, Atsız Mecmua adlı dergiyi yayımlamaya başlamıştır. Bu dönemde Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan gibi ünlü bilim adamlarıyla tanışmıştır. Turancılık davasında yargılanan ve 29 Mart 1945'te açıklanan kararla altı buçuk yıl hapis cezası alan Atsız bir buçuk yıl sonra tahliye edilmiştir. 25 Temmuz 1949'da Süleymaniye Kütüphanesi'nde çalışmaya başlayan Atsız 1950-1952 yılları arasında Haydarpaşa Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Ankara'da vermiş olduğu Devletimizin Kurtuluşu adlı konferansın ardından yeniden Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki görevine dönen Atsız 1969 yılında emekliye ayrılmıştır. (Yavan ve Körüklü, 2000: 1-2).

Konularını eski Türklerin yaşamından alan romanlarıyla tanınan ve Mecmua, Orhun, Orkun ve Ötüken dergilerinde yayınlanan yazıları ile Türkçülük hareketini savunan Atsız, şiirlerini Yolların Sonu adlı kitapta toplamıştır. Ayrıca tarih ve edebiyat tarihi alanlarında da pek çok incelemesi bulunan Hüseyin Nihal Atsız 1975 yılında vefat etmiştir (Yazarlar ve Şairler Sözlüğü, 2012: 66).

H. Nihal Atsızın başlıca eserleri şu şekilde sıralanabilir: Edirneli Nazmi'nin Eseri ve Eserin Türk Dili Ehemmiyeti (1934), Çanakkale'ye Yürüyüş (1933), Komünist Don Kişot'u Proleter-Burjuva Nâzım Hikmetof Yoldaş' a (1935), Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar (1935), Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi (1939), Türk Edebiyat Tarihi (1943), Münecimbaşı Şeyh Ahmet Dede Efendi (1940), Bahcetü't-Tevârih (1949), En Sinsi Tehlike (1934), Yolların Sonu (1963),

Türk Ülküsü (1966), Türk Tarihinde Mes'eleler (1966), Ebussuud ve Bibliyografyası (1967), Deli Kurt (1968), Bozkurtlar Diriliyor (1969), Bozkurtlar'ın Ölümü (1970), Aşıkpaşaoğlu Tarihi (1970) (Yavan ve Körüklü, 2000: 2).

4.4.2. Kösoğlu-Atsız (Karşılaştırma)

Tablo 4.7. Nevzat Kösoğlu

Türklük ve Millet Anlayışı	Medeniyet ve Çağdaşlaşma	İslam Düşüncesi	Turancılık	Aydın Üzerine Görüşleri
<p>1. Kültür temelinde bir millet tanımını ve milliyetçilik anlayışını benimser.</p> <p>2. Milleti bir dil, kültür ve inanç birliği olarak tanımlar.</p>	<p>1. Kültür ve medeniyet düşüncesinde insanı merkeze almıştır. Medeniyetlerin kuruluş ve çöküş dönemlerinin merkezinde insan unsuru yer almaktadır.</p> <p>2. Türk sosyolojisinde ilk kez Ziya Gökalp'in kavramsallaştırmış olduğu kültür-medeniyet ayrımını kabul eder.</p> <p>3. Batı medeniyeti ile kültürel ilişkilerde milli kültür ihmal edilmemelidir. Türk milletine özgü olan milli kültür geliştirilmelidir.</p>	<p>1. İslam dini tarihsel gelişimi bakımından diğer birçok dinden daha etkili olmuştur. İslam dini medeniyete adını vermiştir. Aynı güçlü etki Türk Dünyası açısından da geçerlidir.</p> <p>2. Toplumsal yapıda en son ve en yavaş değişen, dini tavır ve tutumlardır. Dolayısıyla Türk milletinin fertleri üzerinde en fazla etkili olan kurumlardan biri İslam dinidir.</p>	<p>1. Turan ülküsü ortak bir Türk dili ve kültürü temelinde ele alınmalıdır.</p> <p>2. Enver Paşa'yı Türkçü ve Turancı bir tarihi şahsiyet olarak incelemiştir. Enver Paşa dönemin koşullarına göre Türkçü, İslamcı, Turancı olarak görülebilir. Bu düşünce akımları birbirine yakındır.</p>	<p>1. Aydın, kendi milli kültürünün dünya görüşüne ve inanç sistemine sahip olmalıdır. Aydın milli kültürün seçkinidir.</p> <p>2. Aydın açısından düşünce istiklali düşünce hürriyetinden daha önemlidir.</p> <p>3. Aydın'ın dünya görüşü milli kültüre dayanmalıdır. Milli kültürün ölçülerini yitiren aydın başka kültürlerin etkisine girer ve düşünce istiklalini kaybeder.</p> <p>4. Aydın'ın tavrı da kültürel devrelere göre değişkenlik arz eder. Kültürün kuruluş devresinde aydınların kendi kültürlerine olan inanç ve heyecanları yüksektir.</p>

Kaynak: Kösoğlu, 2013d; Kösoğlu, 1998a; Kösoğlu, 2013a; Kösoğlu, 2013c; Kösoğlu, 1998b.

Tablo 4.8. H.Nihal Atsız

Türklük ve Millet Anlayışı	Medeniyet ve Çağdaşlaşma	İslam Düşüncesi	Turancılık	Aydın Üzerine Görüşleri
<p>1. Atsız'ın millet tanımında ırk unsuru ön plandadır.</p> <p>2. Türkler için milliyeti bir kan meselesi olarak görmektedir. Millet olma hususunda dile büyük bir önem atfetmemiş, millet olmanın en önemli koşulu olarak kan ve soy birliğini görmüştür.</p> <p>3. Türklüğü soy ve ülkü birliği temelinde tanımlar.</p>	<p>1. Batılılaşmak için milli benlikten taviz verilmemelidir.</p> <p>2. Modernleşme Türk milli kimliği zedelenmeden gerçekleştirilmelidir.</p> <p>3. İlim ve teknik alanlarında ileri seviyede olan millet ve memleketlere doğru yönelmek Türk milli benliğinin zedelenmesine yol açmamalıdır.</p>	<p>1. Dini, millet hayatını yücelten bir değer olarak görür ve hurafelerden arındırılmış saf bir İslam anlayışını destekler.</p> <p>2. Din bir milletin manevi ve ahlaki dayanağını teşkil etmektedir. Dolayısıyla İslam dini, Türk milli varlığının ayrılmaz bir parçasıdır.</p> <p>3. İslam dini ile Arapçılık anlayışı aynı anlama gelmez.</p>	<p>1. Kültür birliği ancak siyasi birliğin tesis edilmesiyle sağlanabilir. Dolayısıyla bütün Türkleri birleştirmek anlamına gelen Turancılık hedefi, yalnızca kültürel anlamda kabul edilemez.</p> <p>2. Turancılığı siyasi anlamda değerlendirir. Turancılık, bütün Türkleri bir devlet altında birleştirme ülküsüdür.</p>	<p>1. Türk toplumunun geri kalmışlığının sorumluluğu, tercih ettikleri ve uyguladıkları politikalar nedeniyle aydınlardır.</p> <p>2. Osmanlı Devleti'nin yıkılışının başlıca sorumlusu aydınlardır.</p> <p>3. Milli bir aydın zümresinin olmayışı kozmopolitizme neden olur. Enternasyonalizme ve hümanizme yönelen aydınlar, Türk milletinin bütünlüğünü zedeleyici ve Türk milli karakterini tehdit edici bir unsurdur.</p>

Kaynak: Yavan ve Körüklü, 2000; Atsız, 2014a; Uzer, 2002; Atsız, 2011; Atsız, 2014b; Atsız, 1997.

Atsız'ın tanımında millet ırk, dil ve ortak ülkü birliğine sahip olmak gibi unsurlarla birlikte tanımlanmaktadır. Atsız için millet temelde bir kan birlikteliğidir. Atsız'ın millet tanımındaki ikinci unsur dil birlikteliğidir. Kösoğlu'nun ise Ziya Gökalp ile özdeşleşen kültür milliyetçiliğine uygun bir millet tanımını benimsemiş

olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Atsız'ın millet tanımında yer olan ırk unsuru Kösöğlü'nun millet tanımında yer almaz. Atsız'ın Türkçülük tanımında Türk ırkının üstünlüğüne vurgu yapılırken, Kösöğlü'nun Türklük tanımında dil ve diğer kültürel unsurlar ön planda yer almaktadır.

Ziya Gökalp tarafından kavramsallaştırılan kültür-medeniyet ayrımı anlayışını benimseyen ve bilim-teknik alanları temelinde bir modernleşme anlayışını savunan Kösöğlü'nun görüşleri ile uyumlu bir şekilde H. Nihal Atsız da Türk modernleşmesi sürecinde yaşanan olumsuzluklara dikkat çekmektedir. Bu anlayışa göre batılılaşma süreci Türk milli benliğinin kaybolmasına yol açacak bir anlayışla gerçekleştirilemez.

Kösöğlü ve Atsız'ın Türk milli kimliğinden anladıkları din unsuru temelinde farklılık arz etmektedir. Kösöğlü'nun değerlendirmelerinde İslam dini Türk kültürünü şekillendiren en önemli unsurlardan biridir. Kösöğlü Osmanlı-Türk kültürünü, İslam dininden kaynaklanan kültürel unsurlarla birlikte değerlendirmektedir. Atsız açısından ise toplumsal bir ölkü anlamında önemli bir işleve sahip olan din unsuru millileştirilmeli, Türk'e özgü bir karaktere kavuşturulmalıdır. Dolayısıyla din olgusu üzerine düşünceleri, Kösöğlü ve Atsız'ın millet tanımlarındaki en önemli farklılığı oluşurmaktadır.

Kültür milliyetçiliğine uygun olarak Kösöğlü, Turancılık idealinin ortak bir kültür ve dil birliği temelinde anlaşılması gerektiğini savunmaktadır. Ancak Atsız siyasi bir Turan birliği idealini destekler. Türkler arasında siyasi bir birliktelik sağlanmadan kültür birliği gerçekleştirilemeyecektir. Dolayısıyla Atsız Turancılık idealini Türkçülüğün en önemli politik hedefi olarak bütün Türklerin tek bir devlet çatısı altında birleşmesi anlamında değerlendirmektedir.

Kösöğlü aydınının, milli kültürün inanç değerlerini içselleştirmesi gerektiğini savunmakta ve aydınların durumunu kültür temelinde geliştirdiği çözümler çerçevesinde değerlendirmektedir. Kültürel soğuma dönemlerinde kültürün canlılık ve yaratıcılığı kaybolmakta, bu durum ilk olarak aydınlar üzerinde etkili olmaktadır. Aydınların milli kültüre yabancılaşması, kültürel soğuma döneminin bir sonucudur. Atsız açısından da Türk aydını geri kalmışlığın sorumlusudur. Atsız milli benliğini yitirmemiş bir aydın sınıfının ulusal bütünlüğü sağlama işlevini yerine getireceğini

vurgulamaktadır. Dolayısıyla aydın üzerine görüşleri açısından Kösoğlu ve Atsız'ın değerlendirmelerinin uyumlu bir içeriğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

4.5. Nevzat Kösoğlu-Mümtaz Turhan

4.5.1. Turhan'ın hayatı ve eserleri

Mümtaz Turhan 1908 yılında Erzurum'a bağlı Horasan ilçesinin Akçataş köyünde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda Rus işgali nedeniyle ailesiyle birlikte Kayseri'ye göç eden Turhan ilk ve ortaöğrenimini Kayseri'de sürdürmüştür. Bursa ve Ankara'da devam ettiği lise eğitimini 1927 yılında tamamlamıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne kaydolun Turhan devlet bursu kazanmış ve Heidelberg, Berlin ve Frankfurt Üniversiteleri'nde lisans öğrenimini tamamlamıştır. Frankfurt Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde doktora eğitimini sürdüren Turhan 1935 yılında doktorasını tamamlamıştır. Daha sonraki dönemde Türkiye'ye dönen Turhan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde Prof. Wilhelm Peters ile birlikte Deneysel Psikoloji Kürsüsü'nün kurulmasına katkıda bulunmuştur. 1939 yılında Yüz İfadelerinin Tefsiri Hakkında Tecrübi Bir Tetkik isimli tezi ile doçent olmuştur. İkinci doktorasını sosyal psikoloji alanında yapmaya başlamış, Kültür Değişmeleri isimli tezi ile 1948 yılında doktorasını tamamlamıştır. 1951 yılında profesör olan Turhan 1953-1969 yılları arasında Tecrübi Psikoloji Kürsüsü Başkanlığı görevini üstlenmiştir. 1960 yılında Tecrübi Psikoloji Enstitüsü Müdürü olmuş ve 1969 yılında vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür. 1949-1951 yılları arasında Birleşmiş Milletler Sosyal Komisyonu Türkiye temsilcisi olan ve bir dönem Türk Psikoloji Derneği'nde başkanlık yapan Turhan, Muallimler Birliği ve Türk Ocağı Derneği üyeliklerinde bulunmuştur. Deneysel psikolojinin Türkiye'deki ilk temsilcisi sayılan ve sosyal psikoloji, sosyal antropoloji alanlarının kurulmasına katkıda bulunan Turhan'ın eserlerinde genel olarak bilim zihniyeti ile ahlaki dürüstlüğün birbirine bağlı olduğu düşüncesi işlenmektedir (Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında, 2009: 10).

Mümtaz Turhan'ın başlıca kitapları şu şekilde sıralanabilir: Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik (1951), Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri (1954), Garplılışmanın Neresindeyiz? (1959), Atatürk

İlkeleri ve Kalkınma (1965), Üniversite Problemi (1967), Toprak Reformu ve Köy Kalkınması (1973), İctimai Değişimler ve İctimai Bünye (Tamamlanamamıştır). Turhan'ın başlıca makaleleri ise şunlardır: Bir Tanzimat Hastalığı (1951), Heyecanların Rolü (1955), Akademi Meselesi (1954), Niçin Milliyetçiyiz? (1943), Teknik Değişmelerin Sosyal Tesirleri (1956), Yüz İfadelerinin Tefsirine Ait Teoriler ve Tecrübeler Dair Düşünceler (1962), Bir Tanzimat Hastalığı (1957), Türkiye'nin Ana Davaları (1957), Medeniyet Anlayışımız (1960), Millet ve Milliyetçilik (1966), Garpta Milli Kültürlerin Doğuşu (1966) (Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında, 2009: 11-12).

4.5.2. Kösoğlu-Turhan (Karşılaştırma)

Tablo 4.9. Nevzat Kösoğlu

Türklük ve Millet Anlayışı	Medeniyet ve Çağdaşlaşma	İslam Düşüncesi	Turancılık	Aydın Üzerine Görüşleri
<p>1. Kültür temelinde bir millet tanımını ve milliyetçilik anlayışını benimser.</p> <p>2. Milleti bir dil, kültür ve inanç birliği olarak tanımlar.</p>	<p>1. Kültür ve medeniyet düşüncesinde insanı merkeze almıştır. Medeniyetlerin kuruluş ve çöküş dönemlerinin merkezinde insan unsuru yer almaktadır.</p> <p>2. Türk sosyolojisinde ilk kez Ziya Gökalp'in kavramsallaştırmış olduğu kültür-medeniyet ayrımını kabul eder.</p> <p>3. Batı medeniyeti ile kültürel ilişkilerde milli kültür ihmal edilmemelidir. Türk milletine özgü olan milli kültür geliştirilmelidir.</p>	<p>1. İslam dini tarihsel gelişimi bakımından diğer birçok dinden daha etkili olmuştur. İslam dini İslam medeniyetine adını vermiştir. Aynı güçlü etki Türk dünyası açısından da geçerlidir.</p> <p>2. Toplumsal yapıda en son ve en yavaş değişen dini tavır ve tutumlardır. Dolayısıyla Türk milletinin fertleri üzerinde en fazla etkili olan kurumlardan biri İslam dinidir.</p>	<p>1. Turan ülküsü ortak bir Türk dili ve kültürü temelinde ele alınmalıdır.</p> <p>2. Enver Paşa'yı Türkçü ve Turancı bir tarihi şahsiyet olarak incelemiştir. Enver Paşa dönemin koşullarına göre Türkçü, İslamcı, Turancı olarak görülebilir. Bu düşünce akımları birbirine yakındır.</p>	<p>1. Aydın, kendi milli kültürünün dünya görüşü ve inanç sistemine sahip olmalıdır. Aydın milli kültürün seçkinidir.</p> <p>2. Aydın açısından düşünce istiklali düşünce hürriyetinden daha önemlidir.</p> <p>3. Aydının dünya görüşü milli kültüre dayanmalıdır. Milli kültürün ölçülerini yitiren aydın başka kültürlerin etkisine girer ve düşünce istiklalini kaybeder.</p> <p>4. Aydının tavrı da kültürel devrelere göre değişkenlik arz eder. Kültürün kuruluş devresinde aydınların kendi kültürlerine olan inanç ve heyecanları yüksektir.</p>

Kaynak: Kösoğlu, 2013d; Kösoğlu, 1998a; Kösoğlu, 2013a; Kösoğlu, 2013c; Kösoğlu, 1998b.

Tablo 4.10. Mümtaz Turhan

Türklük ve Millet Anlayışı	Medeniyet ve Çağdaşlaşma	İslam Düşüncesi	Turancılık	Aydın Üzerine Görüşleri
<p>1. Millet tanımında kültür, dil ve ortak tarih unsurları ön plandadır. Turhan'ın milliyetçilik anlayışında soy değil, ortak vatan kavramı esastır.</p> <p>2. Turhan, milliyetçiliği aynı coğrafi bölgede yaşamlarını sürdüren ve aynı sorunlarla mücadele eden insanların bir ideoloji etrafında birleşmesi anlamında kullanmaktadır.</p> <p>3. Milliyetçiliği millet olma bilinci ve milletin varlığını sürdürme iradesi şeklinde tanımlar.</p>	<p>1. Batı medeniyetini tek, nihai ve ulaşılması gereken bir hedef olarak değerlendirir. Batılılaşma ile modernleşme kavramlarını aynı anlamda kullanır.</p> <p>2. Batı medeniyetinin bilim ve teknik alanlarında ulaştığı ilerlemenin temelinde yer alan Batı tarzı bilimsel zihniyet alınmalıdır.</p> <p>3. Batı medeniyetinin temel niteliklerini öne çıkarırken, kültürel temelde bir batılılaşma anlayışını destekler.</p>	<p>1. Din unsuru milletin üyeleri arasındaki bağılıkları geliştirir.</p> <p>2. Din olgusu modernleşme ve batılılaşma sürecine engel değildir. İnkılâpçılık-din gerilimi milli bütünlüğe zarar vermektedir.</p> <p>3. Turhan, milleti meydana getiren unsurlar arasında din unsuruna önem atfeder.</p>	<p>1. Turancılık düşüncesini realite ile örtüşmeyen bir ideal olarak değerlendirir. Turancılık ülküsü, Türkçülüğün zayıf tarafıdır.</p> <p>2. Bununla birlikte çökmekte olan imparatorlukta geçerli olan dinsel bağların yerine, Turancılık gibi gerçek olmayan unsurlara ağırlık verildiğini vurgular.</p> <p>3. Bu yönüyle Türkçülüğün unsurlarından biri olan Turancılık, fertte ve cemiyette ortaya çıkmış olan manevi boşluğu doldurma işlevine sahip olmuştur.</p>	<p>1. Aydın halka tekniği ve bilgiyi götüren kişidir.</p> <p>2. Aydın halktan kopuk olmamalı, halkın değerlerine yabancı olmamalıdır.</p> <p>3. Türkiye'nin batılılaşma sürecinde aydınların rolünü vurgular. Aydınların Batı hayranlığı ve milli kültüre yabancılaşması yapay bir taklitçilik anlayışının ürünüdür.</p> <p>4. Batılılaşma sürecinde milli kültür ihmal edilmemelidir. Bu süreçte en büyük sorumluluk, aydınlara düşmektedir.</p>

Kaynak: Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında, 2009; Turhan, 2010; Turhan, 2013.

Kösoğlu ve Turhan'ın kültür temelinde bir milliyetçilik anlayışını benimsemiş oldukları anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere Kösoğlu bütüncül bir Batılılaşma anlayışına karşı çıkmaktadır. Bu anlayışa göre Batı'nın ilmi ve teknik gelişmeleri alınmalı, ancak milli kültürün özgünlüğü korunmalıdır. Turhan ise Batı'nın yalnızca bilim ve teknik alanındaki gelişmeleri alınarak modernleşmenin gerçekleştirilemeyeceğini, bunun yanında modernleşme sürecinde Batı'nın bilimsel düşünme tarzının da dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Turhan için Batı medeniyetinden en temelde alınması gereken bilimsel düşünme yöntemidir. Bu anlayışa göre gerçek anlamda batılılaşma ve modernleşme, Batı medeniyetinin temelinde yer alan zihni esasları benimsemek yoluyla gerçekleştirilebilecektir. Turhan sözünü ettiği toplumsal zihniyet dönüşümünün ise eğitim yolu ile desteklenmesinin gereğini vurgulamaktadır. Bu değerlendirmelerden kültür ve medeniyet ayrımını benimseyen Kösoğlu'nun kısmi modernleşme anlayışının, Turhan'ın bilimsel düşünce temelindeki modernleşme anlayışı ile örtüşmediği anlaşılmaktadır. Turhan bilim ve bilim zihniyeti üzerinden gerçekleştirilecek bir batılılaşma anlayışını benimsemektedir. Bu anlayışa göre geri kalmışlığın nedeni geleneksel bilim anlayışıdır. Bununla birlikte din, her iki düşünürün millet tanımında önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Her iki düşünür açısından da İslam dini yüksek bir medeniyetin doğmasına imkan tanımış ve çağdaşlaşmaya engel teşkil etmeyen bir din olarak kabul edilmektedir.

Kösoğlu aydının kendi kültürüne yabancılaşmasının aydın-halk kutuplaşmasına neden olacağını vurgulamaktadır. Benzer şekilde Turhan da aydınların milli kültüre yabancılaşmasının sakıncalarına dikkat çekmekte ve Batılılaşma sürecinde aydınlara büyük sorumluluklar düştüğünü belirtmektedir.

Kösoğlu ile Turhan'ın Turancılık üzerine görüşleri farklılık arz etmektedir. Kösoğlu kültür temelinde bir Turancılık anlayışını benimser. Turhan ise Turancılığı Türkçülüğün zayıf yönlerinden biri olarak görmekle birlikte Turancılık ülküsünün yıkılan İmparatorluğun manevi atmosferinde uzak ve gerçek dışı bir ideal olarak birtakım işlevleri yerine getirmiş olduğunu kabul etmektedir. Sonuç olarak Kösoğlu ve Turhan'ın milliyetçilik anlayışlarının en temelde batılılaşma-modernleşme üzerine değerlendirmeler ekseninde farklılaştığı anlaşılmaktadır.

4.6. Nevzat Kösoğlu-Alparslan Türkeş

4.6.1. Türkeş'in hayatı ve eserleri

Alparslan Türkeş 25 Kasım 1917'de Kıbrıs'ın Lefkoşe şehrinde dünyaya gelmiştir. Kendi ifadesine göre ailesi Kayseri'den Kıbrıs'a göç eden Avşar Türklerinden olan Türkeş'in babası Ahmet Hamdi Efendi, annesi Zehra Hanım'dır. İlkokulu ve ortaokulu Lefkoşe'de tamamlayan Alparslan Türkeş 1932 yılında ailesiyle birlikte İstanbul'da yaşamaya başlamıştır. 1933 yılında Kuleli Askeri Lisesi'ni kazanan Türkeş 1936 yılında mezun olmuş ve eğitim hayatına Harp Okulu'nda devam etmiştir. 1939 yılında teğmen olmuştur. Türkeş 1944 yılında Irkçılık-Turancılık davasında yargılanmış ve 1945'te beraat etmiştir. 1945 yılında Tank Avcılığı adlı kitabı yayınlanmıştır. Bu dönemde Harp Akademisi'nin sınavlarını kazanmış ve kurmaylığa terfi etmiştir. 1947 yılında Amerikan Harp Akademisi'nde eğitim alma hakkını kazanmıştır. 1955 yılında Washington Üniversitesi'nde Uluslararası İktisat ve İngilizce dersleri almıştır. 1959 yılında Almanya'da düzenlenen Atom ve Nükleer Teknoloji ile ilgili kursa katılmıştır. Bir dönem Ankara Nato Kuvvetler Komutanlığı'nda görevlendirilen Türkeş Milli Birlik Komitesi'nin önemli isimleri arasında yer almış; Milli Birlik Komitesi üyesi ve Başbakanlık müsteşarı olarak görev yapmıştır. 19 Kasım 1960'ta Hindistan'a hükümet temsilcisi olarak gönderilmiştir. 31 Mart 1963'te Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne katılan Türkeş 1965'te parti genel başkanlığına seçilmiştir. 1965'te Ankara'dan, 1969'da ve 1973'te ise Adana'dan milletvekili seçilmiştir. Alparslan Türkeş'in eserleri şu şekilde sıralanabilir: Dokuz Işık, Türkiye'nin Meseleleri, Yeni Ufuklara Doğru, Temel Görüşler, Gönül Seferberliğine, Dış Politikamız ve Kıbrıs, 1944 Milliyetçilik Olayı, Kahramanlık Ruhu, 27 Mayıs 13 Kasım 21 Mayıs ve Gerçekler, Türkiye ve Dünya, Bunalımdan Çıkış Yolu, Savunma (Çetin, 2008: 20).

4.6.2. Kösoğlu-Türkeş (Karşılaştırma)

Tablo 4.11. Nevzat Kösoğlu

Türklük ve Millet Anlayışı	Medeniyet ve Çağdaşlaşma	İslam Düşüncesi	Turancılık	Aydın Üzerine Görüşleri
<p>1. Kültür temelinde bir millet tanımını ve milliyetçilik anlayışını benimser.</p> <p>2. Milleti bir dil, kültür ve inanç birliği olarak tanımlar.</p>	<p>1. Kültür ve medeniyet düşüncesinde insanı merkeze almıştır. Medeniyetlerin kuruluş ve çöküş dönemlerinin merkezinde insan unsuru yer almaktadır.</p> <p>2. Türk sosyolojisinde ilk kez Ziya Gökalp'in kavramsallaştırmış olduğu kültür-medeniyet ayrımını kabul eder.</p> <p>3. Batı medeniyeti ile kültürel ilişkilerde milli kültür ihmal edilmemelidir. Türk milletine özgü olan milli kültür geliştirilmelidir.</p>	<p>1. İslam dini tarihsel gelişimi bakımından diğer birçok dinden daha etkili olmuştur. İslam dini medeniyete adını vermiştir. Aynı güçlü etki Türk Dünyası açısından da geçerlidir.</p> <p>2. Toplumsal yapıda en son ve en yavaş değişen dini tavır ve tutumlardır. Dolayısıyla Türk milletinin fertleri üzerinde en fazla etkili olan kurumlardan biri İslam dinidir.</p>	<p>1. Turan ülküsü ortak bir Türk dili ve kültürü temelinde ele alınmalıdır.</p> <p>2. Enver Paşa'yı Türkçü ve Turancı bir tarihi şahsiyet olarak incelemiştir. Enver Paşa dönemin koşullarına göre Türkçü, İslamcı, Turancı olarak görülebilir. Bu düşünce akımları birbirine yakındır.</p>	<p>1. Aydın, kendi milli kültürünün dünya görüşü ve inanç sistemine sahip olmalıdır. Aydın milli kültürün seçkinidir.</p> <p>2. Aydın açısından düşünce istiklali düşünce hürriyetinden daha önemlidir.</p> <p>3. Aydının dünya görüşü milli kültüre dayanmalıdır. Milli kültürün ölçülerini yitiren aydın, başka kültürlerin etkisine girer ve düşünce istiklalini kaybeder.</p> <p>4. Aydının tavrı da kültürel devrelere göre değişkenlik arz eder. Kültürün kuruluş devresinde aydınların kendi kültürlerine olan inanç ve heyecanları yüksektir.</p>

Kaynak: Kösoğlu, 2013d; Kösoğlu, 1998a; Kösoğlu, 2013a; Kösoğlu, 2013c; Kösoğlu, 1998b.

Tablo 4.12. Alparslan Türkeş

Türklük ve Millet Anlayışı	Medeniyet ve Çağdaşlaşma	İslam Düşüncesi	Turancılık	Aydın Üzerine Görüşleri
<p>1. Soy birliği Türk milletini oluşturan en önemli unsurdur. Bununla birlikte Türk olmak bir duygu ve şuur meselesidir. Kendisini Türk hisseden, Türklüğü benimseyen, Türk devletinin ve milletinin refahi için çalışma duygusuna ve şuuruna sahip olan kişiyi Türk olarak tanımlar.</p> <p>2. Türk milliyetçiliği Türk milletini sevmek, Türk devletine ve Türk milletine sadakat ile bağlı olmaktır.</p> <p>3. Türklüğü benimseyen ve aynı kültürle yoğrulmuş, aynı dine inanmış insanları Türk olarak kabul eder.</p>	<p>1. Modernleşme anlayışında devamlılığı esas almaktadır. Millet geniş bir tarihsel süreçte meydana gelen bir topluluktur.</p> <p>2. Dolayısıyla modernleşme ve ilerleme çabaları, milli ruh ve geleneklerle uyumlu olmalıdır.</p> <p>3. Bu anlayışı gelişmecilik olarak ifade etmektedir.</p> <p>4. Geri kalmışlığın milliyet ve din ile ilgisi yoktur.</p>	<p>1. İslamiyet Türk milletinin manevi güç kaynaklarının arasında yer almaktadır.</p> <p>2. Türk-İslam sentezine uygun olarak İslam dininin, millet tanımında önemli bir unsur olduğunu vurgular.</p>	<p>1. Türk Milleti büyük bir millet olarak dünya üzerinde geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.</p> <p>2. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında olan Türkler de Türk milletindedir.</p> <p>3. Türk birliği, Türklerin tümünün tek bir millet ve tek bir devlet halinde, bir bayrak altında toplanması ülküsüdür.</p>	<p>1. Eğitim yoluyla milli bir aydın zümresi oluşturulmalıdır. Aydınlar kendi toplumlarına yol göstermeli ve halkla iç içe olmalıdır.</p> <p>2. Aydın, halk kesiminin kendisini anlamasını beklememeli, halkı anlamaya çalışmalıdır.</p> <p>3. Milli kültürün korunması ve güçlendirilmesi, aydınların sorumluluğundadır.</p> <p>4. Aydınlar, eserleriyle Türk Türk kültürüne hizmet etmelidir.</p>

Kaynak: Türkeş, 1975; Zengin, 2010; Hacıbrahimoglu, 2010.

Kösoğlu'nun Türk milliyetçiliği anlayışının merkezinde kültürel unsurlar yer almaktadır. Türkeş ise soy birliği başta olmak üzere kültür birliğini millet olmanın en önemli unsurlarından biri olarak kabul etmektedir. Bununla birlikte Türkeş'in bir eylem ve siyaset adamı olması dolayısıyla millet tanımında bir siyasi

birliktelik yapılanması olarak devlet unsuru ağır basmaktadır. Bu tanımda Türk milleti Türk devleti ile özdeş bir şekilde ele alınmaktadır. Dolayısıyla Türkes'in millet tanımında Türklük siyasi yönü ile vurgulanmaktadır.

Kösoğlu ve Türkes'in modernleşme ve batılılaşma konusunda örtüşen görüşlere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Türkes'in gelişmecilik olarak ifade ettiği anlayışa göre modernleşme süreçlerinde yapılacak bütün işler milli ruh ve geleneklere uygun olmalıdır. Modernleşme sürecinde milli kültür ve milli geleneklerden taviz verilmemelidir. Dolayısıyla Kösoğlu'nun bilim ve teknik alanları temelindeki modernleşme anlayışı Türkes'in değerlendirmelerinde de geçerliliğini korumaktadır. Bu çerçevede her iki düşünür açısından da modernleşme süreçlerinde yapılması gereken milli kültürün özgünlüğünün muhafaza edilmesidir. Ayrıca her iki düşünür açısından da din toplum hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. Geri kalmışlığın sebebi İslam dini değildir. Din toplum fertlerini birbirlerine bağlayan işlevi ile millet olmanın en önemli unsurları arasında kabul edilmektedir.

Kösoğlu açısından Turancılık ideali ortak bir kültür ve ortak bir dil temelinde gerçekleştirilmelidir. Bir siyaset adamı olan Türkes ise Turancılığı bütün dünya Türklüğünün tek bir devlet çatısı altında birleştirilmesi ideali olarak görmektedir. Dolayısıyla bu anlayışta Turancılık aynı zamanda politik bir hedefdir. Türk toplulukları arasında kültür ve dil temelinde tesis edilecek birliktelik, siyasi birlikteliğe ulaşma sürecinde önemli bir aşama olarak değerlendirilmektedir.

Kösoğlu ve Türkes'in aydın tasavvurları da büyük ölçüde örtüşmektedir. Aydın topluma yol gösterme niteliği ile milli kültürün seçkin bir bireyidir. Aydın kendi kültürünün inanç sistemine ve dünya görüşüne yabancılaşmamalı ve özgün milli kültürün gelişimine katkıda bulunmalıdır. Aydın halk için, halka doğru ve halkla birlikte hareket eden kimsedir. Böylece aydın-halk kutuplaşması da aşılmış olacaktır.

4.7. Nevzat Kösoğlu-Seyit Ahmet Arvasi

4.7.1. Arvasi'nin Hayatı ve Eserleri

15 Şubat 1932'de Ağrı'nın Doğubeyazıt ilçesinde doğan Seyit Ahmet Arvasi'nin babası Gümrük Müdürlüğü'nden emekli Abdülhakim Efendi, annesi ise

Cevahir Hanım'dır. Seyit Ahmet Arvasi Van'da başladığı ilköğrenimini babasının tayini nedeniyle Doğubeyazıt, Karaköse, Erzurum ve Erciş şehirlerinde sürdürmüştür. Arvasi öğretmen okulunda öğrenci iken evlenmiş, 1952 yılında Konya'ya bağlı Doğanbeyli'de ilkokul öğretmeni olarak çalışmaya başlamıştır. İlkokul öğretmeni olarak bir sonraki görev yeri ise Ağrı'nın Molla Şemdin Köyü olmuştur. Öğretmenlik mesleğini üç yıl sürdüren Arvasi askerliğini yedek subay olarak tamamladıktan sonra eğitimine Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü'nde devam etmiştir. Arvasi 1958 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü'nden mezun olmuş ve Van, Balıkesir, Bursa ve İstanbul illerinde pedagoji öğretmenliği yapmıştır. 1979 yılında Milliyetçi Hareket Partisi Büyük Kongresi'nde genel idare kurulu üyeliğine seçilen Arvasi 31 Aralık 1988'de hayatını kaybetmiştir (Kuvancı, 2009: 19-20).

Türk İslam düşüncesini bir ideal olarak benimsemiş olan Arvasi ardında birçok kitap ve eser bırakmıştır. Arvasi'nin eserleri şu şekilde sıralanabilir: Sır, Şiirlerim, İleri Türk Milliyetçiliğinin İlkeleri, Kendini Arayan İnsan, İnsan ve İnsan Ötesi, Eğitim Sosyolojisi, Türk İslam Ülküsü, Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz, İlm-i Hal, Doğu Anadolu Gerçeği, Size Sesleniyorum-Hasbihal (Kuvancı, 2009: 29).

4.7.2. Kösoğlu-Arvasi (Karşılaştırma)

Tablo 4.13. Nevzat Kösoğlu

Türklük ve Millet Anlayışı	Medeniyet ve Çağdaşlaşma	İslam Düşüncesi	Turancılık	Aydın Üzerine Görüşleri
<p>1. Kültür temelinde bir millet tanımını ve milliyetçilik anlayışını benimser.</p> <p>2. Milleti bir dil, kültür ve inanç birliği olarak tanımlar.</p>	<p>1. Kültür ve medeniyet düşüncesinde insanı merkeze almıştır. Medeniyetlerin kuruluş ve çöküş dönemlerinin merkezinde insan unsuru yer almaktadır.</p> <p>2. Türk sosyolojisinde ilk kez Ziya Gökalp'in kavramsallaştırmış olduğu kültür-medeniyet ayrımını kabul eder.</p> <p>3. Batı medeniyeti ile kültürel ilişkilerde milli kültür ihmal edilmemelidir. Türk milletine özgü olan milli kültür geliştirilmelidir.</p>	<p>1. İslam dini tarihsel gelişimi bakımından diğer birçok dinden daha etkili olmuştur. İslam dini medeniyete adını vermiştir. Aynı güçlü etki Türk dünyası açısından da geçerlidir.</p> <p>2. Toplumsal yapıda en son ve en yavaş değişen dini tavır ve tutumlardır. Dolayısıyla Türk milletinin fertleri üzerinde en fazla etkili olan kurumlardan biri İslam dinidir.</p>	<p>1. Turan ülküsü ortak bir Türk dili ve kültürü temelinde ele alınmalıdır.</p> <p>2. Enver Paşa'yı Türkçü ve Turancı bir tarihi şahsiyet olarak incelemiştir. Enver Paşa dönemin koşullarına göre Türkçü, İslamcı, Turancı olarak görülebilir. Bu düşünce akımları birbirine yakındır.</p>	<p>1. Aydın, kendi milli kültürünün dünya görüşü ve inanç sistemine sahip olmalıdır. Aydın milli kültürün seçkinidir.</p> <p>2. Aydın açısından düşünce istiklali düşünce hürriyetinden daha önemlidir.</p> <p>3. Aydın'ın dünya görüşü milli kültüre dayanmalıdır. Milli kültürün ölçülerini yitiren aydın başka kültürlerin etkisine girer ve düşünce istiklalini kaybeder.</p> <p>4. Aydın'ın tavrı da kültürel devrelere göre değişkenlik arz eder. Kültürün kuruluş devresinde aydınların kendi kültürlerine olan inanç ve heyecanları yüksektir.</p>

Kaynak: Kösoğlu, 2013d; Kösoğlu, 1998a; Kösoğlu, 2013a; Kösoğlu, 2013c; Kösoğlu, 1998b.

Tablo 4.14. Seyit Ahmet Arvasi

Türklük ve Millet Anlayışı	Medeniyet ve Çağdaşlaşma	İslam Düşüncesi	Turancılık	Aydın Üzerine Görüşleri
<p>1. Kültür temelinde bir millet anlayışını benimser. Ortak bir şuur ve mensubiyet, ortak bir coğrafya ve ortak hayat tarzı milleti oluşturan unsurlardır.</p> <p>2. Biyolojik ırkçılığı reddeder; kültür milliyetçiliği anlamına gelen içtimai ırk anlayışını benimser. İçtimai ırkı ortak bir şuur, mensubiyet duygusu, ortak kültür ve coğrafya, ortak hayat tarzı, ortak mücadeleler, müşterek sevinç ve acılar şeklinde tanımlar.</p>	<p>1. Ortak bir insanlık kültürü yoktur. İnsanlık dünyası çeşitli milli kültürlerden oluşmaktadır.</p> <p>2. Milli kültürü zedelemeyen çağdaşlaşmak gerekmektedir.</p> <p>3. Türk ve Müslüman olmak çağdaşlaşmaya engel değildir.</p>	<p>1. Türklük ve İslamiyet birbirine zıt kavramlar değildir. Türk-İslam sentezi ifadesine karşı çıkmakta, bunun yerine Türk-İslam ülküsü deyimini benimsemektedir.</p> <p>2. Bütün devletler ve milletler ilmi gelişmelerden faydalanır. Bununla birlikte her milletin ve her devletin bir din veya felsefeden güç alan bir ideolojisi bulunmaktadır. İdeolojisi olmayan millet bulunmaz.</p> <p>3. Din ve milliyet kavramları uzlaşmaz değildir.</p>	<p>1. Türk milliyetçilerinin dünya Türklüğünün sorunlarıyla ilgilenmeleri gerekmektedir.</p> <p>2. Türklük dünyasının bağımsızlığa ulaşması için Türk milliyetçilerine büyük görevler düşmektedir.</p> <p>3. Turan idealini ortak bir kültür birliği anlamında değerlendirir.</p>	<p>1. Aydın, belirli bir meslek alanında başarılı olan, milli kültürü özümsemiş olan kişidir.</p> <p>2. Aydın, milli kültürü çağdaş anlamda temsil edebilen kimsedir.</p>

Kaynak: Arvasi, 2009; Özdemir, 2006; Kuvancı, 2009; Onur, 2007.

Kösoğlu'nun milliyetçilik anlayışı Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışı ile uyumlu bir içeriğe sahiptir. Bu milliyetçilik anlayışında kültürel unsurlar ön planda yer almaktadır. Arvasi de kültür temelinde bir milliyetçilik anlayışını benimsemektedir. Kösoğlu kültürün temelinde inanç sisteminin yer aldığını vurgulamaktadır. Kösoğlu'nun Türk milliyetçiliği düşünürleri arasındaki özgünlüğü,

kültür üzerine yapmış olduğu çözümlerden kaynaklanmaktadır. Bu kültür anlayışının merkezinde insan unsuru yer alır. Arvasi açısından da kültür bir millete özgü olan maddi ve manevi değerler bütünüdür. Bu anlayışta dil ve din gibi kültürel değerler milleti oluşturan en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla Kösoğlu ve Arvasi'nin millet tanımları örtüşen bir içeriğe sahiptir.

Kösoğlu'nun bilim-teknik alanları temelindeki kısmi batılılaşma anlayışı, Arvasi'nin kabul etmiş olduğu modernleşme anlayışı ile uyumludur. Hem Kösoğlu hem de Arvasi açısından çağdaşlaşma girişimlerinde milli kültürün özgünlüğünün, bütünlüğünün korunması ve Türk Milleti'ne özgü olan milli kültürün geliştirilmesi gerekmektedir.

Her iki düşünürün millet tanımında da din unsuru vurgulanmaktadır. Arvasi açısından din olgusu sosyal düzen ve istikrarın sürdürülmesi açısından önemlidir. Türklerin Müslümanlığı benimsemeleri ile İslamiyet Türk kültürüne yeni bir ruh ve bilinç getirmiştir. Dolayısıyla Türk milliyetçiliği açısından İslam dini ile milliyet duygusu birbirine zıt değerler olarak görülemez. İslam dini tarihsel süreçte Türk milliyetçiliği düşüncesinin gelişmesine katkı sağlamış en önemli etkenler arasındadır.

Ayrıca her iki düşünür tarafından da Turancılık kültür birliği temelinde ele alınmakta ve Turan ülküsü Türk milliyetçilerine düşen önemli bir sorumluluk olarak kabul edilmektedir. Türk toplulukları arasında tesis edilecek kültür birliği Turancılık idealinin başat unsurudur.

Kösoğlu ve Arvasi'nin aydın üzerine görüşleri büyük ölçüde örtüşmektedir. Her iki düşünüre göre de aydın milli kültürün temsilcisidir. Halkın içinden çıkan aydın milli kültürün inanç ve değerlerine sahip olmalıdır. Bu sebeple halk ile aydın birbirini tamamlamalıdır. Aydınlar ilmi açıdan yetişmiş bireyler olarak topluma yol gösterme işlevini gören bilgi sahibi kişileridir. Bu durumda aydın-halk kutuplaşması da aşılmış olacaktır.

SONUÇ

Çalışmanın bu aşamasına kadar yapılan çeşitli değerlendirmelerden millet ve milliyetçilik kavramlarının tek bir tanımına ulaşmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Bu tanımlarda toplumların ihtiyaçları, düşünürlerin araştırmaları ve incelemeleri çerçevesinde farklı unsurlara vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla millet tanımlarında dil, din, ırk, kültür, coğrafi ve teritoryal bağlar gibi birtakım unsurlar ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bir millet tanımı ile o milletin seçkinleri tarafından ulaşılacak istenen toplumsal birliktelikler arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır.

Türk milliyetçiliğinin en önemli fikir babalarından biri olan Ziya Gökalp kültürel unsurları merkeze alan bir millet anlayışını benimsemektedir. Kültür milliyetçiliği olarak ifade edilen bu anlayışta dil ve din kavramları ile etnik-kültürel yakınlıklar millet oluşumunda en önemli unsurlar olarak dikkat çekmektedir.

Millet tanımlarında ortak tarih, dil ve din gibi unsurlar önemini korumakla birlikte kurumsallaşmış bir devlet organizasyonu, millet oluşumunda en önemli etkenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla millet olgusu tarihsel bir zorunluluk olarak kurumsallaşmış bir devlet organizasyonunu gerekli kılmaktadır. Tarihsel anlamda milliyetçi hareketlerin nihai hedefi, ulus ve devlet bütünleşmesinin tesis edildiği bir ulus-devlet yapılanmasına ulaşmak olmuştur. Genel itibarıyla milliyetçi düşünürler arasında ulus olarak kabul edilen her toplumsal birlikteliğin kurumsal bir devlette somutlaşacağı, her ulusun kendi siyasal yönetimine sahip olacağı ve kendi özgül siyasal yönetimine sahip olan her ulusun başka ulusların egemenliği altında kalmaktan kurtulacağı varsayılmaktadır. Milliyetçilik üzerine değerlendirmelerde bulunan düşünürlerin, millet ve milliyetçilik kavramlarının -ortak tarih, dil, kültür ve coğrafi bağları içerisinde barındıran niteliği ile- ulus devlette somutlaştığını kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla pek çok düşünür tarafından millet/ulus olgusunun, ulus-devlet ile birlikte ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Sonuç olarak millet olgusu, ulus-devlet ile örtüşen bir anlam ve içeriğe sahiptir.

Özgül politik ve ekonomik amaçlara ulaşabilmek için birtakım duyguların ve genel itibarıyla milli duyarlılıkların mobilizasyonunun sağlanması gerekmektedir. Bu yönüyle milliyetçilik belirli bir politik programa dayanmaktadır. Buradan milliyetçilik olgusunun salt anlamı ile yurtseverlik kavramından daha geniş bir anlam ve içeriğe sahip olduğu sonucuna varılmaktadır.

Milliyetçilik ve sosyal teori literatüründe geçerli olan bir diğer tartışma alanı ise milliyetçiliğin ne zaman ve hangi koşulların etkisiyle ortaya çıktığı sorusuna verilen yanıtlar çerçevesinde şekillenmektedir. Bu konuda da birçok düşünür tarafından milliyetçilik olgusunun Fransız İhtilali ile yepyeni bir dinamizm kazanarak modern dönemdeki yerini almış olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu noktada gözden kaçırılmaması gereken şudur: Fransız İhtilali milliyetçiliğin ve milliyetçi politik akımların ortaya çıkmasına ve gelişmesine etki eden diğer unsurlar ile birlikte değerlendirilmelidir. Milliyetçiliği Fransız İhtilali'ne indirgemek milliyetçilik gerçeğinin tam olarak anlaşılabilmesini engelleyen bir bakış açısının ürünüdür. Milliyetçilik ekonomik, sosyal, psikolojik ve politik pek çok gelişme ile bağlantılı bir kavramdır. Bu yönüyle milliyetçiliğin ve millet kavramının ortaya çıkmasına ve gelişmesine etki eden unsurlar bütünsel bir bakış açısı ile incelenmeli ve kavramsal değerlendirmelerde bu husus gözden kaçırılmamalıdır.

Milliyetçiliğin ve milletlerin tarihsel ve politik olarak hangi dönemde ortaya çıktığı konusundaki yaklaşımlar ise sırasıyla şunlardır: İlkçi yaklaşım, modernist yaklaşım ve etno-sembolcü yaklaşım.

İlkçi yaklaşımda etnik bağların tarihselliklerine vurgu yapılmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyenlere göre devlet, bürokrasi ve diğer politik oluşumlar değişmeyen etnik kimlik özellikleri çerçevesinde günümüzdeki şeklini almıştır. Aile bağları kadar doğal olduğu kabul edilen etnik yakınlıklar tarihsel süreçte insanların farklı topluluklar halinde bütünleşmelerinde etkili olmuştur. Ayrıca ilkçi yaklaşımda her milletin kendine özgü değişmez bir karakterinin ve tarihsel bir misyonunun olduğu kabul edilmektedir. Bu açıdan ilkçi yaklaşımda uzun bir tarihsel süreçten günümüze ulaşan zaman diliminde milletlerin geçirmiş oldukları değişim dikkate alınmamaktadır. Her milletin değişmez özü, milletin kendine özgü karakterini de belirlemektedir. Bu açıdan milliyetçiliğin ortaya çıkışını ve millet oluşumunu

modern çağlarda aramak doğru bir yaklaşım tarzı olarak kabul edilemez. İlkçi yaklaşımda insanoğlunun doğal ve tarihsel özelliklerinden biri olarak kabul edilen etnik bağlar, modern öncesi dönemlerden itibaren var olagelmıştır. Dolayısıyla millet ve milliyetçilik kavramları evrensel-değişmez birer olgu olarak kabul edilmelidir.

Modernist yaklaşım açısından geçerli olan ise milletlerin ortaya çıkışının tarihin derinliklerinde değil modern dönem koşullarında aranması gerektiğidir. Bu yaklaşıma göre millet ve milliyetçilik olguları son birkaç yüzyılda ortaya çıkan modern döneme özgü gelişmeler ile birlikte ele alınmalıdır. Modernist görüşü benimseyen düşünürler milletleri inşa edilmiş veya icat edilmiş olgular olarak kabul etmektedir. Bu yönüyle modern dönem öncesinde millet olgusunun ve milliyetçi ideolojinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Modernist yaklaşıma göre modern dönemdeki birtakım gelişmeler toplumsal ve politik alanlarda etkili olmuş ve modern devlet bu gelişmelerin neticesinde ortaya çıkmıştır. Modernistler tarafından kabul edilen anlayış genel itibarıyla şudur: Modern dönem sosyal, tarihsel ve politik koşulları milliyetçiliğin, milliyetçilikler de milletlerin ortaya çıkmasının koşullarını ve zeminini oluşturmuştur.

Milliyetçilik kuramlarından bir diğeri olan etno-sembolcü yaklaşımda ise modernist ve ilkçi görüşün varsayımları reddedilmektedir. Etno-sembolcü yaklaşımda milletlerin yoktan var edildikleri yönündeki modernist değerlendirmeler kabul görmez. Etno-sembolcü paradigma bağlamında milletlerin ve milli kimliklerin ortaya çıkışında tarihin eski dönemlerinden itibaren insan toplulukları üzerinde etkisi olan birtakım kültürel unsurlara vurgu yapılmaktadır. Bu yaklaşımda milliyetçiliğin modern çağın şartları içerisinde doğmuş bir ideoloji olduğu kabul edilmekle birlikte milletlerin yoktan var edildikleri yönündeki önermeler reddedilmekte, milletleri ortaya çıkaran tarihsel sürekliliklere dikkat çekilmektedir. Bu anlamda milletler modern dönem öncesi nitelikleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmeli ve bugün millet olarak tanımlanan politik toplulukların etnik geçmişleri dikkate alınmalıdır. Bugünün milletleri yüzyıllar süren birlikteliklerin birer uzantısı olarak varlığını sürdürmektedir. Milletlerin biçimsel özellikleri değişse dahi her milletin sahip olduğu öz tarihsel bir süreklilik içerisinde var olmaya devam eder. Etno-sembolcü görüşü benimseyen düşünürlere göre millet ortak bir kültüre sahip, ortak bir dili kullanan ve aynı coğrafyada yaşamlarını sürdüren insanlardan oluşan bir

topluluğa verilen isimdir. Milletler süreklilik özelliğine sahip olan özleri itibarıyla geniş bir tarihsel süreçte varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu yönüyle etno-sembolcü yaklaşımda milletler modern dönem öncesinde var olan etnik ve dinsel cemaatlerin, modern dönemde ortaya çıkan sosyal ve politik gelişmelerin etkisiyle dönüşüme uğramış ve başkalaşmış hali olarak tanımlanmaktadır. Sonuç olarak etno sembolcü yaklaşım bağlamında ilkçi ve modernist yaklaşımların birtakım varsayımları kabul edilmekle birlikte her iki yaklaşımı da aşan özgün bir bakış açısına ulaşılmaya çalışılmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bakış açısı Türk milliyetçiliğini anlamada ve açıklamada birçok imkanı beraberinde getirmektedir. Milliyetçilik kuramları açısından etno-sembolcü yaklaşım çerçevesinde Türk topluluklarının tarihin eski dönemlerinden itibaren kültür ve dil birliği temelinde bütünleştikleri söylenebilir. Bu çerçevede tezde Türk milliyetçiliğini kültür ve dil birliği temelinde değerlendiren ve Türk milliyetçiliği bağlamında Ziya Gökalp tarafından kavramsallaştırılan kültür milliyetçiliği anlayışını benimseyen Nevzat Kösoğlu'nun milliyetçilik anlayışı incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Kösoğlu'nun milliyetçilik anlayışının geniş bir çerçevede ele alınabilmesi için düşünce dünyasını büyük ölçüde tasvir edeceği düşünülen millet anlayışı ve Türklük algısı, medeniyet ve kültür anlayışı, aydın ve aydın-halk ilişkisi üzerine görüşleri, batıcılık ve modernleşme anlayışı başlıklarında incelemelerde bulunulmuştur. Tez çalışmasında literatür taramasına dayalı olarak yürütülen tarama/değerlendirme yöntemi kullanılmıştır.

Kösoğlu'nun bir duygu ve aynı zamanda bir mensubiyet ihtiyacı olarak, milliyetçilik olgusunun tarihin çok eski devirlerinden itibaren geçerli olduğu görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır. Topluluk halinde yaşamlarını sürdüren insanlar arasında var olan ortak inanç, ortak menfaatler ve ortak bir kültür toplumsal dayanışmanın ve tesis edilecek birlikteliğin niteliğini de belirlemektedir. Bu ortaklıklar yoluyla özgün bir milli kültür ortaya çıkmaktadır. Bu anlayış Herder tarafından kavramsallaştırılan kültür milliyetçiliği anlayışı ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Herder her insanın ait olduğu bir kültür olduğunu ve her kültürün özgün olduğunu kabul eder. Herder'in millet tanımının merkezinde kültürel unsurlar yer almaktadır.

İbn-i Haldun kabile halinde teşkilatlanmış olan toplulukların dayanışması ve kendilerini yabancı topluluklara karşı savunması anlamında asabiye kavramını kullanmaktadır. Asabiye toplumu bir arada tutan karşılıklı bağlılık, toplum fertleri arasındaki dayanışma ruhu, aidiyet hissi ve sadakat duygusu anlamına gelmektedir. Kösoğlu ise İbn-i Haldun'un asabiye kavramını Türkçeleştirerek bu kavramı sosyal gerilim olarak ifade etmektedir. Sosyal gerilim kavramıyla anlatılmak istenen bir toplumun kültür temelinde sahip olduğu maddi ve manevi güçlerinin toplamıdır. Bu yönüyle her milliyetçilik milli bir kültüre dayanmaktadır. Her kültür özgündür ve her kültürün ortaya çıkışı ve tarihsel macerası kendine has bir görünüme sahiptir. Kösoğlu'nun milliyetçilik anlayışının ve özel olarak Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışını açıklamada benimsemiş olduğu düşüncelerin, milliyetçilik kuramlarından etno-sembolcü yaklaşım ile uyumlu bir içeriğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kösoğlu medeniyetleri kuran ve medeniyetlerin karakterini belirleyen en temel unsurun inanç ve eylem arasındaki ilişkide aranması gerektiğini vurgular. Yaygın inanç sistemine bağlılığı yüksek olan bir toplumun sosyal gerilimi de yüksek olacaktır. Bu anlayışa göre inançların toplumsal zihniyet dünyası ve davranış kalıpları üzerinde doğrudan etkileri söz konusudur.

Kültür konusunda sistematik, özgün ancak indirgemeci bir bakış açısına sahip olan Kösoğlu kültürel çözümlerini genel olarak üç dönem itibarıyla incelemektedir. Bu dönemler şunlardır: Kültürün ilk hali olarak inancın güçlü ve etkili olduğu kurucu devre, ikinci hali geleneklerin kurulduğu ve müesses nizamın tesis edildiği kültürel durgunluk veya kültürel olgunlaşma devresi ve son olarak da kültürel soğuma devresidir.

Kültürün kuruluş devresinde kültürel canlılık ve yaratıcılık yüksektir. Kültürel canlılık döneminde toplum hayatının çeşitli alanlarında tezahür edecek problemlere karşı kalıcı çözümler getirilir; insani ve sosyal ilişkiler yeniden düzenlenir; yeni ve özgün davranış biçimleri ortaya çıkar. Kültürün canlı olduğu bu devrede değerlerin beşeri ilişkilerdeki yeri ve işlevi belirlenmekte ve özgün bir sosyal düzen ortaya çıkmaya başlamaktadır. Kültürel canlılığın geçerli olduğu bu devrede yabancı kültürler ile sürekli ve karşılıklı bir etkileşim hali söz konusudur. Bu yönüyle yeni müesseselerin veya birtakım kültürel unsurların yabancı kültürlerden

alınmasında herhangi bir sakınca görülmez. Bunun nedeni ise kültürel unsurların özgün bir bakış açısı referans alınarak yoruma tabi tutulması ve bu unsurların milli kültür içinde özgün bir yere ve işleve kavuşturulmasındaki başarı düzeyidir.

Kültürün canlı devresinde çözüm bekleyen toplumsal meseleler oldukça fazla olmasına rağmen değişimler hızlı ve çeşitli bir şekilde gerçekleşmektedir. Kuruluş dönemi insanı atak, canlı ve kendine güvenen karakteri ile karşılaşılan sorunları aşma dinamiklerine sahiptir. Bu devrede toplumsal ve politik meseleler karşısında tercih edilen çözüm yolları ile gelenekselleşme eğilimi gösteren kültür temelinde bir sosyal düzen tesis edilecektir.

Kültürel olgunlaşma devresinde ise kurumsallaşma ve gelenekselleşme tamamlanmış olur. Gelenekler sosyal ve politik sorunlara getirilecek çözümlerin niteliğini ve sınırlarını belirler. Bu ise karşı karşıya kalınan meselelere rahat ve yoruma dayalı çözümler getirilmesini sınırlayıcı bir durumdur. Dolayısıyla kültürün bu devresinde toplum hayatında birtakım hoşnutsuzluklar ve durgunluk ortaya çıkmaktadır. Hayatın maddi yönü ve sosyal problemler artmaya devam ederken hukuki düzenlemeler ve benzeri birtakım mevzuat ilkeleri, bu değişim ve dönüşümlerin gerisinde kalacaktır. Kültürel durgunluk devresinde yapılması gereken, geleneklerin ve kurumsallaşmış birtakım hususların yeniden özgün bir yoruma tabi tutulması olmalıdır. Ancak bu devre toplumsal dinamizmin kaybedilmiş olduğu ve kültürel canlılığın aşınmaya başladığı bir dönemdir. Bu kapsamdaki sosyal tıkanıklıklar kültürel durgunluk devresinin belirgin özellikleri arasında yer almaktadır.

Kültürel soğuma devresinde ise toplumda geçerli olan inanç sistemi geçerliliğini yitirmeye başlamakta ve sosyal gerilim azalmaktadır. Kültürel soğuma devresinde toplum sosyal, idari ve benzeri birtakım alanlarda karşı karşıya kalınan problemleri özgün bir üslup çerçevesinde çözümlene gücünü kaybetmektedir. Kültürel soğuma sürecinde toplumda geçerli olan kültürel bütünlük kaybolmaya, toplumun kendine özgü üslup ve yaratıcılığı yok olmaya başlar. Ayrıca soğuma devresinde inanç ve eylem bütünlüğünde kopmalar meydana gelecek, dolayısıyla kültürün temelinde yer alan inanca dayalı olarak kurulacak bağların gücü ve etkinliği de aşınacaktır.

Bu şekilde ele alınan kültürel meseleler ve kültürel dönemler Kösoğlu'nun genel düşünce sistematığının merkezinde yer almaktadır. Kültür temelinde kavramsallaştırdığı özgün ve indirgemeci bakış açısını Osmanlı-Türk modernleşmesi süreci hakkındaki değerlendirmelerinde de takip eden Kösoğlu Türk modernleşmesi sürecinde Batılılaşma politikalarının birtakım sorunlu alanlarına değinmektedir.

Bu değerlendirmelere göre Türk modernleşmesi milli kültürün soğuma devresinde gerçekleştirildiğinden yabancı kültürden alınan unsurlar milli kültür içerisindeki özgün işlevine ve yerine kavuşturulamamıştır. Batılılaşma taraftarlarının yabancı kültürden alınan yenilikleri kutlu birer kurtuluş yolu olarak görmeleri Türk modernleşmesinin problemlili yönünü gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla bu süreçte getirilen yenilikler ve ıslahat hareketleri yüzeysel ve taklit düzeyinde kalmış; bu durum ise büyük ölçüde Batı'nın ulaştığı bilimsel ve sosyal alanlardaki gelişmelerin gerisinde kalınmasına, milli kültürün özgün niteliğinin aşınmasına neden olmuştur. Türk aydını batılılaşma sürecinde kendi kültürüne yabancılaşmış ve yabancı kültürden alınan kültürel unsurları özgün bir üslup ile değerlendirmeyi başaramamıştır.

Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinde Türk aydınlarınca benimsenmiş olan bilimsel ve düşünsel birtakım hususlardaki problemlili noktalar Kösoğlu'nun değerlendirmelerinde dikkat çeken bir diğer husustur. Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinde gerçekleştirilen reformlar, yabancı kültürlerin etkisi altında kalan ve büyük ölçüde kendi kültürüne yabancılaşan aydınların benimsemiş olduğu fikir ve yöntemler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı süreçlerinde de görüldüğü gibi modernleşme sürecinde milli kültürün bütün unsurlarının ve fikir hayatının, batılılaşma taraftarları ile batılılaşma karşıtlarının ıslahatlar ve yenilikler karşısında aldıkları tavırlara göre şekillendiği anlaşılmaktadır.

Bu tez çalışması Türk kimliği, Türk kültürü ve batılılaşma politikalarının bir uzantısı olarak Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkiler temelinde birtakım fikri tartışmaların sürmekte olduğu bir ortamda Kösoğlu'nun Türk milliyetçiliği anlayışına ve özgün kültür çözümlerine dikkat çekmeyi amaç edinmiştir.

Kösoğlu'nun bu çalışmada kuramsal çerçevede üzerinde durulan ve çeşitli değerlendirmelerde bulunularak incelenen özgün tespitleri, kültürel meselelerde gözden kaçırılmaması gereken önemli birer başvuru kaynağıdır.

KAYNAKÇA

- ADJUKIEWICZ, K., & CEVİZCİ, A. (1994). *Felsefeye Giriş: Temel Kavramlar ve Kuramlar*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- AKÇURA, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- AKÇURA, Y. (1981). *Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AKÇURA, Y. (2007). *Türkçülük: Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*. İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayınları.
- AKŞİN, S. (1994). Fransız İhtilalinin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49 (3), 23-29.
- ANDERSON, B. (2007). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Aramızdan Ayrılışının 40.Yılında Prof.Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu. (2009). Ankara: Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- ARIKAN, S. (2006). Kendi Kaleminden İsmail Bey Gaspıralı'nın İdealleri, İşleri, Tavsiyeleri ve Haberleri I. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- ARVASI, S. A. (2009). *Türk İslam Ülküsü I*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- ATSIZ, H. N. (1997). *Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır? Türk Tarihinde Meseleler*. İrfan Yayınları.
- ATSIZ, H. N. (2011). *Tarih, Kültür ve Kahramanlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ATSIZ, H. N. (2014a). *Türk Ülküsü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ATSIZ, N. (2014b). *Turancılık Milli Değerler ve Gençlik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- AYDIN, S. (1993). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

- BİNBAŞIOĞLU, C. (1995). *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BİRCH, A. H. (2003). *Nationalism and National Integration*. London: Unwin Hyman.
- BOLAY, S. H. (2014). *Nevzat Kösoğlu'nun Tefekkür Dünyası*. Nevzat Kösoğlu'nun Ardından (s. 17-57). içinde İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇEÇEN, A. (1996). *Kültür ve Politika*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- ÇETİN, M. A. (2008). *Türkeş İçin Ne Dediler?* İstanbul: Bigeoğuz Yayınları.
- ÇETİNOĞLU, O. (2009). *Okyanusa Açılan Kapılar: Tefekkür Mayası Röportajlar*. İstanbul: Bigeoğuz Yayınları.
- DEVLET, N. (1988). *İsmail Bey (Gaspıralı)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- DEVLET, N. (2011). *İsmail Gaspıralı: Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist*. İstanbul: Birleşik Yayın Grubu.
- DURAN, M. (2011). Türk Milliyetçiliğinin Manifesto Yazarı: Yusuf Akçura. *21. Yüzyıl Dergisi*, (36), 97-104.
- GASPIRALI, İ. (2004). *Seçilmiş Eserleri II: Fikri Eserleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- GELLNER, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (B. E. Behar, & G. G. Özdoğan, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- GEORGEON, F. (2005). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*. (A. Er, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- GÖKALP, Z. (1968). *Türkçülüğün Esasları*. Ankara: Varlık Yayınları.
- GÖKALP, Z. (1976). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Musairlaşmak*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÖKALP, Z. (1996). *Türkçülüğün Esasları*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- GÖKALP, Z. (2013). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

- HACIİBRAHİMOĞLU, Z. (2010). *Türkeş*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- HUTCHINSON, S., & SMİTH, A. D. (1994). *Nationalism*. New York: Oxford University Press.
- ICHİJO, A., & UZELAC, G. (2005). *When is the Nation?: Towards an understanding of theories of nationalism*. Routhledge.
- JACKH, E. (1999). *Yükselen Hilal: Bir Milletten Yeniden Doğuşu: Türkiye'nin Dünü, Bugünü, Yarını*. İstanbul: Temel Yayınları.
- KARPAT, K. H. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- KARPAT, K. H. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. (G. Ayaş, Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.
- KOHN, H. (1939). The Nature of Nationalism. *American Political Science Review*, 33 (6), 1001-1021.
- KOHN, H. (1965). *Nationalism: It's Meaning and History*. New York: University of New York.
- KÖSOĞLU, N. (1990). *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÖSOĞLU, N. (1998a). *Kitap Şuuru*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÖSOĞLU, N. (1998b). *Türk Kimliği ve Türk Dünyası*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÖSOĞLU, N. (2006). *Küreselleşme ve Milli Hayat*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÖSOĞLU, N. (2009). *Milliyetçilikte Yeni Arayışlar: Yahya Kemal Hayatı ve Düşünce Dünyası*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÖSOĞLU, N. (2010a). *Tarihe Konuşmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÖSOĞLU, N. (2010b). *Galip Erdem*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÖSOĞLU, N. (2012a). *Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler I. Kültür, Tarih ve Türk Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÖSOĞLU, N. (2012b). *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler II. Tarihin Türk Asırları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- KÖSOĞLU, N. (2012c). *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler III. Zirvede Yüzyıl ve Gündönümü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÖSOĞLU, N. (2012d). *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler IV. Zor ve Yoğun Bir Yüzyıl*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÖSOĞLU, N. (2013a). *Milli Kültür ve Kimlik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÖSOĞLU, N. (2013b). *Türk Dünyasında Yeni Bir Medeniyet Tasarımı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÖSOĞLU, N. (2013c). *Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÖSOĞLU, N. (2013d). *Türk Milliyetçiliği'nin Doğuşu ve Ziya Gökalp*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÖSOĞLU, N. (2013e). *Türk Olmak ya da Olmamak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÖSOĞLU, N. (2013f). *Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türkler'de, İslam'da ve Osmanlı'da Devlet*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KUSHNER, D. (1998). *Türk Milliyetçiliği'nin Doğuşu (1876-1908)*. (Z. Doğan, Çev.) İstanbul: Fener Yayınları.
- KUVANCI, M. (2009). *Bir Gönül Dostu Seyit Ahmet Arvasi*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- LEWIS, B. (1998). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (M. Kıratlı, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MARDİN, Ş. (2009). *Türk Modernleşmesi (Makaleler IV)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- NİYZAZİ, M. (2000). *Millet ve Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÖĞÜN, S. S. (2000). *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- ÖĞÜN, S. S. (2007). *Türk Milliyetçiliği'nde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü*. İstanbul: Alfa Aktüel.
- ONUR, H. (2007). *Arvasi Hocayla Başbaşa*. İstanbul: Biyografi Net İletişim ve Yayıncılık

- ORTAYLI, İ. (2014). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2009). *Osmanlı Barışı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2008). *Tarihimiz ve Biz*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- OSMANAĞAOĞLU, C. (2008). *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- ÖZDEMİR, Ş. (2006). *Asrın Yesevi'si Seyyit Ahmet Arvasi: Hayatı, Eserleri ve Eğitim Üzerine Görüşleri*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- ÖZKIRIMLI, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- ÖZKIRIMLI, U. (2008). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- ŞEHSUVAROĞLU, L. (2008). *Türk Düşünce Tarihinde Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Boyutları*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- SHAW, S. J., & SHAW, E. K. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II*. (M. Harmancı, Çev.) İstanbul: E Yayınları.
- SMİTH, A. D. (1994). *Milli Kimlik*. (B. S. Şener, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- SMİTH, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*. (S. Bayramoğlu, & H. Kendir, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- TUNCAY, H. (1978). *Ziya Gökalp*. İstanbul: Toker Yayınları.
- TURHAN, M. (2010). *Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- TURHAN, M. (2013). *Mümtaz Turhan ve Batılılaşma Tartışmaları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- TÜRKEŞ, A. (1975). *Milli Doktrin Dokuz Işık*. İstanbul: Kutluğ Yayınları.
- TÜRKÖNE, M. (2012). *Milletler ve Milliyetçilikler*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- TÜRKÖNE, M. (1989). *Tanzimat'ta Millet Fikrinin Doğuşu*. Türkiye Günlüğü (8), 36-41.

- UYGUN, O. (2008). *İbn-i Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- ÜLKEN, H. Z. (2006). *Ziya Gökalp: Seçme Eserleri I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- UZER, U. (2002). Racism in Turkey: The Case of Huseyin Nihal Atsız. *Journal of Muslim Minority Affairs* , 1 (22), 119-130.
- YAVAN, C., & KÖRÜKLÜ, R. (2000). *Türklerin Kaleminden Atsız*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.
- Yazarlar ve Şairler Sözlüğü: 736 şair ve yazarın hayatı ve eserleri ile ilgili güncellenmiş bilgiler. (2012). İstanbul: Birleşik Yayın Grubu.
- ZENGİN, C. (2010). *Alparslan Türkeş ve Dokuz Işık*. İstanbul: Bigeoğuz Yayınları.
- ZÜRCHER, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Okan ANCAK

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 10 Haziran 1981, Sakarya

Elektronik Posta: okanancak@karabuk.edu.tr

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans:	Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü	2008
Yüksek Lisans:	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı	2015
Doktora:		

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2011-2013	Sosyal Güvenlik Kurumu	Aday Memur
2013-2015	Karabük Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

YABANCI DİLLER

İngilizce

KPDS: 91.25